

POLEMIA

Markku Lehto

Markkinat, sosiaaliturva ja yksilön voima

Markkinat, sosiaaliturva
ja yksilön voima

Markku Lehto

Markkinat, sosiaaliturva ja yksilön voima

KAKS – KUNNALLISALAN KEHITTÄMISSÄÄTIÖ

MARKKINAT, SOSIAALITURVA
JA YKSILÖN VOIMA

Toimitus ja kieliasun tarkistus:
Sirpa Ovaskainen

Kunnallisalan kehittämissäätiön
Polemia-sarjan julkaisu nro 94
© Pole-Kuntatieto Oy ja Markku Lehto

Vammalan Kirjapaino Oy, Sastamala 2014
ISBN 978-952-7072-08-0 (nid.)
ISBN 978-952-7072-09-7 (PDF)
ISSN 1235-6964

Sisällys

ESIPUHE	7
JOHDANTO	9
1. UURASTAJASTA LUOPUJAAN, KILVOITTELIJASTA UUDISTAJAAN	11
Riskien tasaaminen ja sosiaalimenot	11
Taloudellinen ja toiminnallinen turvallisuus	13
Uurastajasta uudistajaan	15
2. MITÄ HYVINVOINTI ON?	21
Aluksi kysymyksiä	21
Tietoisuus, matka salattuun maailmaan	23
Kell' onni on	33
Tyytyväinen vai onnellinen	33
Yksilön vai yhteisön onni	34
Talouskasvu ja onnellisuus	35
Perintö, johon voi vaikuttaa	37
Turvallisuus menee onnenkin ohi	38
Etiikka hyvinvoinnin perustana	39
Toiminta hyvinvoinnin välineenä	44

Vapaus: tunne rinnassa, ajatus aivoissa vai kaunis näkymä?	46
Vapaus mihin?	47
Etiikka estetiikkana	49
Luovuutta tarvitaan, tarvitaanko henkinen tuska	51
Luovuuden vaarat	55
3. TAVOITTEENA OMAN ELÄMÄN HALLINTA	60
Elämänhallinnan välineet	62
Perusvalinnat	63
Aineelliset voimavarat	65
Ei vain rahasta	66
Toimintakyky	69
Areena eli toimintamahdollisuudet	72
Miten päästään toimeenpanoon?	80
Tietoisuus mahdollisuuksista, taito toimia	82
Toiminta-aste tarkastelun kohteeksi	85
LOPUKSI	87

Esipuhe

Suomalaisen keskustelun tärkeimpiä kysymyksiä on viime vuosikymmeninä ollut ihmisten, markkinoiden, hyvinvointivaltion ja -yhteiskunnan keskinäinen suhde. Yhtäällä ovat olleet valtio- ja toisaalla markkinauskovaiset. Myös väliin mahtuu.

Valtiotieteen tohtori, dosentti ja sosiaali- ja terveysministeriön entinen kansliapäällikkö Markku Lehto avaa poikkeuksellisen avarasti ja syvällisesti ihmisestä lähtevää kolmatta mallia suhtautumisessa sosiaaliturvaan.

Lehto ryhmittelee meidät uurastajiksi, luopujiksi, kilvoittelijoiksi ja uudistajiksi. Hän hahmottelee tulevaisuuden hyvinvoinnin malleja ja kuntien uudistuvaa roolia.

Lehto on tehnyt perusteellista työtä. Taustalla ovat keskeiset filosofit ja ihmiskäsitykset. Lopputulos uudesta tavasta hahmottaa hyvinvointia sekä ihmisten toimintakykyä ja -edellytyksiä haastaa ajattelijat, päättäjät ja toimijat, meidät kaikki.

Lämmin kiitos kirjoittajalle! Antoisia ja avartavia lukuhetkiä.

Helsingissä elokuussa 2014

Antti Mykkänen

asiamies

KAKS – Kunnallisanalan kehittämissäätiö

Johdanto

Ihmisten ohjailu on ominaista niin markkinataloudelle kuin keskusohjatulle taloudellekin. Kun markkinoilla ihmisiin vaikutetaan hinnoilla ja mielikuvilla, keskusohjatussa järjestelmässä meihin vaikutetaan normeilla.

Itsenäisesti toimiva ihminen ei ole kummankaan suosiossa. Sosiaaliturva on kuulunut normiohjattuun lohkoon. Viime vuosina siihen on liitetty markkinaohjauksen piirteitä. Onkin ryhdytty puhumaan kannusteista.

Markkina- ja normiohjaus tavoittavat jotain välttämätöntä yhteiskunnan toimivuuden kannalta. Jotain jää kuitenkin myös tavoittamatta, ja se on hyvä. Olisi ikävä havaita, että olemme kokonaan ulkoa ohjattavissa.

Kun katsotaan taaksepäin, erilaisilla ohjauskonsepteilla näyttää olevan oma kestonsa. Ilmeistä on myös se, että niitä sovelletaan vielä pitkään sen jälkeen, kun teho on hävinnyt. Käytännössä elämme tuhansien kukkien keskellä: jotkut ovat lakastumassa, jotkut nupuillaan ja osa parhaassa terässä. Kaikilla on omat ihailijansa.

Osuimmillaankin ohjausyritykset tuottavat tulosta, joka on sinne päin mutta kaukana toivotusta. Kun tiedon määrä lisääntyy, voisi olettaa osumistarkkuuden lisääntyvän. Se ei kuitenkaan

ole varmaa. Kohdekin muuttuu. Ihmiset eivät ehkä olekaan enää yhtä herkästi ohjattavissa.

Haluan tällä kirjoituksellani esitellä niitä *hyvinvointipolitiikan piirteitä, jotka antavat ihmiselle paremmat mahdollisuudet ohjata omaa elämäänsä*. Kutsun sitä elämänhallinnaksi. Elämänhallintaan kuuluvat aineellisen hyvinvoinnin lisäksi toimintakyky ja toimintaedellytykset sekä tietoisuus päätösten seurauksista.

Kuvaan ensin neljä erilaista hyvinvointiajatusta. Ohjauksen ideat poikkeavat niissä toisistaan. Ne kaikki sijoittuvat toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan. Näistä neljäs on arvailun varassa. Se on vasta tekemässä tuloaan.

Toiseksi pyrin osoittamaan, että hyvinvointi ja hyvinvoinnin lähteet on arvioitava uudelleen. Mekaaninen syy-seuraussuhde toimii entistä huonommin. Ihminen muovaa omaa todellisuuttaan itsenäisemmin – ainakin jos hänelle annetaan siihen mahdollisuus. Niin olisi syytä tehdä, jos kunnioitamme ihmisoikeuksia. Niin kuin sanomme kunnioittavamme.

Kolmanneksi koetan kuvata uuden lähestymistavan. Se tarjoaa ihmiselle eväitä elämän matkalle, oman matkakertomuksen tekemiseen. Ideana on hahmotella perusta politiikalle, jossa ihmisten omat valinnat määräävät yhteiskuntapolitiikan sisältöä. Heille ei markkinoida valmiita ratkaisuja vaan toimintaedellytyksiä. Hyvinvointi syntyy toiminnasta, työ siihen mukaan lukien.

Lähtökohtana on intuitio, että ihminen voi perustaa valintansa yhä harvemmin ennen koettuun eikä yhteiskunta voi kiittää ratsumiehen tavoin ratkomaan syntyneitä ongelmia. Tukea ja turvaa tarvitaan, ja sosiaaliturva voi ehkäistä ongelmien syntyä ja lievittää seurauksia. Epävarmuus, yllätykset ja ei-toivotut tapahtumat eivät kuitenkaan häviä elämästämme. Ne jatkavat muodossa tai toisessa, kysymys on siitä, miten niiden kanssa tullaan toimeen.

Kuvaus kulkee kaukana hallintokielestä ja sisältää runsaasti kuvausta, joka ei suoraan liity sosiaaliturvaan, mutta joka elämäntyylisiin kytkeytyvien eettisten ongelmien kautta lopulta heijastuu myös sinne. Kapea hyvinvointikehys trivialisoi yksilön roolin toimijana ja päättäjänä.

Helsingissä 29.6.2014

Markku Lehto

1. Uurastajasta luopujaan, kilvoittelijasta uudistajaan

Riskien tasaaminen ja sosiaalimenot

Sosiaaliturva on aina reagoinut yhteiskunnan muutoksiin. Niin se tekee tulevaisuudessakin. Käsitys ohjaamisen tarpeesta ja tavasta on muuttunut useaan otteeseen.

Sosiaaliturva on ymmärretty ennen kaikkea niin, että sillä tasataan terveyteen, toimintakykyyn ja työllistymiseen liittyvien riskien seurauksia. Jos ihminen sairastuu tai jää työttömäksi, sosiaaliturva kattaa tästä aiheutuvia kustannuksia ja tulojen menetyksiä. Tämä parantaa elämänhallintaa.

Keskustelussa ongelmaksi on nostettu hallintakeinon hinta. Sosiaalimenot ovat vajaa kolmannes bruttokansantuotteeseen verrattuna. Ikärakenteen muutos nostaa sosiaalimenoja absoluuttisesti ja suhteellisesti. Viimeksi mainittu merkitsee kasvavia veropaineita, vaikka eläkemenoihin on varauduttu rahastoinnilla.

Sosiaalimenoihin eivät vaikuta vain riskien esiintyminen ja etuuksien taso, vaan myös talouden kehitys. Rahoitus riippuu palkkasumman kehityksestä, ja se puolestaan vaihtelee talouskasvun ja työllisyyden mukaan. Viimeksi mainittu vaikuttaa suoraankin menokehitykseen. Parhaillaan eletävä taantuma heikentää lähivuosien rahoitusnäkyymiä ja on muistutuksena ennakoitiin liittyvästä epävarmuudesta.

Taantumasta on tullut ennakoitua sitkeämpi, ja luultavaa on myös, ettei taantumaa seuraa yhtä nopea talouskasvun kausi kuin 90-luvun laman jälkeen koettiin. Jossain todennäköisesti kuitenkin odottaa kohtuullinen talouskasvu ja melko hyvä työllisyystilanne, jotka toteutuessaan korjaavat osan menojen kasvupaineesta. Mutta se ei enää riitä, painetta on pienennettävä myös sosiaaliturvaan tehtävillä muutoksilla.

Karkeasti katsottuna sosiaalimenojen BKT-osuus seuraa elatussuhteen eli työssä olevien osuuden kehitystä. Mitä suurempi osuus väestöstä on työvoiman ulkopuolella, sitä suuremmat ovat sosiaalimenot. Työllisyysasteen kohoaminenkaan ei riitä poistamaan huolia sosiaaliturvan ympäriltä. Ei ole realistista olettaa työn tuottavuuden kasvavan samaa vauhtia, jos työllisyysaste on poikkeuksellisen korkea. Se merkitsee myös, että suurempi osa työvoimasta on osa-aikaisesti työelämässä. Lisäksi tulevista eläkeläisistä suurempi osa elää ansioeläkkeiden varassa kuin tällä hetkellä. Sosiaalimenojen osuus kasvaa, vaikka elatussuhde pysyisi samana.

Mitä elatussuhteen säilyttäminen vuosituhannen alun tasolla edellyttäisi? Lyhyempiä opiskeluaikoja eli tehokkaampaa opiskelua, vähemmän sairastelua, alempia työkyvyttömyyslukuja, alhaista työttömyyttä, kohtuullista tuottavuutta ja eläkeiän nostamista. Käytännössä kaikkea tätä, koska tavoite on todella kunnianhimoinen.

Pyrkimys elatussuhteen korjaamiseen on myös periaatteellinen muutos. Sosiaaliturva on vuosi vuodelta muuttunut riskien tasaamisesta vapaa-ajan turvaajaksi. Eliniän pidentymisen olisi pitänyt automaattisesti pidentää työuria, jos olisi pidetty kiinni samasta työkyvyttömyyskäsitteestä. Dramaattinen muutos nähtiin työeläkejärjestelmän tullessa voimaan. Kun vuonna 1963 työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyi vuosittain noin 4 000 ihmistä, vastaava luku kymmenen vuoden kuluttua vuonna 1973 oli jo kymmenkertainen.

Työn hallitsevuuden kasvattaminen voi herättää myös vastakysymyksen: onko tällainen väestön mobilisointi enää hyvinvointia, tarjoaako näköpiirissä oleva työyhteiskunta ihmiselle raatajan roolin, missä on onnellinen elämä ja mihin arvoihin yhteis-

kunta silloin nojaa. Vastaus on: mobilisointi on perusteltua, jos itse toiminta tuntuu hyvinvoinnilta.

Taloudellinen ja toiminnallinen turvallisuus

Julian Le Grand kuvaa ylhäältä alas -ajattelun syntyä ja kuihtumista. Hän muistuttaa, että sosiaaliturvajärjestelmien kehittäjät ymmärsivät etuudet ja palvelut ylhäältä annetuksi hyvydeksi ja ihmisten puolestaan ajateltiin olevan perimmiltään hyviä ja seuraavan lainsäätäjän tarkoitusta. Ihmiset eivät toisin sanoen pyri käyttämään etuuksia itsekkäästi hyväkseen, vaan seuraavat kuuliaisesti lainsäädännön tarkoituspäätäjä ja ajattelevat yleistä hyvää. Mitä kaavamaisempia työn tekemisen muodot ovat ja mitä vahvempi on sosiaalinen kontrolli, sitä paremmin tällainen ajattelu-tapa toimii.

Markkinatalouden voimistuminen on saanut ihmiset katselemaan kaikkia hyödykkeitä, myös hyvinvointipalveluja ja toimeentuloturva hyödykkeinä, joita voi käyttää vapaasti lainsäätäjän alkuperäisistä pyrkimyksistä riippumatta. Olennaista on lain kirjain, ei lain henki. Lopputuloksena on, että sosiaaliturvan tarjoamaan mahdollisuuteen lisätä vapaa-aikaa on tartuttu hanakasti.

Tähän valtio on puolestaan Castellsin ja Himasen ilmaisua käyttäen vastannut kaksoisroolilla: kehittäjävaltiona ja hyvinvointivaltiona. Kehittäjänä se on uudistanut normistoa, poistanut kilpailun esteitä, kannustanut yritteliäisyyttä ja innovaatiotoimintaa. Hyvinvointivaltio on pitänyt huolta siitä, että maassa on kattava koulutus-, terveys- ja sosiaalipalvelujen verkosto sekä kaikki maassa asuvat tavoittava toimeentuloturvarakenne.

Kuvaus kaksoisroolista nousi itse asiassa keskusteluun jo 1990-luvun alkupuolella. Christopher Pierson viittaa tutkijoihin, jotka kuvaavat muutosta siirtymisenä keynesiläisestä hyvinvointivaltiosta schumpeteriläiseen työhyvinvointivaltioon. Muutos tarkoittaa sitä, että valtio tekee parhaansa luodakseen yrityksille hyvät edellytykset kilpailla kansainvälisillä markkinoilla. Muutoksella on myös hintansa. Samalla tasaisempi tulonjako siirtyy tavoitteissa sivummalle ja kilpailukyvyyn varmistaminen nousee hallitsevaksi.

Tämän ulottuvuuden voi luontevasti yhdistää Schumpeterin luovan tuhon käsitteeseen. Schumpeterin ajatuskulun mukaan kapitalismiin kuuluu kilpailua, konkursseja ja ylipäättänsä epävarmuutta. Kun uudet innovaatiot syrjäyttävät vanhoja, syntyy luova tuho. Vanhaa tuhoutuu ja tilalle tulee uutta ja parempaa. Ajatus hautautui keynesiläisyyden alle, turvallisuutta kaipaavat ihmiset kokivat Keynesin opit kollektiivisine järjestelyineen paremmaksi. Se näkyy sosiaaliturvan perusteluissa, joissa yhtenä juonteena kulkee sosiaaliturvan kysyntää eli taloudellisia suhdanteita tasaava vaikutus.

Entä kuinka sosiaaliturvan tulisi toimia luovan tuhon ympäristössä? Kaikissa suhdannevaiheissa työmarkkinat ovat dynamisessa liikkeessä, työpaikkoja häviää ja uusia syntyy. Suomessa päättyi vuonna 2007, pitkään jatkuneen noususuhdanteen huipulla 800 000 työsuhdetta. Taantuma ei tätä lukua merkittävästi muuttanut. Poikkileikkaustilannetta kuvaavan työttömyyden suuruus riippuu aivan ratkaisevasti siitä, kuinka nopeasti uusi työpaikka löytyy, ei niinkään päättyneiden työsuhteiden määrästä. Sosiaalipolitiikan olisi ilmeisesti tarjottava välineet, joilla siirtyminen sujuu mahdollisimman kitkattomasti.

Kun luova tuho ajaa ihmisiä ahtaalle, sosiaalipolitiikka voi nopeuttaa heidän selviytymistään uuteen ja entistä ehompaan todellisuuteen. Taloudellisen turvan rinnalle tarvitaan toiminnallinen turva. Se perustuu osaamiseen ja taitoon tarttua uusiin mahdollisuuksiin. Toiminnallisuus tarkoittaa ensi sijassa henkistä uudistumista, uusien mahdollisuuksien selvittämistä, niihin varustautumista ja luovaa ponnistusta. Toiminnallinen turva syntyy silloin, kun ihminen uudistuu ympäristön muutosten mukana – tai niiden edellä.

Mitä vaativammaksi työtehtävät ovat tulleet, sitä enemmän tarvitaan osaamista. Enää ei riitä joskus nuoruudessa hankittu koulutus. Tietoa on lisättävä koko elinkaaren ajan. Yhä suurempi osa nuorista on aloilla, joissa jokaisena päivänä on hankittava leipänsä luovan ponnistuksen avulla.

Aineellisten iskujen voimaa voi vaimentaa kehittämällä osaamisen ja itsetunnon uusia puolia. Mitä enemmän ihminen painottaa toiminnallista puolta, sitä laajemman turvan hän hankkii

elämäänsä. Toiminnallinen turvallisuus vahvistaa myös sosiaalista ja henkistä hyvinvointia.

Taloudellisen ja toiminnallisen turvan yhtymäkohtana ovat aktiiviset turvan muodot. Niihin liittyvät tasaustoimenpiteet kuuluvat taloudellisen turvan muotoon, ja itse toimenpide kytkeytyy toiminnalliseen turvallisuuteen. Esimerkkeinä ovat koulutus ja kuntoutus sekä laaja hoidon kirjo.

Modernia sosiaaliturvaa edeltäneenä aikana toiminnallinen turva oli hallitseva turvan muoto. Jokaisen aikuisen ja jo varttuvan lapsen oli hankittava leipänsä niillä taidoilla, joita oli osakseen saanut. Sukulaiset ja vaivaisten hoito olivat äärimmäinen keino saada turvaa. Siihen maailmaan ei haluta palata, mutta uudessakin maailmassa toimintaympäristön asettamat vaatimukset korostavat tiedon, taidon, luovuuden, henkisen uudistumisen edistämistä ja ylläpitämistä.

Uurastajasta uudistajaan

Näistä aineksista voidaan muodostaa neljä ryhmää, jotka voidaan nimetä uurastajiksi, luopujiksi, kilvoittelijoiksi ja uudistajiksi. Ominaisuudet painottuvat samallakin ihmisellä eri tavoin elämän eri vaiheissa. Selventääkseni ominaisuuksia kuvaan niitä erillisinä ihmisryhminä.

Uurastajilla tarkoitetaan henkilöitä, jotka hyvää tapaa noudattaen ovat käyneet koulunsa ja pyrkivät olemaan työelämässä tunnollisesti eläkkeelle saakka ja sen jälkeen nauttivat eläkkeestään. He ovat ylpeitä ammattitaidostaan, työ on heidän kunnian kenttänsä. Koulutuksen ja osaamisen parantamisella he tähtäävät vakaasti uralla pysymiseen ja kohoamiseen. Taidot ja tekeminen ovat turvan perustana. Sosiaaliturva takaa kulutusmahdollisuudet silloin, kun työ loppuu. He eivät pyri jättäytymään sosiaaliturvan varaan. He pyrkivät parantamaan työmarkkinakelpoisuuttaan, mutta uran vaihto on heille epämiellyttävä asia. Maailman kuuluisi kulkea raiteillaan. He ovat tunnollisia työmuurahaisia, jotka seuraavat annettuja ohjeita. Heille ylhäältä ohjattu yhteiskunta on turvallinen yhteiskunta.

Luopujat eroavat uurtajista toimintavalmiuksiensa puolesta, mutta myös asenteiltaan. Heille työn rinnalla ja työn ohi vapaa-

aika on tärkeä hyvinvoinnin lähde. Kun taidot alkavat vanhentua ja käydä puutteellisiksi, he jättäytyvät nopeasti sosiaaliturvan varaan, heille koulutus tai paikkakunnan vaihto ei ole houkuttelevaa vaihtoehtoa. Ylhäältä tuleva toimeentuloturva on paitsi tavoiteltava asia, myös ainoa todellinen vaihtoehto. Kurssit menevät heidän osaltaan hukkaan, motivaatio ei kannu uusiin tehtäviin. Eikä kysymys ole vain suhtautumisesta toimeentuloturvaan, vaan laajemminkin toimintakyvyn ylläpitoon ja henkiseen kehitykseen. Luopujat ovat antaneet periksi. Heille sosiaaliturva on elämän kiinnekohta. He kokevat sen tärkeäksi osaksi yhteiskuntaa. Elämän sisältö on muualla kuin työelämässä. Jos sosiaaliturva tarjoaa mahdollisuuden vetäytymiseen, siihen tartutaan hana-kasti.

Kilvoittelijalla viitataan ihmisessä olevaan yritteliäisyyteen. Heille taloudelliset seikat ovat keskeisiä, ja he pyrkivät elämässä eteenpäin tekemällä tätä tavoitetta palvelevia valintoja. Työn ominaispiirteistä tärkein on taloudellinen lopputulos, palkka tai voitto. Valinnoissaan he toimivat yksilöllisesti ja pitävät huolta toimintakyvystään. Toiminnoissaan he eivät etene vakiintuneita latuja. Niissä korostuu taloudellisten voimavarojen kasvattaminen. Heidän käyttäytymiseensä voi vaikuttaa taloudellisilla kannusteilla. Sosiaaliturva kuten muutkin taloudelliset asiat ovat heille tärkeitä, mutta he ovat myös huolissaan sen aiheuttamista kustannuksista eli veroista. Tästä syystä he näkisivät mielellään rahoituksen nojaavan enemmän yksilölliseen vastuuseen.

Uudistajilla tarkoitetaan henkilöitä, jotka eivät seuraa vanhaa työuran kaavaa. Heille työ on hyvinvoinnin lähde, ei ainoastaan toimeentulon turva. Tekeminen toimintana antaa heille mielihyvää. Kysymys on henkilöistä, jotka taiteilijoiden tavoin treenaavat taitojaan jatkuvasti. He pysyvät kohtuullisesti työelämässä, joskin työt voivat muodostua monista erilaisista paloista. He eivät pidä sosiaaliturvaa kovin relevanttina ja koettavat ensi sijassa rakentaa elämänsä itseään kiinnostavien hankkeiden ympärille.

Uudistajiksi kutsutut ovat mielenkiintoinen ryhmä, koska he odottavat sosiaaliturvan toteutuvan yksinkertaisesti ja mutkattomasti, näkisivät mielellään vaihtoehtoja ja toivovat sosiaaliturvan tarjoavan tapoja, joilla he pääsevät nopeasti takaisin työnsä äärelle, jos ovat sattuneet sairastumaan.

Uudistajille on ominaista uusien mahdollisuuksien hakeminen ja omatoimisuuden korostuminen elämän valinnoissa. He pyrkivät rakentamaan elämänsä ja ennen kaikkea muokkaamaan arvonsa niin, että sellaiset elämän käännekohtat kuin työttömyys ja sairaus eivät murra heidän elämäntahtoaan. He näkevät muutoksissa mahdollisuuden. Heihin ei sovellu sosiaalivakuutuksen tapa asetella ihmisiä asteikolle työkyvyn ja työllisyyden mukaan, koska he näkevät toiminnan mahdollisuudet toisin kuin satavuotisilla perinteillään ylpeilevä vakuutusinstituutio.

Millainen yhteiskuntapolitiikka luontuu näihin neljään henkilökuvaan? Itse asiassa ne näyttävät asettuvan kronologiseen järjestykseen. Hyvinvointivaltion rakentajien mielessä olivat päälimmäisinä uurastajat. Nämä olivat ihmisiä, jotka tekivät työnsä tunnollisesti, mutta joutuivat kohtuuttomiin vaikeuksiin kohdatuaan työttömyyttä ja sairautta. Heille työstä luopuminen ei ollut tavoite, vaan ilkeä välttämättömyys. Heidän elämänsä kohtuullistamiseksi sosiaaliturvaa ryhdyttiin kokoamaan.

Mielikuvissa oli vakaa yhteiskunta, jossa toteutuivat teollisen yhteiskunnan peruspiirteet: säännölliset työajat, vakiintuneet työurat, vahva valtion ote ja kattava lainsäädäntö säätelemässä yhteiskunnan toimintoja monella tavalla, tasolla ja suunnalla. Kansalaisten elämäntavat puristettiin kaavamaiseen muotoon: opiskelu–työ–eläke, työaika–vapaa-aika, vuosityö–vuosiloma. Työuraan tulevat poikkeuksina sairaus, työttömyys, työkyvyttömyys, vanhuus ja lapsen syntymä. Niitä varten tarvittiin sosiaaliturvaa. He olivat ihmisiä, joille Pekka Kuusi suunnitteli sosiaaliturvaa.

Hämmästyttävän nopeasti yhä useampia alkoi houkutella sosiaaliturvan tarjoama mahdollisuus taloudellisesti turvattuun vapaa-aikaan. Otsansa hiessä leipänsä ansaitseminen ei enää näyttänyt kukaan ainoalta mahdollisuudelta pysyä hengissä.

Siirryttiin luopumisyhteiskuntaan. Poliitikot, toimittajat, tutkijat ja kansalaisaktivistit huokuivat hyvää tahtoa ja yrittivät löytää helpotusta kansalaisten esille nostamiin pulmiin. Yhteiskunta on pullollaan ongelmia, joiden ratkaiseminen edellyttää olojen muuttamista suopeammiksi. Moniin ongelmiin vastauksena on helpompi tie pois työelämästä ja parempi toimeentulo työelämän ulkopuolella.

Tällaista yhteiskuntakuvaa kohti kuljettiin korostuneesti 1970- ja 1980-luvuilla. Silloin rakennettiin runsaasti erilaisia työstä luopumisen väyliä, kuten työttömyyseläke, yksilöllinen vanhuuseläke, varhennettu vanhuuseläke, osa-aikaeläke ja luopumiseläke. Varhainen eläkkeelle lähteminen oli aikaisemmin ollut pikemminkin häpeä kuin tavoiteltu tila. Nyt syntyi kohta keski-ään jälkeen harmaa vyöhyke, jota pidettiin luonnollisena työstäpoistumisvaiheena. Työttömyysputkeen pääsi alimmillaan 53 vuoden iässä. Luopumisyhteiskunnassa vapaa-aika oli hyvinvoinnin synonyymi.

Kilvoittelijoiden yhteiskunnassa työ on arvossaan, ja kova ponnistelu eteenpäin sävyttää keskustelua. Kaikilla on kiire, arvostus riippuu kiireestä ja työpaineesta. Taloudelliset palkkiot ovat käytännössä arvostuksen mittari, mistä seuraa, että työelämä sisältää runsaasti taloudellisia kannusteita ja niiden voimaan uskotaan kaikilla tasoilla ja tahoilla. Johtajien työnnon ylläpitämiseen tarvitaan erityisen kalliita houkuttimia, mutta kyllä köyhienkin tuloloukkuja koetetaan vähentää. Tunnuslauseena on ”työ on parasta sosiaaliturvaa”.

Valtion rooli hyvinvointipolitiikan tekijänä on supistunut. Sen tehtävänä on luoda suopeita puitteita työn tekemiselle ja yritteliäisyydelle. Kansallisvaltio on tästä jälkimmäisestä syystä edelleen kunniaissaan, ja mielikuvissa kilpaillaan muiden valtioiden kanssa talouskasvun, tuottavuuden ja kilpailukyvyn mittareilla. Kilvoittelijoiden yhteiskunnassa on siis paljon oman aikamme piirteitä.

Uudistajien yhteiskunta on sen sijaan kirjava kudelma mielipiteitä ja pyrkimyksiä. Sen henkisessä rakenteessa on onnistuttu tekemään hienovarainen ero yksilöllisyyden ja itsekkyyden välille. Yksilöllisyyttä kunnioitetaan, mutta itsekkyyttä ja ahneutta halveksitaan. Ihmiset etsivät erilaisia reittejä hyvinvointiin, ja yhteiskunta on siinä suhteessa salliva ja kannustava.

Sosiaaliturva on edelleen tärkeä, mutta uudistajien mielissä liikkuu myös vaihtoehtoisia tapoja huolehtia toimeentulosta. Ei niinkään ammattia vaihtamalla pitkän kaavan mukaan, vaan omaa työtä mukauttamalla, oman osaamisen pinta-alaa luontevasti kasvattamalla. Oppilaitokset lakkaavat olemasta laitoksia ja tarjoavat omaan työhön räätälöityjä taitojen täydennyskursseja.

Työtehtävät ylittävät yhä useammin valtakunnan rajat. Joko niin päin, että työtä tehdään Suomessa ja tulos myydään ulos, tai niin, että asutaan vaihtelevasti muualla ja työn tulos tulee Suomeen.

Ajallisesti yhteiskunnat sijoittuvat siis järjestykseen siten, että vanhin on uurastajien yhteiskunta, jota seuraavat luopujien ja kilvoittelijoiden yhteiskunta. Uudistajien yhteiskunta on vasta heräämässä. Niinpä tulevaisuutemme riippuu siitä, kuinka hyvin osaamme varustautua tähän yhteiskuntaan.

Vaarana on kuitenkin, että vaikeuksien hetkellä yritämme paluuta vanhaan, takaisin uurastajien yhteiskuntaan. Monilla on vielä omiakin muistikuvia niiltä ajoilta, kuinka työ oli ankaraa, mutta sitä tehtiin nurkumatta – niin se ainakin muistoissa menee. Sen rinnalla uudistajien yhteiskunta tuntuu epämääräiseltä. Mutta siihen on uskallettava astua.

Uudistajien yhteiskunta ei koskaan tule toteutumaan puhtaaksi viljeltyinä. Sen estää jo se, että henkisesti meissä on aineksia jokaiselta ulottuvuudelta, meissä on uurastajaa, luopujaa ja kilvoittelijaa uudistajan ohella. Kuljetamme mukanaamme perintöä, jota kutsutaan kulttuuriksi. Noudatamme hyviä tapoja, joilla on pitkä historia. Ihminen ei ole sanottavasti muuttunut parissa vuosituhanessa. Pidämme edelleen järkevänä tutustua Platonin ajatukseen, vaikka emme pyri soveltamaan hänen valtio-oppiaan sellaisenaan käytäntöön.

Yhteiskunnan muutoksissa on osia, jotka muuttuvat nopeasti ja näkyvät kirkkaasti ja kauas – mutta eivät kauan. On myös osia, jotka muuttuvat hitaasti ja huomaamatta. Näissä muutoksissa on aluksi kysymys painotuseroista, ei vanhan kumoamisesta. Jatkuessaan muutos tunkeutuu ihmisten tietoisuuteen uudella tavalla ja muuttaa elämisen ja toiminnan tavoitteita ja tarkoituspereitä. Valtarakenteiden muutos ei aina muuta perusrakenteita, mutta perusrakenteiden muutos vaikuttaa todennäköisesti valtarakenteisiin. Sen takia valtarakenteet haluavat jarruttaa perusrakenteiden muutosta.

Tätä jaksoa hahmotellessani halusin ehkä liiankin innokkaasti todistaa, että hyvinvointikonseptimme on vanhanaikainen. Mitä pidemmälle etenin, sitä selvemmin aloin ymmärtää muutosten hitauden ja suunnan määräävien pohjavirtojen syvyyden

ja voiman. Olen edelleen sitä mieltä, että uudistajille – siis tässä tarkoitettulle uudistusmielisyydelle – tulisi olla enemmän tilaa. Sen edistämisen luonteeseen kuitenkin kuuluu keskustelu, ei komentaminen. Keskustelu puolestaan vaatii perusteisiin menemistä.

2. Mitä hyvinvointi on?

Aluksi kysymyksiä

Hyvinvointiin tarvitaan voimavaroja, mutta myös kykyä niiden käyttämiseen.

Hyvinvointiin kuuluvat aineellisten tarpeiden lisäksi sosiaaliset ja henkiset tarpeet. Tarpeen tyydytyksen estyminen millä tahansa tasolla voi johtaa elämän luhistumiseen. Ei siis vain niin, että aineellisen hyvinvoinnin puute vaikeuttaa sosiaalista ja henkistä hyvinvointia. Jälkimmäisten estyminen voi heijastua elämänhallinnan menetykseen ja johtaa sitä kautta ihmisen sosiaaliturvan varaan.

On viitteitä siitä, että sosiaaliset ja henkiset riskit kasvavat, mikä korostaa ihmisen omien kykyjen ja taitojen merkitystä hyvinvoinnin turvaajina. Hyvinvoinnin perustaksi ei riitä, että ihmisellä on ulkoisesti katsottuna voimavaroja, jos hän ei esimerkiksi mielentilansa takia kykene niistä nauttimaan tai niitä käytännössä hallitsemaan.

Aineellinen hyvinvointi, sosiaalinen vuorovaikutus ja henkinen kasvu perustuvat enemmän tai vähemmän toiminnallisuuteen. Monet tutkijat ovat korostaneet toiminnan osuutta hyvinvoinnissa, toiminta yhdistää ihmisen muihin ja toiminta määrittelee ihmisen arvoa muiden silmissä, toiminta on itseilmaisun ja

vaikuttamisen väline. Ihmisarvoiseen elämään kuuluu toimintamahdollisuuksia.

Hyvinvoinnin taustalla on perimmiltään kysymys, miten ihminen maailmaa hahmottaa ja mitä me siitä tiedämme. Miten ulkoiset puitteet muuttuvat ihmisen tietoisuudessa hyvinvoinnin kokemiseksi? On ihmisiä, jotka ovat elämäänsä tyytyväisiä suhteellisen vaatimattomissa oloissa pitkäaikaisten sairauksien keskellä. Onko heidän elämänsä julistettava huonoksi? Ei kai vain ole niin, että hyvinvointi on saanut oppineiden luetteloissa tietyn sisällön, jonka vastaavuutta ihmisten tietoisuuteen ja tapaan nähdä maailma ei ole koskaan kunnolla testattu?

Otetaan esimerkiksi eriarvoisuus. Mikä merkitys tuloeroille pitäisi antaa? Ihmiset haluavat palkkioita ansioidensa mukaan, mutta kuinka suuria eroja pitää tai tulee sallia. Yhdysvaltalaisen arvostetun filosofin John Rawlsin mukaan taloudelliset ja sosiaaliset erot ovat sallittuja vain, jos ne tuottavat huono-osaisille parhaan tuloksen ja jos kaikilla on mahdollisuus tavoitella elämässään parempia asioita. Jos kykyjen erilaisuuteen perustuva tulojen erilaisuus kannustaa sellaiseen lopputulokseen, jossa huonoosaisten asema paranee parhaiten, erilaisuus on hyväksyttävissä.

Rawls perustelee ajatustaan olettamalla, että jos katsoisimme maailmaa tietämättä, millaiseen asemaan itse joudumme, haluaisimme välttyä joutumasta kurjimpien asemaan ja siksi siinä tilanteessa kannatamme tasa-arvoa. Ehkä hyvinkin siinä tilanteessa, mutta miten tuloeroja painotetaan todellisessa tilanteessa?

Toinen eriarvoisuutta kuvaava mittari on terveydentila. Tällä mittarilla erot ovat niin ikään kasvaneet. Toisin kuin tuloerot, terveyserot eivät ole selitettävissä eräänlaisina yhteiskunnan välttämättömyyksinä. Terveyseroja selittää elintapojen erilaisuus. Korkeasti koulutetut syövät terveellisemmin, huolehtivat paremmin terveydestään, tupakoivat vähemmän eivätkä ota samanlaisia riskejä alkoholin käytössä. Mutta kysymys ei ole siitä, etteivätkö heikosti koulutetutkin tietäisi tupakointiin, alkoholin käyttöön ja tappeluihin liittyviä riskejä. Miksi he ottavat niitä enemmän kuin koulutetut?

Miksi koulutus jakaa ihmiset eri riskiluokkiin? Ovatko koulutetut tottuneet noudattaman kurinalaisempaa elämää, onko koulutus nostanut koettua elämänarvoa ja kohentanut itsekunnioi-

tusta, onko koulutus auttanut tiedon ja tunteiden käsittelyssä vai ovatko erilaiset ihmiset valikoituneet koulutukseen? Jotain muuttuu ihmisen tavassa hahmottaa maailma, mutta mitä?

Päättäjien ja kansalaisten aivoitukset eivät aina kohtaa. Komento- ja markkinataloudessa toimivat päättäjät suosivat sanoja ”järkevästi ajateltuna”, kun heitä vaivaat ihmisten tekemät epärationaaliset valinnat. Voivatko valinnat olla puhtaasti järkeviä? Valinnat perustuvat arvostuksiin, ja arvostusten takana ovat tunteet.

Tietoisuus, matka salattuun maailmaan

Ihmisen tietoisuuden ohittaminen on ollut tavanomaista viranomais-, kansalais- ja poliittisessa keskustelussa. Ihminen ymmärretään ulkoisten tekijöiden tulokseksi ja hyvinvointia parannetaan oloja muuttamalla. Ihmisen oma kokemus on toissijaisessa asemassa.

Kiinnostus toisenlaiseen lähestymistapaan on kyllä virinnyt meilläkin. Siitä on esimerkkejä Kanasen ja Saaren toimittamassa kirjassa ”Ajatuksen voima”. On oikeastaan huvittavaa, kuinka epäselvä käsitys meillä on ihmisen tietoisuuden tilasta ja suunnasta ja kuinka varmoja mielipiteitä meillä on siitä. Sen seurauksena puhujasta riippuen saman asian oletetaan tuottavan täysin vastakkaisia vaikutuksia.

Tästä yhtenä esimerkkinä on Raija Julkusen kuvaus perustuloa koskevasta keskustelusta. Perustelut liikkuvat ekologisesta oikeudenmukaisuudesta, marxilaisesta hyvinvointivaltion kehittämisestä ja feministisestä sukupuolisen epäoikeudenmukaisuuden poistamisesta sosiaaliliberaaliin pyrkimykseen luoda kapitalismiin ihmiskasvot ja uusliberaaliin suoraviivaiseen kannustinpolitiikkaan. Perustelut ovat yhtä kaukana toisistaan kuin itä lännestä. Viime kädessä kysymys on siitä, mitä perustulo ihmisen tietoisuudessa tarkoittaa, miten hän sen kokee omassa viitekehysessään ja millaiseen käyttäytymiseen se johtaa.

Yhdellä tavalla tietomme riittävyttä voi kuvata kysymällä, jos meillä olisi 100 miljoonaa euroa, parantaisiko ihmisten hyvinvointia enemmän vanhusten kotipalvelujen lisääminen vai mielenterveyspalvelujen kasvattaminen. Tai kumpi on tärkeämpi,

lapsilisien korottaminen vai peruskoulun opetussuunnitelmien uudistaminen siten, että sosiaalisuus ja ilmaisutaito saisivat enemmän sijaa? Miten nämä vaihtoehdot koettaisiin, ja millaisia seurauksia niillä olisi hyvinvointiin? Osa näistä muuttaa merkittävästi ihmisten tietoisuutta, mutta vaikuttaa hitaasti. Mikä paino sille tulisi antaa, jos toisella puolella on välittömän avun tarjoaminen?

Kun puhumme tietoisuuden roolista, sen ydinkysymys kääntyy helposti muotoon, miten ihmisiä tulisi, saisi tai voisi manipuloida. Voidaan ajatella, että tietoisuuden saloihin kannattaa paneutua, jotta politiikkaan saadaan lisää tehoa. Kun puhutaan politiikan kehystämisestä, liikutaan tällä suunnalla. Kehystäminen tarkoittaa politiikan perustelemista uskottavalla tavalla.

Tietoisuuteen paneutumisen arvokkaampi peruste koskee ihmisen omien voimien kehittämistä ja vapauttamista. Mahdollisuuksien avaamisessa pitäisi olla kysymys myös ja ennen kaikkea mielen avaamisesta, näköalan avartumisesta. Ihmisen kyky selviytyä ongelmista ja hallita elämäänsä riippuvat hänen tietoisuutensa rajoista, tavasta, jolla hän käsittelee ja omaksuu tietoa ja reagoi ärsykkeisiin.

Käsityksiämme valintojen perusteista saattaa mullistaa lisääntyvä ymmärrys aivojen ja mielen erottamattomasta yhteydestä. Monet odottavat mielen biologialta vastauksia samanlaisiin peruskysymyksiin, joihin geenien biologia vastasi edellisellä vuosisadalla. Odotukset voivat tosin olla liian suuria. Nobel-palkittu Eric Kandel muistuttaa, että tietoisuus muodostuu lukemattomien ärsykkeiden, tietojen ja tunteiden yhdistelmästä. Ja lopulta tietoisuus on subjektiivinen eikä hevin taivu tieteelliseen paradigmaan.

Perinteisesti sosiaalipolitiikka on ollut lähellä talouspolitiikkaa, mutta mitä pidemmälle sukellamme postmoderniin maailmaan, sitä tärkeämmäksi tulevat kulttuuriin ja kasvatukseen liittyvät kysymykset. Miten luovuus, tunne ja järki saavat oikean elintilan? Mikä on tunteiden osuus päätöksenteossa ja miten se kyetään erottamaan? Lyhyesti sanottuna: kun haluamme suunnitella yhteiskuntaa, meidän on ymmärrettävä tietoisuuden rajat, ja kun haluamme antaa ihmisille uusia mahdollisuuksia, meidän on laajennettava ihmisten tietoisuuden rajoja.

Ei riitä, että kuvataan arvorakennelmia, yhteiskunnallisia voimasuhteita, hyvinvointi-instituutioita, tulonjakoa, sosiaalimenojen kehitystä tai muita vastaavia hyvinvoinnin yhteiskunnallisia piirteitä. Se kaikki on tarpeellista, mutta sen lisäksi meidän tulisi ymmärtää paremmin, miten nämä siirtyvät ihmisten tietoisuuteen ja muuttuvat tai ovat muuttumatta hyvinvoinniksi.

Tietoisuus tarkoittaakin jotain syvällisempää kuin mielipidetä. Se perustuu tiedon ja tunteen nivoutumiseen toisiinsa ja näkyy tapana hahmottaa maailmaa.

Viime kädessä on vastattava siihen kysymykseen, oletammeko ihmisten olevan tietoisia toiminnastaan, harkitsevan asioita ja tekevän aitoja päätöksiä. Vai ovatko he kausaalisten säännönmukaisuuksien kohteita? Ylhäältä ohjaava yhteiskuntakäsitys samoin kuin markkinaoppi nojaavat vahvasti kausaalijatukseen, ohjelmoitavaan ihmiseen.

Itseohjautuvuuteen rakentuva yhteiskuntakäsitys olettaa ihmisten päätösten perustuvan myös omaan harkintaan, lähiyhteisön vaikutukseen, kulttuurin viiveisiin, kaikkiaan kompleksiseen kokonaisuuteen. Ihmisen oletetaan olevan enemmän tai vähemmän tietoinen valinnoistaan. Se tekee mahdolliseksi uudistumisen. Uudistuja on arvottanut asioita toisin kuin hänen taustansa perusteella olisi olettanut tekevän. Hän on tullut tietoiseksi valinnan mahdollisuudesta ja poikkeaa säännönmukaisuudesta.

Tietoisuuteen kuuluu tiedon käsittely. Työn ja pääoman rinnalla tieto on voimavara. Tietoon liittyy toiveita ja pelkoja, uskomuksia ja ihanteita. Sitä kuvaavat monet sanonnat. Tieto on valtaa, tieto luo tuskaa, tieto on edistystä. Antiikin kreikkalaisten mukaan hyve perustui tietoon, hyvä löytyi tietoa lisäämällä.

Tieto on myös himottavaa. Faust lupaa sielunsa paholaiselle päästäkseen tiedon herraksi. Tieto on arvokasta. Väinämöisen arvostus perustuu tietoon. Tiedosta taistellaan. Väinämöinen kamppailee Sammosta, koneesta, joka jauhaa ihmiselle kaiken, mitä ihminen tarvitsee. Tiedon hankkiminen on vaikeaa, vaikeutta paetaan Impivaaraan. Mutta vaikeudesta huolimatta se kuuluu hyvinvointiin. Impivaarasta tullaan takaisin tiedon maailmaan.

Tieto voi myös luoda petollista turvallisuutta. Talebin kalkkunavertaus on havainnollisuudessaan yliverlainen. Päivä päiväältä

kokemus vahvistaa kalkkunan käsitystä, että ihminen on sen paras ystävä. Joka päivä ihminen huolehtii ruoan ja juoman riittävyydestä ja muutenkin elinoloista. Historiaan perustuva lineaarinen ennuste osoittaa vuorenvarmasti, että kaikki sujuu kalkkunan kannalta onnellisesti. Kunnes kiitospäivää edeltävänä keski- viikkona kaikki muuttuu, ennuste pettää. Päivä, jolloin musta joutsen saapuu (Talebin nimitys ennakoimattomalle tapahtumalle), on erityisen kohtalokas lineaariseen kehitykseen uskoville.

Vahvistamalla uudistumisajattelua ja muistamalla yllättävien käänteiden mahdollisuuden vähennämme kalkkunariskiä. Tietomme rajallisuutta kuvaa erinomaisesti Eric Hobsbawm: ”Sillä vaikka kaikki (eivätkä vähiten älykkäät tiedemiehet) tietävät, että yhtä ja samaa todellisuutta voidaan hahmottaa eri tavoin, jotka toisinaan ovat yhteensopimattomia ja joskus suorastaan vastakkaisiakin, mutta pyrkivät kaikki saamaan todellisuudesta otetta kokonaisuudessaan, meillä ei ole vielääkään kovin selvää käsitystä siitä, kuinka nämä eri tavat voitaisiin liittää toisiinsa. Beethovenin sonaatin vaikutusta voidaan analysoida fyysisesti, fysiologisesti ja psykologisesti, ja se voidaan myös käsittää kuuntelemalla sonaatti, mutta miten nämä eri ymmärtämistavat liittyvät toisiinsa. Kukaan ei tiedä.”

Ja Matti Sintosen sanoin: ”Täydellinenkin tieteellinen kuvaus ihmisen aistien ja aivojen toiminnasta ei tavoita hänen subjektiivista sielunmaisemaansa. Minuus, kvalitatiiviset tuntemukset, se miltä minusta tuntuu, jäävät kenties sen ulottumattomiin.”

Mitä tällä on tekemistä sosiaaliturvan kanssa? Niinpä. Kysymys paljastaa, ettemme osaa tai uskalla ajatella, kuinka ohuen tiedon varassa on käsityksemme hyvinvointipolitiikan yhteydestä ihmisten tapaan kokea ja ymmärtää ympäröivää maailmaa. Päättäjät ja tutkijat voivat analysoida sosiaaliturvan leikkauksen tulonjakovaikutuksia, mutta saajalle merkittävää on, miltä se kuulostaa, mikä on sen vaikutus arjen toimivuuteen tai oman työn arvostukseen.

Voimme paheksua jyrkästi kuntien saamien valtionosuuksien leikkausta, mutta toisaalta emme tiedä, palveleeko kuntien harjoittama rahanjako parhaalla tavalla ihmisten objektiivista tai subjektiivista hyvinvointia. Odotamme talouden kasvavan seitsemännen vuoden jälkeenkin ja hämmästyimme suuresti, jos

niin ei käy, vaikka kokemuksesta pitäisi tietää, että musta joutusen tulee ainakin kerran kymmenessä vuodessa, usein tiheämmin.

Daniel Coleman saavutti kuuluisuutta kirjallaan ”Tunneäly”. Kenties tärkein syy kirjan kiinnostavuuteen oli se, että tunteita oli pidetty pikemminkin elämään ja varsinkin työelämään liittyvinä häiriöinä kuin voimavarana. Coleman osoittaa, että työelämässä ratkaisevan tärkeää on, miten ihminen kykenee lukemaan toisen ajatuksia heidän käyttäytymisensä perusteella ja ennakoimaan tulevia reaktioita. Kyvyttömyys hallita tunnetiloja johtaa ylimitoitettuihin reaktioihin. Tunteiden alikehittyneisyys puolestaan vaikeuttaa ihmisen kykyä suunnistaa sosiaalisessa verkostossa.

Kyky tulkita sosiaalisia tilanteita on merkittävä hyvinvoinnin lähde ihmiselle itselleen, mutta myös hänen läheisilleen. Ja mikä tärkeintä, tähän voidaan vaikuttaa kasvatuksen avulla. Olipa sanasta tunneäly mitä mieltä tahansa, siitä puhuminen ei ainoastaan antanut oikeutta, vaan myös velvollisuuden käsitellä tunteita työelämässä.

Tunnekokemukset ovat olennainen osa ihmisen identiteettiä ja värittävät päätöksentekoa, jossain tapauksessa niillä on hallitseva asema, vaikkei asianomainen sitä itse täysin ymmärrä. Aivot ohjaavat tunteita, ja ne ovat tavallaan aivojen nopean toiminnan joukko. Tunteita hallitseva osa aivoissa antaa tarvittaessa hätäko-
mmennot, jotka muuttuvat toiminnaksi ennen kuin muu kontrolli ehtii mukaan. Ihminen toisin sanoen säikähtää miettimättä, säikähtäisinköhän nyt. Varhaislapsuuden kokemuksilla on merkittävä vaikutus siihen, miten tunteet kehittyvät ja millaisessa hälytystilassa ihminen elämänsä elää. Ja näiden kokemusten laatuun harjoitetulla yhteiskuntapolitiikalla ja sosiaaliturvalla on vaikutusta.

Tunteiden merkitystä arvovalintojen tekemisessä kuvaa se, että jos aivojen ”kaikkien tunteiden koti” eli mantelitimake poistetaan, ihminen kadottaa kykynsä suunnistaa ihmissuhteissa ja tehdä valintoja. Asiat menettävät merkityksensä. Rationaalisuutta korostavalle ja tunteita väheksyvälle ihmiselle tämä on järjestyttävä havainto. Tällaista täysin järkevää ja täysin ilman tunnetta olevaa toimijaa on maineikasta filosofia piikitellen kutsuttu

”Kantin hirviöksi”. Eettiset valintamme perustuvat vahvasti tunnekokemukseen. Ilman tunnetta ei ole aidosti oikeaa ja väärää, ei myöskään sosiaaliturvaa.

Korkeamman asteen tunteille, kuten syyllisyydelle ja sympatialle, on ominaista, etteivät ne riipu vain siitä, mitä ihminen ajattelee muista, vaan myös siitä, mitä hän ajattelee muiden ajattelevan itsestään. Ne liittyvät sosiaaliseen älykkyyteen ja mielen teorian muodostamiseen.

Järjen ja tunteen suhdetta kuvaa havainto aivojen etulohkojen vahingoittumisesta. Se ei aina tuhoa kykyä tehdä järkevää analyysia, mutta tunnealueen vaurioitumien johtaa siihen, ettei ihminen osaa tehdä sosiaaliseen vuorovaikutukseen liittyviä päätelmiä. Kun hän ei tunnista toisten lähettämiä sosiaalisia viestejä, hän ei osaa niihin myöskään vastata ja käyttäytyy muiden mielestä omituisesti.

Tietoisuus merkitsee kykyä ymmärtää, että on olemassa vaihtoehtoja. On olemassa sääntöjä, mutta sääntöjä voidaan tulkita ja muuttaa. Voidaan sopia uusista säännöistä. Tietoisuus on asioiden taakse menemistä, syiden ymmärtämistä. Tietoisuus vaihtoehtoista ja seurauksista tekee ihmisen vastuulliseksi. Ilman tietoisuutta ei ole aitoa vastuullisuutta, on vain kuuliaisuutta tai ehdollistettua epäitsenäistä käyttäytymistä.

Antonio Damaso tarkoittanee edellä mainittuja piirteitä puheessaan laajentuneesta tietoisuudesta, jonka ”ansioista ihmiseliöt saavuttavat mielen kykyjen korkeimman huipun”. Siihen kuuluu ”kyky aistia kuoleamisen mahdollisuus itsessä ja muissa, kyky arvostaa elämää, kyky rakentaa hyvän ja pahan käsitys, kyky aistia kauneus eikä vain tuntea mielihyvää ja kyky aistia tunteiden ja ajatusten ristiriitoja”. Tämä kyky analysoida asioita ja nousta eloonjäämistäistelun yläpuolelle antaa ihmiselle mahdollisuuden rakentaa normeja ja ihanteita ja viime kädessä mahdollisuuden kehittää omatunto. Se on Damason ajatusmaailmassa kehityshistorian huippu.

Damason kuvaama lähimmäisestä huolehtimisen piirre on ihmisille ominaista kulttuurista riippumatta. Sitä kuvaa esimerkiksi ultimaatumipeli. Siinä on kaksi toisilleen tuntematonta pelaajaa, joista toinen saa tietyn summan rahaa, esimerkiksi 100 euroa. Hän saa jakaa rahan haluamallaan tavalla tai pitää ääritapauksessa kai-

ken itsellään. Ehtona on kuitenkin, että toinen hyväksyy päätöksen. Jos toinen ei hyväksy ratkaisua, kumpikaan ei saa mitään.

Rationaalisesti ajateltuna hämmästyttävää on, että jos toinen antaa vain kympin tai kaksi toiselle, tämä hyvin todennäköisesti kieltäytyy hyväksymästä jakoa, vaikka samalla menettää omankin osuutensa. Sosiaalinen omatunto tuntuu toimivan antajankin puolella, koska yleensä käy niin, että rahan saanut jakaa sen kah tia tai lähes kahtia. Pääpiirteissään näin käy kaikissa kulttuureissa, mutta maissa, joissa sosiaaliturva on kehittynyt pidemmälle, myös pelaajien pyrkimys tasaiseen jakoon on voimakkaampi.

Ihminen kasvaa tietoisuuteen vähitellen. Tietoisuus koskee kriittisellä tavalla itse asiassa elinkaaren kumpaakin päätä. Michael Gazzaniga kuvaa ihmisen kehitystä sikiöstä vanhuuteen ja pohtii siinä yhteydessä, milloin tietoisuus alkaa ja milloin se päättyy. Hyvinvointipolitiikan kannalta alku on tärkeä sen takia, että sitä kautta paljastuu, kuinka varhain ihminen saa dominoivia piirteitä, mitkä niistä ovat perittyjä, mitkä kotoa opittuja ja mitkä sattuman tulosta.

Vanhuus on tärkeä sen takia, että on osattava ratkaista oikea hoidon muoto silloin, kun ihmisen henkiset toiminnot ovat käytännössä loppuneet. Pitkälle dementoitunut ihminen on kadottanut yhteyden itseensä ja ympäristöönsä eikä itse sitä ymmärrä. Hyvinvointiyhteiskunta joutuu pohtimaan, miten hyvinvointi järjestetään silloin, kun ihmisen omat edellytykset eivät siihen riitä.

Ihmisten manipuloinnille antaa mahdollisuuden se, että käsityksemme omasta menneisyydestämme saattaa olla yllättävän harhainen. Ihmisen muisti on petollisempi kuin kuvitellaan. Aivomme, eivät vain historioitsijat, rakentavat koko ajan maailmantulkintaa ja kirjoittavat siihen sopivaa historiaa eli ”tarkistavat” historiankirjoituksensa.

Vasen aivopuolisko muokkaa menneisyyttä myöhempään kokonaisuuteen sopivaksi, ja varmat muistikuvat ovatkin vääriä muistikuvia. Silloinkin kun muistikuvamme ovat oikeita, muistamme poikkeuksellisia asioita ja yleistämme niitä, kun suunnittelemme tulevaisuutta. Se koskee myös sosiaaliturvan suunnittelua. Lähes poikkeuksetta muodostamme ”kokonaiskuvamme” viimeisimpien kokemusten perusteella.

Pienenä esimerkkinä historiankirjoituksen uudistumisesta on toimeentulotuen siirto Kelalle. Siirto on ollut esillä 20 vuotta. Vastustajat ovat väittäneet siirron johtavan menojen kasvuun ja yksilöllisten ongelmien unohtamiseen. Samat voimat esittivät sen toteutettavaksi vuoden 2014 kehysriihessä vetoamalla kustannussäästöihin ja paranevaan asiakaspalveluun.

Kaikkine puutteineenkin suunnittelu on laajassa mitassa ominaista vain ihmiselle. Suunnittelulle löytyy paikka pään sisältä. Tulevaisuusvisioista vastaa aivojen etulohko, joka säätelee ihmisen kykyä ajatella tulevaisuutta. Ilman sitä ihminen ei osaa kuvitella erilaisia tulevaisuuden vaihtoehtoja.

Se on ihmisen onni ja kirous. Onni, koska tulevaisuuteen voi aina liittää toiveita. Kirous, koska sen mukana tulee epävarmuuden tuska. Tätä epävarmuuden tuskaa koetamme vähentää sosiaaliturvan avulla.

Selvät pelisäännöt vähentävät ikävienkin asioiden tuottamaa huolta. Daniel Gilbert kuvaa koetilannetta, jossa osalle koehenkilöistä annettiin sähköiskuja satunnaisesti, osalle säännöllisesti ja siten, että isku ilmoitettiin etukäteen. Osoittautui, että epämiellyttävyys ei riippunut niinkään sähköiskujen voimasta kuin niiden ennustettavuudesta. Jos iskujen voima ja frekvenssi oli tiedossa, sama kipu tuntui pienemmältä kuin silloin, kun koehenkilö ei tiennyt mitään iskun ajoituksesta ja ominaisuuksista.

Dramaattisesti ennakoitavuus ja vaikuttamismahdollisuudet tulivat ilmi tutkimuksessa, joka koski vanhustenhuollon järjestämistä. Vanhukset, joiden luona käytiin heidän toivomanaan ajan kohtana, elivät pidempään kuin ne, jotka joutuivat odottelemaan epätietoisuuden vallassa hoitajaa. Taaskaan käyntien määrä ei ollut niin olennainen kuin käyntien ennustettavuus.

Tämän pitäisi hätkähdyttää vanhustenhuollosta vastaavia. Säännöllisesti ja kunnollisen hoitosuunnitelman mukaan toteutettu hoito on parempi kuin saman hoitopanoksen käyttäminen huonosti suunniteltuna. Eikä kysymys ole vain elämän laadusta, vaan myös elämän pituudesta. Huonosti hoidon suunnitelleet ottavat harteilleen myös ennenaikaiset ihmishenkien menetykset.

Toinen puoli tulevaisuuden arviointia on ihmisen taipumus yliarvioida ikävien asioiden merkitystä heidän elämänsä laatuun.

Suurin osa ihmisistä sopeutuu kielteisiin muutoksiin tai onnettomuuksiin lopulta luultua helpommin. Onnettomuudet, jotka etukäteen tuntuvat mahdottomilta kantaa, ovat todellisuudessa ikäviä, mutta kestettävissä. Vaikka ikävyys ei haihdu pois muistista, se siirtyy taka-alalle ja ajatukset alkavat askarrella jokapäiväisten asioiden kanssa.

Hyvinvointipolitiikan toteuttajille tämäkin on tärkeä tieto. Ihmisten kyky venyä vaikeuksien yli on usein suurempi kuin he itse kuvittelevat. Optimismin ylläpitäminen ennen näköpiirissä olevaa menetystä on senkin tähden tärkeää.

Nämä kaksi seikkaa, epävarmuus elämän laatua heikentävänä tekijänä ja luultua parempi kyky kestää vastoinkäyminen, ovat kalkkunariskin näkökulmasta mielenkiintoisia ihmiseen liittyviä piirteitä. Me haluamme rakentaa ympärillemme henkistä turvallisuutta erilaisista aineksista epärealistisuuteen saakka (kalkkunan tavoin), koska turvallisuus antaa voimia ja turvattomuus kulluttaa niitä. Tätä tasapainottaa se, että kun rakennelmamme pettää, kykymme kestää vastoinkäyminen on parempi kuin etukäteen luulimme (ei kuitenkaan kalkkunan kohtaloa).

Toisin kuin yleensä kuvitellaan, ihmiset katuva enemmän tekemättä jääneitä tekojaan kuin vääriä tehtyjä töitä. Ihmiset katuva todennäköisemmin sitä, miksi eivät opiskelleet tiettyjä aineita, kuin sitä, että opiskelivat niitä huonolla menestyksellä. He myös harmittelevat enemmän sitä, etteivät ostaneet oikeaan aikaan asuntoa, kuin sitä, että ostivat ylihintaisen asunnon.

Aivoilla on taipumus etsiä selityksiä tehtyjen tekojen tueksi, vähemmän tekemättömien. Kun ihmiset etsivät hyvinvointia, tekeminen on siis todennäköisesti viisaampi vaihtoehto kuin odottelemisen. Erityisesti tämä näkyy työttömyyden venyessä kuukausien mittaiseksi. Silloin viimeistään huomataan, että huonompikin vaihtoehto olisi ollut työttömyyttä parempi. Johdonmukaista olisi muokata työttömyysturvaa siten, että se ei viivytäisi työn vastaanottamista.

Mitä huolellisemmin paneudumme ihmisen mielen liikkeisiin, sitä varmemmalta näyttää, että politiikan onnellisuutta ja mielihyvää tuottavasta vaikutuksesta on paljon enemmän luuloja ja uskomuksia kuin todellista tietoa. Päättäjän vaativa tehtävä on yhdistää järki, tunne ja tahto. Järjen roolina on ennakoita seu-

rauksia, tunteen tehtävänä on arvioida vaihtoehtoja ja tahdon tehtävänä on huolehtia toimeenpanosta.

Aivoissa tämä tapahtuu yhtenä kokonaisuutena, eikä prosessia tunneta kovinkaan hyvin. Patricia Churchland päätelee, että ”laajempi ymmärtämys päätöksenteosta sekä neuronaaalisella että käyttäytymisen tasolla voi olla hyödyksi, kun tavoittelemme sosiaalipolitiikassamme käytännön viisautta ja pohdimme sen parannuksia”.

Aivojen toiminta on saanut monet pohtimaan hieman uudessa valossa myös kysymystä ihmisen todellisesta vapaudesta. Mitä pitäisi päätellä siitä, että antisosiaalisista persoonallisuushäiriöistä kärsineiden rikollisten aivoissa havaittiin etuotsalohkon rakenteen poikkeavan verrokkiryhmästä? Heidän tapauksessaan näyttäisi siis siltä, että aivojen rakenne on osasyllinen rikoksiin tai ainakin altistamassa niihin. Pitäisikö meidän olla heille armeliaampia vai sulkea heidät muurien sisälle? Miten pitäisi ottaa huomioon se, että joidenkin aivot ovat muita aggressiivisempia? Mielentilatutkimukset, pakkohoito ja vankila ovat äärimuotoja, mutta entä lievemmät oireet? Mitkä keinot silloin ovat eettisesti hyväksyttäviä?

On täysin mahdollista, että hyvinvointipolitiikan kehittäjät pohtivat vakavissaan parinkymmenen vuoden kuluttua, miten aivojen toimintaan voi, saa tai pitää vaikuttaa. Tälläkin hetkellä koetetaan vaikuttaa siihen, että lapset syntyisivät terveinä, mutta pitäisikö pystyä menemään pidemmälle?

Jos köyhän elämää voidaan parantaa hänen älykkyyteensä vaikuttamalla, eikö niin pitäisi tehdä? Pitäisikö jääkiekkofanina itseään pitävällä isällä olla oikeus lisätä lapsensa mahdollisuutta menestyä jääkiekkoilijana siirtogeneenien avulla? Ehkä liikalihavuutta hoidetaan entistä enemmän pillereillä. Eläinkokeiden perusteella tiedetään, että leptiini vaikuttaa hypotalamuksen neuroneihin, jotka puolestaan säätelevät nälän tunnetta, ja että leptiiniä sitova reseptori ennustaa eläimen lihavuuden. Lääkkeet kehittyvät. Varmasti puhutaan myös ongelmien medikalisoinnista.

Tietoisuuden tarkastelu antaa tukea olettamukselle, että hyvinvoinnin tutkimuksen ja hyvinvointipolitiikan vaikeiden ongelmien ratkaisemiseksi on paneuduttava myös ihmisen sosiaalisten taitojen ja henkisen kasvun mahdollisuuksiin. On ilmeistä, että

yhteiskunnan muutosten seurauksena tiedon ja elämänhallintataitojen merkitys kasvaa ja vastaavasti ylhäältä annettujen normien merkitys vähenee. Päätöksien perusteeksi ei riitä se, että jatkaa aikaisemmin aloitettua päätösten sarjaa ”nyt on vuorossa” -politiikan mukaisesti.

Kell’ onni on

Koska talouskasvu ei lisää onnellisuutta, mitä siitä pitäisi päätellä? Miksi kuitenkin tavoittelemme yli kaiken talouskasvua? Onko tulojen jakautumisella ja turvallisuudella vaikutusta onnellisuuteen? Kuuluuko onnellisuus hyvään elämänhallintaan?

Millainen on hyvä elämä, milloin ihminen voi hyvin? Onnellisuutta vieroksuttiin pitkään hyvinvointitutkijoiden ja -poliitikkojen piirissä. Ylhäältä ohjautuvassa yhteiskunnassa onnellisuudesta puhuminen on oudoksuttavaa, ellei suorastaan vaivaannuttavaa. Eihän onnellisuutta voi luoda kollektiivisin keinoin. Siitä puhuminen paljastaa keinojen riittämättömyyden. On luonnollista ajatella, että se, mikä ei ole mahdollista, ei ole arvokastakaan.

Tyytyväinen vai onnellinen

Utilitarismin oppi-isät pitivät onnellisuuden tavoittelua taloudellisen toiminnan varsinaisena mittapuuna. Aineellinen hyvinvointi on tärkeä, mutta ei arvo sinänsä. John Stuart Millin mukaan ”teot ovat oikeita siinä määrin kuin niillä on taipumus edistää onnellisuutta ja vääriä siinä määrin kuin niillä on taipumus tuottaa onnettomuutta”. Onnellisuus saavutetaan silloin, kun elämä voidaan viettää ”laadullisesti ja määrällisesti mahdollisimman suuressa nautintojen rikkaudessa ja mahdollisimman vapaana tuskasta”.

Nykypäivän ekonomistista poiketen Mill ei kuitenkaan pitänyt kaikkia nautintoja samanarvoisina, vaan teki eron korkeamman ja matalamman tason nautintojen kesken. Aistilliset nautinnot ovat alemman asteisia, henkiset nautinnot edustavat korkeampaa tasoa. Yhteiskunnan tulisi suosia tai ainakin varmistaa, että korkeamman tason nautintoja on tarjolla. Mill halusi tehdä eron vain ihmiselle ominaisten ja alkukantaisempien nautintojen kesken.

Mill teki eron myös tyytyväisyyden ja onnellisuuden välille. Tyytyväisyys merkitsee erilaisten halujen tyydyttämistä, onnellisuuteen liittyy korkeampien kykyjen käyttämistä. Nämä vaativat enemmän ihmiseltä ja voivat tuottaa tyytymättömyyttä, mutta korkeamman luonteensa takia niistä aiheutuu onnellisuutta, jota halujen tyydyttäminen ei tuota. Hän toteaaakin, että onnellisuuden perusedellytyksiä ovat ravinto ja fyysinen turvallisuus, ja lisäksi onnellisuuden ehtoihin omanarvontunnon ja arvostuksen sekä kyvyn kehittää ja toteuttaa älyllisiä harrastuksia.

Millin perua on usein siteerattu sanonta: ”On parempi olla tyytymätön Sokrates kuin tyytyväinen sika.” Se on selvä haaste hyvinvointipolitiikalle. Jos se onnistuu vain aineellisten tarpeiden tyydyttämisessä, se on enemmän sian kuin Sokrateen asialla.

Yksilön vai yhteisön onni

Itsekkyys ja ahne oman edun tavoittelu olivat Millin mielestä tavallisia onnellisuuden kaventajia. Onnellisuuden saavuttaminen on mahdollista vain yhteisössä. Yhteisöllinen elämän muoto on hänen mukaansa ihmiselle luonnollinen olotila. Jokainen tavoittelee henkilökohtaisen onnen lisäksi, mutta on samalla riippuvainen muista, ja sen takia muutkin on otettava onnen tavoittelussa huomioon. Hän uskoi vakaasti yhteisöllisyyden vahvistavan ihmistä ja samalla hän uskoi kasvatuksen voimaan tämän prosessin kiihdyttäjänä.

Yhteisöllisyyden korostamisen on sanottu olevan myös utilitarismin ongelma. John Rawls kritisoi juuri tätä utilitarismin puolta. Rawls huomauttaa, että utilitarismi hyväksyy toiminnan, jos sen yhteisölle tuottama kokonaishyöty on mahdollisimman suuri. Näin tehtäessä yksilön oikeudet voidaan uhrata kokonaisedun nimissä kohtalokkaallakin tavalla. Ylhäältä ohjaamiselle aukeaa henkinen ponnistus pohja. Rawls määritteli juuri tästä syystä yksilön oikeuden valita omat arvonsa loukkaamattomaksi oikeudeksi. Niitä ei voida missään tapauksessa uhrata yleisen hyödyn takia.

Talouskasvu ja onnellisuus

Taloustieteen ja onnellisuuden uudesta toisensa löytämisestä puhuttaessa viitataan Daniel Kahnemanin, joka sai 2000-luvun alussa Nobel-palkinnon. Hän on tutkinut ihmisten taloudellisten valintojen todellisia perusteita. Hänen tutkimuksensa osoittivat, etteivät ihmiset olleet lainkaan niin rationaalisia kuin talousmalleissa oletettiin eivätkä taloudelliset saavutukset selittäneet ihmisen kokemaa mielihyvää.

Tulokset eivät aluksi herättäneet suurempaa kiinnostusta. Vähitellen yhä useampaa tutkijaa alkoi askarruttaa se, ettei tehdyn investoinnin, ostoksen tai ponnistuksen tuottama nautinto ole pidempiaikainen. Miksi ihmiset ponnistelevat ankarasti, jos mielihyvä suhteessa ponnistukseen on vähäinen. Sosiaaliturvan tutkijoiden mieleen on harvoin tullut kysyä vastaavasti, miksi ankaran poliittisen väännön jälkeen aikaan saatu sosiaaliturvan taso korotus näyttää tuottavan saajille vähäistä mielihyvää. Tai jos se on tullut mieleen, samaa vaaditaan kuitenkin lisää.

Aineellisen hyvinvoinnin kasvattaminen voi koitua hyvinvoinnin vastaiseksi, jos ponnistelujen seurauksena on terveyden heikkeneminen. Easterlin osoittaa, että terveyden heikkenemiseen ihminen ei sopeudu samalla kuin taloudellisiin menetyksiin, vaan kokee sen jatkuvasti elämänlaatua heikentävänä tekijänä. Tulotason kohoamisen tuottama mielihyvä häviää, terveyden heikkenemisen tuottama mielihyvä ei. Easterlin kysyykin, ovatko kulutuspreferenssimme ja tulojen kasvattamistavoittemme oikein mitoitettuja.

Amartya Sen, toinen talousnobelisti, on kritisoinut tapaa hyväksyä kulutuspreferenssit. Hänen mukaansa toiminnan järkevyyttä voidaan arvioida vain, jos toiminnalle on asetettu selvät tavoitteet. Ei siis niin, että tavoitteet päätellään ihmisten kulutuskäyttäytymisen perusteella ja sitten näin kehitetyillä tavoitteilla puolustellaan kulutuskäyttäytymistä. Jos näyttää siltä, ettei kulusuunta ole tavoitteiden suuntainen, on uskallettava ohjata käyttäytymistä kohti asetettuja tavoitteita.

Sen ei tuomitse eikä väheksy kulutusta. Varallisuus antaa mahdollisuuden monien ihmiselle tärkeiden tarpeiden tyydyttämiseen, eikä talouskasvua pidä sinänsä väheksyä. Mutta on arvioitava tietoisesti, mikä on sen antaman vapauden todellinen sisältö.

Materiaalisen hyvinvoinnin merkitys todellisen hyvinvoinnin kuvaajana on joutunut kyseenalaiseen valoon etenkin sen takia, ettei kansakunnan tyytyväisyys ja onnellisuus näytä kohoavan elintason kohoamisen myötä. Viisikymmentä vuotta sitten yhdysvaltalaiset olivat yhtä onnellisia kuin nyt.

Vaikka kansantulo henkeä kohti on aivan eri tasolla, tyytyväisyys ja onnellisuus eivät. Pikemminkin näyttää käyneen niin, että erittäin onnellisten osuus on vähentynyt. Poikittaisleikkauksista on havaittu, että jos köyhimmät maat jätetään tarkastelun ulkopuolelle, bruttokansantuote asukasta kohti ei seuraa johdonmukaisesti kansalaisten onnellisuuden tasoa.

Poikkeukset ovat mielenkiintoisia. Eteläamerikkalaiset näyttävät olevan onnellisempia kuin heidän talouslukujen valossa pitäisi olla ja eräiden entisten itäblokin maiden asukkaiden vähemmän onnellisia kuin talouslukuista voisi päätellä. Optimismi seuraa pikemminkin asianomaisen maan kasvunäkymiä kuin vallitsevaa elintasoa. Kiinalaiset, intialaiset ja venäläiset uskoivat saksalaisia ja ranskalaisia useammin, että heidän lapsensa voivat paremmin kuin he itse.

Mielipiteitä sävyttävät myös menneiden vuosien aikana koetut muutokset, eivät vain tulevaisuuden näkymät. Kielteiseksi koettu kehityskulku selittänee sen, että entisen Neuvostoliiton ja itäblokin alueen asukkaat olivat tyytymättömämpiä terveydentilaansa kuin monien köyhien ja HIV/AIDS-sairauksien runtelemien Afrikan valtioiden kansalaiset.

Samaan viittaa se, että työelämän ulkopuolella olevista ryhmistä työttömät ja eläkeläiset ovat muita tyytymättömämpiä elämänsä ja harvemmin onnellisia kuin työelämässä olevat. Opiskelijat sen sijaan ovat työssä olevia useammin hyvin onnellisia. Työssä olevista ryhmistä maatalousyrittäjät ilmoittautuivat muita harvemmin hyvin onnelliseksi. Opiskelijoiden tyytyväisyys viittaisi siihen, ettei heikko taloudellinen asema selitä onnellisuuden tunnetta.

Yhteinen selitys näiden ryhmien mielialoille löytyy luultavasti tulevaisuuden näkymistä. Työttömien, maanviljelijöiden ja vanhojen eläkeläisten odotukset ja toiveet ovat muiden ryhmien näköaloja harmaampia.

Perintö, johon voi vaikuttaa

Onnellisuuden vakiintunutta suhdetta selittää se, että ihmisen koettu onnellisuus näyttää osaksi tulevan perintönä eli yksilön onnellisuuden kiinnekohta pysyttelee samana elinkaaren aikana. Laaja kaksostutkimus viittaa siihen, että elinolot selittävät yllättävän vähän koetusta onnellisuudesta.

Tutkiessaan pohjoismaiden kansalaisten onnellisuutta Keijo Kata päätyi samaan tulokseen: Onnen kokeminen näyttää riippuvan enemmän yksilöllisistä kuin yhteiskunnalliseen asemaan liittyvistä tekijöistä. Tästä ei kuitenkaan voi päätellä, että antaa asioiden olla, kun mikään ei muutu. Aineellisillakin oloilla on oma merkityksensä, ja tekninen kehitys avaa uusia mahdollisuuksia ihmisten erilaisuuden huomioon ottamiselle.

Aineellisen hyvinvoinnin ja onnellisuuden välinen riippuvuus tulee ilmi muun muassa EVA:n tekemässä haastattelututkimuksessa. Sen mukaan ihmisistä, jotka ilmoittivat tulevansa erinomaisesti toimeen, kolmasosa ilmoitti myös olevansa hyvin onnellinen. Niistä, jotka kokivat taloudellisia vaikeuksia, oli hyvin onnellisia vain neljä prosenttia. Samansuuntainen tulos saatiin myös 1970-luvulla pohjoismaisessa tutkimuksessa: onnellisuuspistemäärät kohosivat, kun noustiin alemmista korkeampiin tuloryhmiin.

Mutta jos tuloryhmien välillä on onnellisuuseroja, miksi niitä ei ole eri tulotasolla olevien kansakuntien välillä? Ilmeisesti tarpeiden dynamiikka pitää huolen sosiaaliryhmien välisestä kilpailusta. Varakkuus ja hyvät tulot näyttävät tarjoavan mukavuutta ja etuoikeuksia, ja siksi on kamppailtava päästäkseen korkeammalle oksalle.

Pyrkimyksen petollinen puoli on siinä, että kun kaikkien tulot paranevat, parhaiten ansaitsevat ovat edelleen etuoikeutettuja käyttämään hyödykkeitä, joiden käyttö edellyttää suhteellisesti korkeaa tulotasoa. Kalliit asuinalueet ovat tulleet entistä kalliimmiksi, samoin kalliit ravintolat ja viihdemuodot. Nimekkäiden taiteilijoiden taulujen hinnat ovat kohonneet pilviin. Toisin sanoen on hyödykkeitä, joiden niukkuus nostaa niiden hintaa sitä mukaa, kun ostovoimaa tulee lisää.

Onnellisuustutkimus vahvistaa joka tapauksessa sen sinänsä selvältä näyttävän väitteen, että köyhien aseman parantaminen

tuottaa käytettyyn summaan nähden eniten onnellisuutta. Euro on enemmän köyhälle kuin rikkaalle. Onnellisuuden lisäämiseen tähdittäessä resurssien jakaminen oikeudenmukaisesti on olennainen osa hyvinvointipolitiikkaa.

Onnellisuuden käänttöpuoli on masennus. Taloustieteilijänä ja onnellisuustutkijana tunnettu Richard Lyard korostaa, että jos depression hoitaminen otettaisiin vakavasti, säästettäisiin suuria summia. Sairauden aliarvioimiseen ei ole rationaalisia syitä. Vaikuttavuudesta on hänen mukaansa näyttöä enemmän kuin yleisesti ymmärretään. Näin Lyard: ”Musertava depressio ja krooninen ahdistus ovat suurimmat kärsimyksen aiheuttajat Britanniassa tällä hetkellä.”

Sairaus johtaa työstä poissaoloihin ja eläkkeelle ja synnyttää näin mittavia kustannuksia. Lyardin mukaan työttömyys oli aikaisemmin suurin yhteiskunnallinen ongelma, mutta ei enää. Nyt mielenterveyden horjuminen on ohittanut sen. ”Jos pyrimme ennustamaan, kuka on onneton, huomaamme, että vahvin ennuskriteeri on henkilön edeltävä mielisairaus. Edeltävä mielisairaus (kymmenen vuotta aikaisemmin) selittää paremmin nykyisen onnettomuuden tunteen kuin köyhyys.”

Turvallisuus menee onnenkin ohi

Kun ihmisiä pyydetään arvottamaan onnellisuuden osatekijät, kärkeen nousevat perhe-elämä, hyvät perheen ihmissuhteet, hyvät ystävyysuhteet ja rakkauden kokemus. Näiden kanssa tasavertaisesti menestyy hyvä terveys. Mielenkiintoista on, ettei sukupuolten kesken ole mainittavaa eroa. Naiset antavat immateriaalisille seikoille enemmän painoa kuin miehet, mutta erot eivät ole kovin suuret. Perhepolitiikan keinoilla voidaan luoda edellytyksiä näiden toiveiden toteuttamiselle.

Richard Easterlin toteaa, että samalla kun materiaalisen elintason paranemisen tuoma mielihyvä osoittautuu hetkelliseksi, perheen ihmissuhteiden muutoksen tuoma hyvinvoinnin muutos jää pitkäaikaiseksi. Ihmissuhteiden vajavuuteen ei totuta, vaan se koetaan ongelmana vuodesta toiseen. Lapsen varhaislapsuudessa kokemat pelot ja tunneauriot kulkevat läpi elämän. Tämän perusteella ihmiset toimivat epärationaalisesti pyrkiessään paranta-

maan jo kohtalaisella tasolla olevaa materiaalista hyvinvointiaan perheen vaatiman ajan kustannuksella.

Ilkka Niiniluoto puolestaan muistuttaa, että suomalaisissa arvotutkimuksissa on johdonmukaisesti saatu tuloksia, jotka osoittavat suomalaisten olevan turvallisuushakuisia. Rehellisyys, vastuuntunto, sisäinen tasapaino, ystävyys ja hyväntahtoisuus ovat suomalaisten perushyveitä. Suomalaisilla on taipumusta enemmän uurastajan kuin uudistajan rooliin. Ihmissuhteiden ja oman terveyden korostuminen johtaakin ajattelemaan, että näillä tekijöillä on itseisarvoinen asema ihmisten elämässä. Toisin sanoen ne eivät ole vain onnellisuuden osatekijöitä, vaan osa laajempaa hyvinvointia. Jopa niin, että ihmiset saattavat olla valmiita uhraamaan omaa onnellisuuttaan näiden saavuttamiseksi.

Etiikka hyvinvoinnin perustana

Pitäisikö normeja noudattaa velvollisuudentunnosta vai pitäisikö niiden noudattamisen olla kannattavaa? Pitäisikö kohtuullisuuden tavoittelun olla kasvatuksen tavoitteena?

Tuskin kokisimme elämämme onnelliseksi ja tasapainoiseksi, jos joutuisimme elämään ainakin oman käsityksemme mukaan mielivaltaisten normien maailmassa. Oikeusvaltio on osa hyvinvointivaltiota. Hyvinvointia on vaikea kokea, jos ei hyväksy toiminnan eettisiä periaatteita. Näyttääkin siltä, että kiinnostus eettiseen keskusteluun on lisääntymässä monella suunnalla.

Muistellessaan opiskeluaikojaan filosofian emeritusprofessori Juhani Pietarinen toteaa, että silloin viimeisin kuviteltavissa oleva kiinnostuksen kohde olisi ollut etiikka. Kiinnostus etiikkaan voimistui 1970-luvulta lähtien ehkä ennen muuta ihmisen ja luonnon välisten suhteiden osoittauduttua ongelmallisemmiksi kuin industrialismin alkuinnostuksessa oli oletettu. Lääketieteen etiikka sai pontta taakseen, kun keinot uusintaa ja jatkaa elämää saivat ennenkokemattomia muotoja. Geeniperimään vaikuttaminen on herättänyt pelkoja, että ihminen ylittää hallittavuuden ja soveliaisuuden rajat.

Millaisen eettisen mielikuvan varaan me rakennamme sosiaaliturvaa? Lähdemmekö siitä, että ihmisen eettisenä velvollisuutena on seurata lakeja ja niiden perimmäistä tarkoitusta? Vai onko

meidän huolehdittava erityisistä kannusteista, jotta lakeja seurattaisiin? Tästä on kysymys esimerkiksi silloin, kun puhutaan työttömyysloukusta. Ongelmana pidetään sitä, että ihmiselle jää hyvin vähän lisää käteen, jos hän ottaa työtä vastaan. Laki sanoo selvästi, että työttömyysturva on tarkoitettu työttömyyden ajan turvaksi ja työtä on etsittävä ja otettava vastaan loukuista riippumatta.

Joudumme siis vastaamaan kysymykseen, pitäisikö sosiaaliturvan hyvyttä punnita sääntöjen vai seuraamusten perusteella. Toisena esimerkkinä voimme kysyä, tuleeko meidän olla huolisamme vain lopputuloksesta vai myös prosessista, joka johtaa lopputulokseen. Riittääkö hyvinvointipolitiikaksi tulojen tasaminen vai pitääkö sen puuttua tapaan, jolla ihmiset määrittelevät tarpeensa ja niiden painon. Entä onko tärkeämpää varmistaa lopputulos kuin antaa elämänhallinnan välineitä ja mahdollisuus tehdä valintoja?

Markkinatalouden johtavan ajatuksen mukaan markkinoilla myyjät ja ostajat arvioivat itse oman etunsa ja toimivat sen mukaan. Ajatusmallin suoraviivainen soveltaminen sosiaaliturvaan ja terveydenhuoltoon on ongelmallinen. Asiakkaan pitäisi sen mukaan kyetä ajamaan omaa asiaansa ja toimimaan rationaalisesti terveystarkkinoilla. Palvelujen tuottajat voisivat puolestaan katsoa asiakasta puhtaasti omien etujensa valossa.

Tällaisilla ehdoilla toteutuva vaihdanta olisi kohtuuttoman epätasapainoinen. Asiakas joutuu nojautumaan palvelun tuottajan asiantuntemukseen. Jokainen ymmärtää, että oikeus ja kohtuus toteutuvat vain, jos asiantuntijana toimiva palvelun tuottaja arvioi toimenpiteiden tarvetta asiakkaan etua mittana käyttäen.

Peter Taylor-Gooby korostaa, että rationaaliseen valintaan nojaava lähestymistapa on kaiken kaikkiaan todellisuudelle vieras, koska ihmisen valintoihin vaikuttavat monet kulttuurisidonnaiset seikat. Kulttuurin perinteisiin on kuulunut se, että sosiaaliturvan ja terveydenhuollon yhtenä kantavana voimana on toisen edun huomioon ottaminen. Jos se siirretään sivuun ja annetaan korostunut asema omaa henkilökohtaista hyötyä korostavalle ajattelulle, tarvitaan myös tiukempia normeja oikeudenmukaisuuden turvaamiseksi. Valvonnan tehostamistarve

kohdistuu molempiin osapuoliin, etuuden saajiin ja palvelujen tuottajiin.

Ihmisen sosiaalista vastuuta pohdittaessa päädytään usein velvollisuusetiikan perussanomaan. Silloin asiaa tarkastellaan myös toisen osapuolen kannalta, ja jokaisessa tapauksessa tulee noudattaa oikeiksi koettuja normeja. Normin noudattaminen on eettinen velvoite, jota ei voi vähätellä vetoamalla esimerkiksi siihen, että kilpailutilanne sallii tällaisen menettelyn.

Peruseriaatteena on, että jokaisen on toimittava sellaisten periaatteiden mukaan, joita järkevä ihminen voi pitää yleisesti kelpoisina lakeina. Tähän kantilaiseen etiikkaan sisältyy velvollisuus kohdella jokaista ihmistä päämääränä, ei vain välineenä. Jokaisen omia pyrkimyksiä kunnioitetaan ja niille tehdään tilaa, mikäli ne eivät ole ristiriidassa yleistettävyyden kanssa. Toimiakseen eettisesti kestävällä tavalla ihmisen on alistettava halunsa yleispätevien sääntöjen puitteisiin. Ei riitä, että jättää tekemättä pahaa, on osoitettava myös myötätuntoa toista ihmistä kohtaan. Siitä nimi ”velvollisuusetiikka”.

Aikaisemmin totesimme, että järjen ylivalta johtaa epäinhimilliseen lopputulokseen. Myös velvollisuuksien ylivalta voi synnyttää ”Kantin hirviön”. Jan Blomstedt viittaa tähän toteamalla, että tuskin voimme ajatella, että vaadimme ihmistä kaikissa oloissa pysymään järkeväenä ja hallitsemaan tunteensa. ”Sillä käytännössä ’me’ ymmärrämme, että subjektin haavoittuvuudessa – alttiudessa stressille, tuskalle, jopa mielenhäiriöille – on oma digniteettinsä. ’Meidän’ olisi vaikea kunnioittaa ihmistä, jota mikään tragedia, toivon tai rakkaan omaisen menetys ei suistaisi raiteiltaan. Myös riippuvuus toisista ihmisistä ja syvät sitoumukset (suurine tunneriskeineen) kuuluvat moraalisen yksilön tunnusmerkistöön.”

Sosiaalisen vastuun ja vapauden näkökulmasta antiikin Kreikasta peräisin oleva hyve-etiikka korostaa kohtuullisuutta. Hyveellä tarkoitetaan niitä ihmisen luonteenpiirteitä, jotka mahdollistavat ihmisen perustehtävien tekemisen kunnolla ja hyvin. Ihmisen tehtävänä on järkevä yhteisöelämä, jolloin ihmisen hyve on pysyvä valmius käyttää järkeä ja hallita järjen suositusten mukaisesti tunteita ja haluja tasapainoisen yhteisöelämän edistämiseksi. Luonteen hyveitä ovat muun muassa anteliaisuus, seuralli-

suus, oikeudenmukaisuus ja ystävyys. Siis ominaisuuksia, jotka viittaavat juuri sosiaalisiin suhteisiin ja niiden vaalimiseen.

Hyveet tukevat toisiaan ja ovat toisilleen välttämättömiä. Jonkun asettuminen itseisarvoiseksi muiden ohi merkitsee samalla, että ihminen on luopunut hyveellisyyden tavoittelusta. Juha Sihvola muistuttaa, että tämä näkyy myös suhtautumisessa taloudellisen toiminnan päämäärään. Sen tulee palvella hyveiden kokonaisuutta. Siitä syystä voiton tavoittelu taloudellisen toiminnan ainoana päämääränä ei vastaa Aristoteleen käsitystä hyveiden viljelemisestä.

Hyve-etiikka jäi uskonpuhdistuksen jälkeen Kantin, ”protestanttien filosofin” jalkoihin. Jaakko Eleniuksen mukaan reformistit eivät uskoneet ihmisen kykenevän hyveitä tavoittelemalla tekemään itsestään kelpollista. Siksi tarvittiin kieltoja ja tiukkoja normeja. ”Nyt kun nämä persoonallisuuden tukipuut hiljalleen kaatuvat, on kiire lujittaa niiden alta vapautteen kömpiviä hentoja yksilöitä. Se onnistuu, jos kasvatustyön kaikilla tasoilla tietoisesti tavoitteeksi asetetaan hyveisiin kasvattaminen.” Tukipuilla hän viittaa sääntöjen ylimittaiseen rakennelmaan.

Jos otamme suosituksen vakavasti, olemme palaamassa helleenille alkujuurillemme, aikaan yli 2000 vuotta sitten. Paluu juurille näkyisi kulttuurin ja kasvatuksen kytkeytymisenä sosiaaliturvaan. Sosiaalipolitiikka saisi vahvasti pedagogisen ilmeen pyrkiessään lisäämään hyvinvointia ihmisen sosiaalisia kykyjä kehittämällä.

Hyvinvointipolitiikkamme ydinkysymyksiä on edelleen se, pitääkö valtion muuttaa yhteiskunnallisia oloja ja tukea ja ohjata ihmisten käyttäytymistä tavalla tai toisella vahvistetun elämäntyylin mukaisesti vai pitääkö sen vain varmistaa kansalaisten oikeus toteuttaa omia intressejään muiden estämättä. Vastaus kysymykseen on riippunut siitä, millaiseksi ihminen oletetaan, onko hän itsekäs vai epäitsekäs. Eric Beinhocker viittaa kahteen ideologiseen suuntaukseen, vasemmalla nähdään ihminen epäitsekkäänä ja yhteiskunta tulisi organisoida sen mukaan, oikealla ihminen nähdään itsekkäänä etujensa tavoittelijana ja toiminnat on organisoitava sen mukaan.

Yhteiskunnan viallisuuden todistaja oli jo ennen Karl Marxia Jean-Jacques Rousseau. Ihmisen itsekkyyden puolesta puhuivat

David Hume, John Locke ja Thomas Hobbes. Adam Smithiä ei voi pitää kummankaan suuntauksen kannattajana, hän piti ihmistä itsekkäänä etujensa puolustajana, mutta katsoi ihmiseen kuuluvan myös kyvyn tuntea myötätuntoa toisia kohtaan ja kantaa huolta heidän toimeentulostaan.

Tutkimus on asettumassa Smithin kannalle. Ihmiset eivät ole itsekkäitä tai altruistisia, vaan kuten Beinhocker sanoo, ”ehdollisesti yhteistyöhakuisia ja altruistisesti rankaisuvia”. Tutkimukset osoittavat, että ihmisellä on voimakas taipumus auttaa vastavuoroisesti, mutta myös lähes irrationaalinen halu rangaista niitä, jotka eivät toimi samalla säännöllä. Tämä tarkoittaa sitä, että ihminen kyllä noudattaa kultaista sääntöä eli tekee toiselle, mitä toivoisi tämän tekevän itselleen, eli voi toimia altruistisesti. Mutta jos toinen ei näin menettele, sitä ei ohiteta epäitsekkäästi, vaan ollaan valmiita suuriinkin ponnisteluihin rangaistuksen aikaan saamiseksi.

Tämä piirre näkyy kaikissa kulttuureissa, mikä viittaa siihen, että kysymys on lajiolemuksesta. Sitä vahvistaa havainto, että käyttäytyminen on ominaista kädellisille luontokappaleille ja että varsinkin epäoikeudenmukaisuuden kokeminen on paikallistetavissa aivotoinnoissa. Perinteisen taloustieteen homo economicus -ihminen ei näytä menestyvän taloudellisesti. Kaukainen mutta puhutteleva esimerkki ovat perulaiset Machiguenga-ihmiset. Heidän käyttäytymisessään korostuu itsekkyyks, ja laajan yhteistoiminnan organisoiminen on vierasta. Tämä ilmenee ihmisten köyhyytinä ja yhteisenä kärsimyksenä.

Näillä havainnoilla on suora yhteys sosiaaliturvan hyväksyttävyyteen. Ihmiset ovat valmiita hyväksymään sosiaaliturvan, jos se perustuu vastavuoroisuuteen. Jos voidaan osoittaa, että ihmiset ovat osallistuneet rahoitukseen eivätkä tarpeettomasti kuormita yhteisesti kustannettuja palveluja ja heittäydy kevytmielisesti toimeentuloturvan varaan, sosiaaliturva koetaan oikeudenmukaiseksi. Jos sen sijaan on epäilyjä vapaamatkustajista, epäily järjestelmän rehtiyyttä kohtaan kasvaa.

Tämä päättely laajenee koskemaan yleisemminkin kulttuurin ominaispiirteiden ja talouskasvun välisiä kytkentöjä. Kulttuurit, jotka korostavat yksilön saavutusten merkitystä, yhteistyön kaikille tuomia voittoja, tavoitehakuisten selitysten arvoa, tulevaisuusorientoitunutta suhtautumista, luottamusta toisiin ja sosiaa-

lisen pääoman merkitystä, menestyvät paremmin kuin yhteiskunnat, joissa korostukset ovat päinvastaisia.

Sosiaalisten suhteiden sijasta on ryhdytty puhumaan myös sosiaalisesta pääomasta. Silloinkin kysymys on ihmisten välisistä suhteista ja niiden elämänmenoa tukevasta vaikutuksesta. Yhteisön toimivuus, keskinäinen auttaminen, luottamus läheisiin ja sosiaalisen verkoston laajuus vaikuttavat ihmisen jokapäiväiseen elämään. Suomalaisille sen pitäisi olla erityisen tuttua, koska meillä on runsaasti sekä yhdistyksiä että osuustoimintaa.

Tutkimustulokset viittaavat siihen, että sosiaalinen pääoma on vähenemään päin. Ihmiset kyllä muodostavat verkostoja sähköpostin ja ylipäättänsä teknisen välineistön avulla. Se jää usein sosiaalisesti ohueksi tavaksi pitää yhteyttä. Sosiaalisen vuorovaikutuksen laatu liittyy siihen latautuvaan tunteeseen, ja sen voimakkuus kytkeytyy vuorovaikutuksen monimuotoisuuteen, kasvo-
tusten olemiseen.

Yhtenä selityksenä sosiaalisen pääoman kuihtumiselle pide-
tään naisten korkeaa työhön osallistumista. Siltä osin kehityksen
pyörä ei käänny taaksepäin. Sen sijaan herää kysymys, voitaisiin-
ko ajatella, että kasvava eläkeläisten määrä olisi tulevaisuudessa
sosiaalisen pääoman kartuttaja.

Toiminta hyvinvoinnin välineenä

Kun maailma ympärillämme muuttuu, muuttuvat myös toiminnan tavoite ja toteuttamistapakin. Jos haluamme voida hyvin, meidän on ponnisteltava oppiaksemme uutta.

Ihmisen sosiaalisuus, vuorovaikutus ja itseilmaisuus toteutuvat toiminnan avulla. Olemme oman hyvinvointimme ”toiminnasta vastaavia tahoja”, toimitusjohtajia. Olemme kasvaneet yhteiskuntaan, jossa tarjolla on monia toiminnan mahdollisuuksia, ja olemme oppineet taitoja, joilla mahdollisuuksiin tartutaan. Tai niin ainakin pitäisi olla.

Tekeminen voi ilmetä työn tekemisenä, opiskeluna, toimintana järjestöissä, seurakunnassa tai muissa organisaatioissa tai yksinkertaisesti vain läheisten auttamisena. Toiminnasta ulos jääminen koetaan syrjäytymisenä, ja työttömyys usein esiin nostettuna esimerkkinä saa ihmisen tuntemaan itsensä tarpeettomaksi.

Pauli Niemelä korostaakin sitä, että toiminnan välityksellä toteutuu ihmisen osallisuus yhteiskunnassa, ”tekemisessä ihminen toteuttaa kulttuurista eetostaan”.

Ikärakenteen muutos, kansainvälistyminen ja tiedonsiirron kehitys ovat johtamassa siihen, että tekemisen puitteet muuttuvat nopeammin kuin ennen ja taidot käyvät vanhanaikaisiksi jo ennen kuin niitä on kunnolla ehditty soveltaa. Ikärakenteen muutos muuttaa koko yhteiskunnan kuvaa, toimintamahdollisuuksia ja toiminnan välttämättömyyksiä.

Ikääntyneet ovat aikaisempaa toimintakykyisempiä, löytävät uusia toimintamahdollisuuksia, mutta odottavat myös arvostusta antavia tehtäviä. Parhaimmillaan ikääntyneiden ihmisten toimintapotentiaali siirtyy palvelemaan laajasti yhteiskuntaa, pahimmillaan toimintamahdollisuuksien puute synnyttää tyytymättömyyttä, joka säteilee laajasti ikäryhmien vastakkain asetteluksi poliittiseen päätöksentekoon.

Toisin kuin usein ajatellaan, naapurin ja läheisen auttaminen sekä vapaaehtoistyö ovat Suomessa kansainvälisesti katsottuna melko yleisiä. Aktiivisuus on pysynyt suunnilleen samalla tasolla. Toimintatapoja kehittämällä sitä voitaisiin edelleen nostaa. Sosiaali- ja terveydenhuollossa ammattihenkilöstön ja vapaaehtoisten yhteistyö tarjoaisi kaikille, myös autettavalle entistä mielekkäämmän elämän. Ammatillaiset voisivat keskittyä heille kuuluviin tehtäviin, ja vapaaehtoiset täydentäisivät hoito- tai hoivatahtumaa tuomalla siihen kuuntelun, arjen tuen ja kiireettömyyden.

Teknologinen kehitys muuttaa työtehtäviä kiihtyvällä vauhdilla. Hyvinvoinnin turvaaminen voi toteutua vain siten, että näihin muutoksiin varaudutaan varhain. Jälkeenpäin monet muutokset olivat ”kauan sitten nähtävissä”. Niitä ei kuitenkaan pidetty realistisina eikä varautuviin toimiin ryhdytty ennen kuin ongelmat olivat jo karanneet käsistä.

Kun puhumme toiminnan myötä syntyvästä mielihyvästä ja hyvinvoinnisesta, on syytä todella pohtia ensimmäisenä työtä. Se värittää suoraan tai välillisesti suurimman osa päivittäistä arkea.

Tilastojen valossa työelämän muutokset näyttävät monella tavalla myönteisiltä. Työssä kehittymisen mahdollisuudet ovat parantuneet ja vaikutusmahdollisuudet ovat lisääntyneet. Mutta

toisaalta sosiaalisten suhteiden on koettu heikentyneen, mikä näkyy myös avun ja tuen saamisen heikentymisenä.

Valtaosa työsuhteista on edelleen ”normaaleja”, eikä usein puhuttua mullistusta ole tässä suhteessa tapahtunut. Se, että vaikutusmahdollisuuksien on koettu parantuneen ja tuen vähentyneen, saattaa viitata työtehtävien ”taiteellistumiseen”. Tekniikka tekee mahdolliseksi työn yksilöllisen järjestelyn, eikä työyhteisön tuki ole kehittynyt vastaamaan tätä muutosta. Tuen puute tuntuu hämmentävältä, koska suomalainen työntekijä saa paljon työpaikkakoulutusta ja merkittävä osa työntekijöistä ilmoittaa tekevänsä työtä ryhmässä, enemmän tai vähemmän tiimityönä.

Selitys saattaa olla siinä, että muutoksen todellinen olemus on jäänyt näkemättä. Työelämän muutos toteutuu työprosessien luonteen muuttumisena, työ jaetaan uudella tavalla ja se nähdään vain uuden tekniikan soveltamisena. Tosiasiassa ihmiset kokevat samalla vastuusuhteiden muuttuvan ja jäävänsä tässä suhteessa vaille tarvittavaa tukea.

Toiminnan sisällön muutos koskee myös koulua ja oppilaitoksia. Viisitoista vuotta kestävä koululaisen ja opiskelija ura valmistaa ihmistä yhteiskuntaan, joka on ehtinyt jo opiskelun aikana muuttua toisenlaiseksi. Työuran mittaisesta ajasta puhumattakaan. Opiskelun ja työn kytkeytyminen toisiinsa tulisi järjestää siten, että työ on enemmän opiskelua ja opiskelu enemmän työtä. Opiskelumotiivi vahvistuu, kun yhteys työhön voimistuu.

Oman toimintamme toimitusjohtajina olemme monien valintojen edessä. Haluaisimme nauttia vapauksista, emme raataa itseämme uuvuksiin. Toisaalta tiedämme, että hyvä tulos syntyy harvoin ilman vakavaa ponnistelua, ilman toistoa ja sitkeää puurtamista. Onko se hyvinvointia?

Vapaus: tunne rinnassa, ajatus aivoissa vai kaunis näky?

Mihin me käytämme lisääntyvää vapautta? Mitä elämän pitäisi tarjota vai pitäisikö meidän tarjota itsemme elämälle?

Hämmästyttävää kyllä, tunteena vapauteen liittyy samoja piirteitä kuin rahaan. Siihen tottuu eikä sitä sen jälkeen erikseen

huomaa. Ihmiset eivät huomaa, kuinka hyvinvointipolitiikka on vapauttanut heidät monista riskeistä tai ainakin lieventänyt niiden seurauksia. Työttömyys, sairaus tai vanhuus ei ole samanlainen katastrofin uhka kuin muutama vuosikymmen sitten. Työsuojelu on parantanut työpaikkojen turvallisuutta, lapsille on tarjottu mahdollisuus koulunkäyntiin ja tiedonvälitys on esteetöntä. Tällaiset elämisen puitteet antavat ihmisille vapausasteita, mahdollisuuksia järjestellä elämäänsä haluamallaan tavalla.

Nämä vapaudet on luotu ylhäältä päin eivätkä siis ole syntyneet markkinavoimien toimesta. Se ei vähennä niiden arvoa eikä sekään, etteivät ne ole täydellisiä. Parannettavaa löytyy vuosi toisensa jälkeen. Mutta juuri vapauksien kentällä yhä useammin herää kysymys, mihin me vapauksia käytämme. Uudistumiselle ja henkisellemme kasvuille on luotu tilaa, mutta onko ihminen kasvanut tilan käyttäjäksi. Uhat ovat vähentyneet, mutta ovatko mahdollisuudet realisoituneet?

Vapaus mihin?

Pohtiessaan vapauden olemusta toisen maailmansodan värittämissä tunnelmissa Erich Fromm katsoo vapauden merkityksen olevan kahtalainen. Ihminen on vapautunut perinteisistä auktoriteeteista, mutta osa ei ole löytänyt tietä positiiviseen vapauteen, vaan on vieraantunut itsestään ja muista ja alistuu helposti uusien auktoriteettien ohjattavaksi. Vain osa löytää tien positiiviseen vapauteen, jolloin ”yksilö ei vain jää eheäksi, vaan tulee myös voimakkaammaksi ja kiinteämmäksi”.

Frommin tavoittelema vapaus asettaa koko yhteiskunnan haasteen eteen: ”Vapauden voitto on mahdollinen vain, jos demokratiasta kehittyy yhteiskunta, jossa yksilö, hänen kasvunsa ja onnellisuutensa ovat kulttuurin päämäärä, jossa elämä ei tarvitse oikeuttajakseen menestystä eikä mitään muutakaan ja jossa yksilöä ei ole alistettu toissijaiseen asemaan minkään hänen ulkopuolellaan olevan voiman suhteen, olipa tämä sitten valtio tai talousjärjestelmä; yhteiskunta, jossa hänen omatuntonsa ja ihanteensa eivät ole minkään ulkoisen vaatimuksen sisäistymiä, vaan ovat todella hänen omiaan ja ilmentävät tarkoituksia, jotka ovat tulos hänen erityislaadustaan.”

Mielenkiintoista on, että tähän pitkään virkkeeseen Fromm on saanut mahtumaan onnellisuuden päämääräksi ja ihmisen ehdottoman autonomian onnellisuuden ehdoksi. Näin hän yhdistää vapauspyrkimyksensä kahden eettisen koulukunnan ominaispiirteet: utilitaristien onnellisuuden tavoittelun ja kantilaisten ihmisarvon kunnioittamisen.

Arki ei aina mene ihanteiden mukaan. Kukin meistä toimii omilla kyvyillään. Voimme todeta Zygmunt Baumanin sanoin, että ”jokainen yrittää tehdä elämästään oman luomuksensa”. Onnistumisesta emme ole varmoja, pikemminkin epävarmuus kai-vertaa mieltä. Bauman kuvaa tuntojamme toteamalla, että tämä luomus on se, mitä kutsumme identiteetiksi, ja aina, kun puhumme siitä, mieleemme perukoilla kajastelee häilyvä kuva pysyvästä harmoniasta: ”kaikesta siitä, mikä näyttää harmiksemme ja kauhuksemme puuttuvan oman kokemuksemme virrasta”.

Luomuksen, elämämme rakentamisessa kulutus on usein pääosassa. Identiteetin ja vapauden rakentaminen sen varaan jättää lopulta monet inhottavan epävarmuuden tilaan. Bauman toteaa ikään kuin asian valoisana puolena, että kulutus kuitenkin mahdollistaa tunteen itsensä ilmaisemisesta ja osallisuudesta karnevaaliin. Tämä epätietoisuus kulutuksen tarjoaman luomuksen todellisesta arvosta saattaa kuitenkin olla yksi selitys, miksi vuodesta toiseen jatkuva kulutustason kasvu ei näytä lisäävän onnellisuutta.

Halu kirjoittaa omaa elämäkertomusta voidaan ymmärtää toisinkin. Kantilaisittain voisimme sanoa, että meidän on ymmärrettävä oma ja toisten kertomukset askel askeleelta täydentyvinä kokemuksina, tekoina ja pyrintöinä, joita on kunnioitettava kertomuksina sinänsä eikä vain välineenä elämönhallinnassa. Jokaisella on oikeus omiin valintoihin, vaikkei se johtaisikaan harmoniaan ja onnen tilaan. Jokaisella on myös vastuu valinnoistaan.

Mistä me saamme ainekset näihin valintoihin? Me saamme niitä kaiken aikaa läheisiltä, tiedotusvälineistä, julkisesta keskustelusta, tutkimuksista, mitä erilaisimmista lähteistä. Vaikeimmat ja meille tärkeimmät valinnat eivät ole niinkään valintoja hyvän ja pahan välillä, vaan erilaisten hyvien välillä. Heittäydynkö vapaaalle vai jatkanko työntekoa ja nautin vapaa-ajan mahdollisuuksista myöhemmin? Hyväksynkö työtarjouksen vai odotanko pa-

rempaa? Seuraanko terveysvalistajien ohjeita vai tällä kertaa mielihalujani? Käytänkö viikonlopun työprojektin viimeistelyyn vai perheen kanssa yhdessäoloon?

Luultavasti useimmiten paras ohje on aristoteelinen: hyvä toteutuu, kun mittapuuna on kohtuus kaikessa – myös vapauden tavoittelussa ja vastuun kantamisessa.

Etiikka estetiikkana

Richard Shusterman näkee vapauden toteutumisen toisella tavalla. Hän puhuu eettisen estetisoimisesta. Ollakseen eettistä toiminnan on tarjottava myös esteettistä mielihyvää ja päinvastoin. Tähän päästäkseen ihmiset muokkaavat elämänsä ehtoja itsensä toteuttamiseksi ja ennen kaikkea elääkseen oikein ja saadakseen tyylilleen arvostusta.

Pyrkimys yhä laajenevaan itsensä uudelleen luomiseen, halun avartaa itseään ja paeta rajoittavia kuvauksia ja totunnaista kieltä kuvaa Shustermanin sanoin halua ”yksityisen täydellistymiseen”. Eettisesti se liittyy individualismin suvaitsemiseen, julkisuuden inhoamiseen ja liberaalin oikeudenmukaisuuden hyväksymiseen. Toisin sanoen ihmiset saavat olla privatistisia, ”järjettömiä”, kunhan eivät aiheuta vahinkoa toisille eivätkä ympäristölle eivätkä käytä vähäväkisten tarvitsemia resursseja.

Taustalla on ajatus, ettei postmodernissa, kaleidoskooppisessa maailmassa Aristoteleen tarkoittama ihmiseen liitettävä hyve voi enää olla toimiva. Yhteiskunta on liian eriytynyt voidakseen pitää sisällään vain yhdenlaisen ihmisen prototyypin.

Vielä vähemmän tähän ajatustapaan sopii Kantin moraali-maailma. Moraali on vain yksi näkökohta Shustermanin kuvaamassa eettisessä harkinnassa. Koko ajatusmallin ideana on, ettei eettisiä arvoja voida todistaa oikeiksi sen paremmin kuin esteettisiä arvoja.

Oikean löytäminen tarkoittaa sopivimman kokonaisuuden löytämistä, ymmärrystä, mikä sulauttaa parhaiten yhteen elämän elementit, niin että lopputulos on houkutteleva ja tasapainoinen. Eettisten ratkaisujen ei tulisi olla ensi sijassa annettujen sääntöjen noudattamista, vaan taiteen tavoin luovan ajattelun lopputulos. Näin ajateltuna eettisten näkökohtien tulisi asettua siten, että

eettisten periaatteiden toteuttamisesta tulee esteettisen elämän harjoittamista.

Hyvinvointi on esteettisen elämän harrastamista, osien sulauttamista houkuttelevaksi kokonaisuudeksi. Mitä se on? Mielestäni tässä on kiehtovaa pyrkimys tehdä elämästä taidetta. Juuri sellaista meissä asuva pieni epäsovinnaisuus tavoittelee. Uurastamisen ja velvollisuuksien harmaannuttamaan elämäämme tulee väriä, elämyksiä ja toimintaa. Pyrkimyksemme luovuuteen toteutuu tavalla, jossa eettiset ja esteettiset pyrkimykset tukevat toisiaan ja asettuvat hallittavissa olevaan kuosiin. Näin meissä oleva uudistaja saa happea ja ryhtyy toimimaan.

Tähän vapaus-ajatukseen on helppo kohdistaa kritiikkiä. Vakaiden sosiaalisten roolien häviäminen jättää kentän markkinoille, joilla käytetään taitavasti ihmisen ajatuksia manipuloivia keinoja. Mutta eikö silti pitäisi pysähtyä ja kysyä, miksi niin paljon luovasta toiminnasta kutistuu aikuistumisen myötä.

Olemmeko oikealla polulla, jos suljemme ulos hyvinvoinnista juuri sen, minkä ihminen kokee mielen iloksi? Monissa kulttuureissa, joita kutsumme primitiivisiksi, ihmiset ovat käyttäneet enemmän aikaa itsensä ilmaisemiseen ja välittömään sosiaaliseen vuorovaikutukseen kuin mitä me omassa kehittyneeksi kutsumassamme kulttuurissa teemme. Elämän laatua parantaakseen ihmiset eivät ole lisänneet raadantaa, vaan kehittäneet elämäntapaansa muilla ulottuvuuksilla.

Tätä unkarilaisyyntyinen, Yhdysvaltoihin siirtynyt psykologian professori Mihaly Csikszentmihalyi kuvaa seuraavasti: ”Ihmisen evoluution aikana kaikki kulttuurit ovat kehittäneet toimintoja, joiden alkuperäinen tarkoitus on ollut parantaa kokemuksen laatua. Teknologisesti takapajuisimmillakin yhteiskunnilla on jonkinlaisia taiteen muotoja, musiikkia, tanssia ja erilaisia pelejä, joita lapset ja aikuiset voivat pelata.” Kuten hän toteaa, ihmiset ovat jo kauan sitten oivaltaneet tietoisesti tai tietämättään, että uusi kokemus voi johtaa tietoisuuden laajenemiseen. Uusi oivallus tai uusi kokemus voi laajentaa ihmisen elämän ilon piiriä.

Usein viitataan suomenruotsalaisten kuorolauluperinteeseen sosiaalisen ja henkisen pääoman lähteenä – ja myöskin terveyden lähteenä. Aikanaan suomeakin puhuvien suomalaisten arkeen kuului laulu, nimittäin runolaulu. Lönnrot kuvaa runonlau-

laja Arhippa Perttusen muistelua. ”Meillä oli silloin lapukkalainen apumies, hyvä laulaja hänkin, mutta ei kuitenkaan isäni veroinen. Yökaudet he usein lauloivat käsi kädessä tulen ääressä eikä koskaan laulettu samaa runoa kahteen kertaan.” Perttunen näkee runolaulun loppuvan ja samalla elämän sisällön kapenevan: ”Enää ei vanhoista lauluista pidetä niin paljon kuin lapsuudessaani, jolloin niillä oli etusija, tehtiinpä työtä tai kokoonnuttiin joutohetkinä kylässä.”

Taiteen terapeutin vaikutus on selvästi osoitettu. Ilmiönä taide mielen ilmaisijana, olipa mieli järkkynyt tai ei, ulottuu ihmisyiden alkuhämärään. Mielenkiinto mielisairaiden taiteeseen taiteena virisi sata vuotta sitten. Ensin kiinnostus kohdistui mielen analysointiin kuvien perusteella, mutta vähitellen alettiin kiinnostua siitä terapian välineenä, joka tukeutuu universaaleihin luomisvoimiin. Taide vahvistaa ihmisen kykyä hallita kokonaisuuksia, luova energia vapautuu ja vahvistaa tervehtymistä.

Tästä ei ole pitkä matka ajatukseen, että taiteen kokeminen, ei vain tekeminen, on hyvinvointia. Musiikki voi ilmaista ihmisille sitäkin, mitä silmä ei muuten näe, ihmisen ja maailman salattuja puolia, unohduksen peittämiä asioita. Vaikuttavuudestakin on näyttöä. Esimerkiksi musiikin säännöllisen kuuntelun on osoitettu vähentävän vanhusten masentuneisuutta. Paljastamalla käsityksemme taiteen asemasta lasten kasvuympäristössä tai vanhusten asuinyhteisöissä paljastamme samalla käsityksemme heistä ihmisinä.

Luovuutta tarvitaan, tarvitaanko henkinen tuska

Komento-ohjauksessa luovuus kukoistaa hierarkian huipulla, tai niin ainakin oletetaan. Markkinaohjauksessa tuote- ja markkinointisuunnittelu pitää itseään luovuuden lähteenä. Voisiko ihminen itse olla luova oman elämänsä hallitsija?

Jos haluamme pidentää työuraa, ei riitä, että muokkaamme sosiaaliturvaa. Työn on tarjottava jotain niin hohdokasta, että sen vetovoima osaltaan pitää ihmisiä työn ääressä. Luovuudesta paljon kirjoittaneen professori Richard Floridan näkemyksen mukaan tehokkaan ja täysipainoisen yhteiskunnan tulisi ottaa käyttöönsä ihmisten osaaminen laajalti niin, että kaikki tuntevat, että

heille on annettu palkitseva rooli menossa olevassa kehityksessä. Karkeasti arvioiden kolmannes työvoimasta kuuluu Floridan mukaan tähän luovaan ryhmään.

Pelkona kuitenkin on, että sosiaalinen jännitys kasvaa, ellei luovan toiminnan piiriä onnistuta laajentamaan. Luovuus on sisäänrakennettuna meissä kaikissa ja sovellettavissa kaikilla elämänalueilla, mutta sen esiin saaminen vaatii yhteiskunnallisia uudistuksia ja ennakkoluulottomuutta, joihin puolestaan liittyy sosiaalisia riskejä. Tässä suhteessa Pohjoismailla on Floridan mukaan paremmat mahdollisuudet yhdistää luovuuden vaatima yksilöllisyys ja yksilöllisyyteen liittyvien riskien torjuminen kuin monilla muilla mailla.

Floridan näkemys poikkeaa niistä väitteistä, joissa hyvinvointipolitiikkaa syytetään liiasta holhoamisesta ja liiallisesta yhdenmukaistamisesta. Varsinkin 1990-luvulla hyvinvointia arvosteltiin luomisvoimaa syövyttävänä pikemminkin kuin sitä edistävänä asiana. Sanottiin, että hyvinvointipolitiikan varjolla varotaan puuttumasta uudistumiselle välttämättömiin rakenteisiin. Kaikki on liian valmista ja sovinnasta.

Väitteet harvenivat, kun havaittiin, että perinteiset hyvinvointivaltiot, kuten Pohjoismaat, nousivat talouskasvulla ja kilpailukyvyllä mitattuna kehittyneiden teollisuusmaiden kärkeen. Seurasasi itsetyytyväisyyden kausi. Ansio kuului viisaille poliittisille päättäjille, yrittäjille, tehokkaalle hallinnolle ja loistaville talouskasvua ja innovaatioita edistäville rakenneratkaisuille. Kun kasvu pysähtyi, vastuunottajia löytyi vähemmän. Innovatiivisiksi ylistetyt toimet alkoivatkin näyttää näennäistoimilta, joilla ei ole mitään tekemistä talouskasvun ja kilpailukyvyn kanssa.

Jotain tästä voi oppia. Jos haluamme ihmisten päästävän luomisvoimansa valloilleen, meidän on avarrettava sovinnaisuuden sääntöjä ja lisättävä vapauksia. Vapauteen liittyy kuitenkin aina väärän valinnan mahdollisuus. On hyväksyttävä erilaisuutta, ja erilaisuus on lähellä eriarvoisuutta. Sitä emme ole pitäneet osana hyvinvointipolitiikkaa. Liikumme siis jännitteisellä alueella. Myöhemmin näemme, että jännitteet voivat muuttua tragediaksi.

Uudistamiseen liittyvien riskien vähentämiseksi ja sosiaalisten innovaatioiden vauhdittamiseksi on lisätty hankerahoitusta. Rahoitusta on kritisoitu tehottomaksi. On esimerkkejä, että hank-

keiden kantovoima loppuu samalla hetkellä, kun hankerahoitus loppuu. Mieli tekee uutta ja parempaa, mutta lopulta ei uskalleta tarttua tarjolla olevaan mahdollisuuteen. Ei vaikka toimintatapaa on ehditty huolellisesti harjoitella.

Julkisen hallinnon helmasyntinä näyttää pikemminkin olevan pitäytyminen vanhoissa ennakko-oletuksissa. On henkisesti helppompaa antaa asioiden olla kuin ottaa riski ja tehdä väärä ratkaisu. Tämä havainto tukee niitä, jotka väittävät innovaatioita syntyvän vain silloin, kun paineet lähtevät ahdingosta ja uudistumisen pakosta, ylimääräinen tuki synnyttää vain tehotonta puhkua.

Luovuus toteutuu hyvien rutiinien pohjalta. On sanottu, että sattuma suosii hyvin valmistautunutta. Ja usein luovuus on tekijän silmässä. Siitä riippuu, näenkö työssäni luovuuden mahdollisuuden, onko työ itsessään hyvinvointia vai onko työ vain väline hankkia rahaa. Johdatuksen aiheeseen tarjoaa Mihaly Csikszentmihalyi.

Hänen käyttämänsä flow-käsite kuvaa mielentilaa silloin, kun ”tietoisuus on sopusointuisessa järjestyksessä ja ihminen haluaa tehdä sitä, mitä tekee, asian itsensä tähden”. Virta, flow, kuvaa kehittäjänsä mukaan nimittäin tunnetta ”on kuin virta kuljettaisi ihmistä”. Se on psyykkisen entropian vastakohta, tietoisuuden järjestäytyneet olotila, tavoitteiden ja keinojen tasapaino.

Flow'ssa ollessamme kontrolloimme itse psyykkistä energiaamme, ja kaikki, mitä teemme, synnyttää lisää järjestystä tietoisuuteemme. Ihminen ikään kuin sulautuu tilanteeseen liittyvään kokonaisuuteen, ihmisiin ja tunnelmaan. Ihminen tuntee hallitsevansa monimutkaisen kokonaisuuden ja saavuttavansa jotain sellaista, joka vastaa hänen taitojensa ääriajoja.

Csikszentmihalyi painottaa, että flow-tilaan pääseminen edellyttää yleensä edeltävää työtä. Flow'n tunteminen vaatii taitoa eli rutiinien osaamista. Vasta silloin toiminnasta tulee nautittavaa.

Csikszentmihalyi korostaa useita kertoja, että tämä tunne voi syntyä myös rutinoitujen tehtävien äärellä. Hän luettelee esimerkkejä siitä, miten ihmiset kehittävät taiteen sellaisistakin tehtävistä, jotka ensi kuulemalta tuntuvat puisevilta. Liukuhihnatyökin voi tarjota mahdollisuuden suorituksiin, jotka palkitsevat tekijänsä, toistuvat liikesarjat, mutta nopeammin ja sulavammin tai helpommin ja pienemmällä ponnistuksella kuin ennen.

Hän alleviivaa myös sitä, että kaikki eivät ole neroja eivätkä ikävät tehtävät loppu, mutta me muutkin kuin suuret taitelijat voimme tehdä tehtävistämme nautittavia. On myös meistä itses-
tämme kiinni, teemmekö elämästämme kiinnostavan.

Usein virran puutteen aiheuttajana ei ole työ sinänsä, vaan tunne työn hallinnan puutteesta. Syntyy tunne ainaisesta kiirees-
tä, joka pakottaa huonoihin suorituksiin. Hallitsemattomuus voi johtua epäselvistä tavoitteista tai odotuksista tai vaatimusten ja osaamisen ristiriidasta. Hallitsemattomuus näyttää suomalaisen-
kin tutkimuksen mukaan olevan tavallisin syy työssä viihtymät-
tömyyteen. Siinä suhteessa on paljon tehtävissä hyvinvoinnin pa-
rantamiseksi, uudistajan esiin pääsemiseksi.

Aristoteles teki eron toiminnan ja tekemisen välille. Toiminta tuottaa itsessään mielihyvää, se on päämäärä itsessään. Tekemi-
nen puolestaan on väline, joka auttaa saavuttamaan esimerkiksi vaurautta, jota voi käyttää varsinaisen tavoitteen toteuttamiseksi.

Csikszentmihályin mukaan tekeminen on mahdollista muut-
taa toiminnaksi näkökulmaa vaihtamalla. Näkökulmaa voi muut-
taa ajattelemalla työn lopputulosta, ei yksittäisiä suorituksia tai
päinvastoin parantamalla suoritustekniikkaa ja nauttimalla työn
eri vaiheiden valmistumisesta. Asiakkaan kohtaaminen sellaise-
naan voi antaa tai viedä virtaa. Kannattaa tähdätä ensiksi mainit-
tuun. Suorituksen parantuessa asiakas vaikuttaa aidosti toivotul-
ta, ja suoritus paranee entisestään.

Työn sisältö ja ymmärrys työn luonteesta voivat muuttua, kun
työntekijälle annetaan mahdollisuus katsoa ”kohdeihmisten” ar-
kipäivää yhteisössä elävien joukossa. Anne-Maria Maunuksela
kuvaakin diakoniat toiminnassa sovellettavan työmuodon tulosta
seuraavasti: ”Jo pelkkä käväisy sellaisella asuinalueella, josta kuu-
lin vain huonoja uutisia, muutti omaa kuvaani monipuolisem-
maksi. Näen resursseja, kauneutta, ihmisiä arkisissa ja omissa tu-
tuissa rooleissaan ja verkostoissaan, ei pelkissä asiakkuuksissa.”
Asiakkaiden elämän tarkoitus ei ole asiakkaana olemista.

Tämä kuvaa yhdellä tavalla tarvetta muuttaa palvelukonseptia,
jos ja kun asiakasta halutaan todella auttaa oman elämänsä hal-
linnassa. Kokonaistilanteen näkeminen ja ymmärtäminen, elä-
mäntilanteen heikkouksien ja vahvuuksien kartoittaminen sekä
ihmisen omien preferenssien kunnioittaminen antavat perustan

viisaalle ja tuloksia tuottavalle konsultoinnille eli ohjaukselle ja neuvonnalle.

Matalan kynnyksen palvelupisteet pyrkivät tähän samaan. Asiakkaalta ei edellytetä läheteitä, ja hänet otetaan vastaan kokonaisuutena ihmisenä. Kokonaisvaltainen palvelu ei vähennä vaan parantaa asiakkaan mahdollisuuksia saada tilanne haltuun ja löytää omaa elämää eteenpäin vievä ratkaisu.

Luovuuden vaarat

Luovuus ja poikkeavuus voivat johtaa myös sosiaaliseen eristämiseen, jos yhteisö ja sen auktoriteetit eivät hyväksy poikkeavuutta. Jossakin tapauksessa sairaus saattaa puolestaan olla luomisen lähde tai käyttinvoima.

Seuraavat esimerkit ovat varmasti äärimmäisiä. Ne vievät kauas siitä turvallisesta, kuntoilevasta ja aika mielenkiinnottomasta ihmiskuvasta, joka sosiaaliturvasta ja terveyskasvatuksesta tuntuu välittyvän. Esimerkkien tarkoitus on valaista riskejä, joita luovuuteen sanotaan sisältyvän. Ne pakottavat kysymään, mikä on oikeaa elämänhallintaa. Sellainen, joka ei aiheuta ympäristölle eikä ihmiselle itselleen ongelmia, vai kärsimysten värittämä elämä, josta pusertuu helmiä muille.

Thomas Mann pohtii sairauden ja luomisen yhteyksiä kuvaillessaan Dostojevskin ja Nietzschen elämäntapaa ja ajattelurakennetta. Molempien elämää varjosti sairaus, ensin mainittua epilepsia ja jälkimmäistä mielenterveyttä hivuttava sukupuolitauti. Dostojevski kuvaa sairauttaan kahdella tunnusmerkillä: ”autuaallisen sisäisen valaistumisen, harmonian, valtavan auvon vertaansa vailla oleva tunne, joka muutaman silmänräpäyksen verran edeltää jäsentymättömällä, epäinhimillisellä huudolla alkavaa kouristuskohtausta – sekä sitä seuraava pelottavan masennuksen ja syvän murheen, henkisen hajoamisen ja autiuden tila.”

Mann näkee tämän heijastuvan kirjailijan tuotannossa monella eri tavalla. Demoninen voima, yli-ihmisyys, syvä masennus ja syyllisyys ovat ominaisia ihmispiirteitä hänen kirjoissaan. Henri Troyatin Dostojevskista kirjoittaman elämäkerran mottona on kirjailijan oma lausahdus: ”Mitä minuun tulee, niin olen vain vienyt äärimmäisyyksiin elämässäni sen, minkä te olisitte rohjenneet viedä vain puolitiehen.”

Kummallekin mainituista henkilöistä on Mannin mukaan ominaista ”kohtuuttomuus, kahleensa karistanut juopunut tiedostus, lisäksi uskonnollinen, oikeammin saatanallinen moralismi, jota Nietzsche kutsui antimoralismiksi”. Mann lainaa Nietzscheä: ”Poikkeustilat ovat taitelijan edellytys: kaikki ne tilat, jotka ovat syvällistä sukua sairaalloisille ilmiöille ja kasvaneet niihin kiinni – ei näytä mahdolliselta olla taiteilija olematta sairas.”

Mann asettuu selvästi sille kannalle, että sairaus voi olla suuruutta, ja tässä hänen tukenaan ovat kummankin mainitun henkilön omat käsitykset työnsä käytnvoimasta. ”Pelkkä lääketieteellinen katsantokanta osoittautuu suuren sairauden tai sairauden suuruuden edessä riittämättömäksi ja poroporvarilliseksi, vähintäänkin yksipuolisen naturalistiseksi.” ”Elämä ei ole turhankaino, ja voitaneen sanoa, että luova, neroutta ravitseva sairaus, joka rientää sairauden siivin rohkeasti kallionkielekkeeltä toiselle loikaten, on elämälle tuhat kertaa mieluisampaa kuin jalkaisin löntystelevä terveys.”

Mannin ajatukset eivät perustu tutkimukseen, ja monet sairauksien kanssa kamppailevat kokevat tällaiset ajatukset kauhistuttavina. Ne ikään kuin tekevät sairauksista tavoiteltavia, vaikka jokainen tietää sairauksien mukana tulevat kärsimykset ja kärsimyksien palkkana vain harvoista tulee dostojevskejä.

Omaakohtaisesti depression kokenut kirjailija William Styron sanoo depression kauheuden pysyvän käsittämättöminä niille, jotka eivät ole kokeneet sitä äärimmäisessä muodossa, tuska yltyy kuvattavissa olevien rajojen ulkopuolelle. ”Tuska on hellittämättöntä, ja tilan tekee sietämättömäksi tieto, että mitään parannusta ei tule – ei päivässä, ei viikossa, ei kuukaudessa eikä minuutissa. Jos lievää huojennusta joskus tuntuu, sen tietää olevan vain tilapäistä; lisää tuskaa on tulossa. Sielun murskaa juuri toivottoisuus jopa enemmän kuin tuska.”

Juuri tämä mielentila muistuttaa Colin Wilsonin kuvausta Vincent van Goghin viimeisistä hetkistä. Tämä tunsi elämänsä olevan vain taakka toisille ja kauhistui ajatusta, että hänestä tulisi lopullisesti mielisairas. Hänen viimeisin taulunsa sinisenmusta taivas ennustaa myrskyä ja ”taulun vasemmasta reunasta lähtevä tie syöksyy kypsän viljan halki kuin kesytön virta”. Taiteilija palaa muutaman päivän kuluttua samaan paikkaan ja ampuu itseään,

mutta ei osu sydämeen. Hän kuolee kahden päivän kuluttua, ja hänen viimeiset sanana veljelleen Theolle olivat: ”Kurjuudesta ei tule koskaan loppua.” Kirjeensä hän oli lopettanut sanoihin: ”Niin, ja mitä työhöni tulee, olen riskeerannut elämäni sen vuoksi ja järkeni on puoleksi luhistunut.”

Wilson ei kirjailijana paneutunut van Goghin sairauteen samalla tarkkuudella kuin Erkki Kivalo, neurologi ja entinen lääkintöhallituksen pääjohtaja. Kivalo on selvittänyt van Goghin sairauksia perusteellisesti. Hän katsoo tulleen osoitetuksi, että van Goghin sairaus oli epilepsia ja että hän sen ohella saattoi sairastaa syfilistä ja gonorreaa eikä aivokasvaimen mahdollisuuskään ole poissuljettu.

Taiteilija oli monien sairauksien tuttu, mutta olivatko nämä hänen hyvinvointiaan heikentäneet tekijät taulujen synnyn välttämättömiä ehtoja – ikään kuin meidän taiteenihailijoiden hyvinvoinnin hinta. Mikä merkitys sairauksilla oli van Goghin elämään ja taiteelliseen luomisvoimaan? Kivalo katsoo, ettei ole järkevää pohtia, millainen henkilö van Gogh olisi ollut ilman sairauksia. ”Kirjeiden ja aikalaisten antamien tietojen perusteella ei voi missään vaiheessa sanoa, että sairaus olisi sinänsä vaikuttanut hänen taiteeseensa tai sen kehitykseen.” Kivalo pitää kuitenkin mahdollisena ohimolohkovaurion seurauksena sitä, että ”puut, talot ja maisemat ikään kuin liikkuvat, kouristelevat ja vääntelehtivät tuskaisina voimakkaissa väreissä ja enteilevät taitelijan maailmankuvan hajoamista”.

Thomas Mannin kuvauksen kahdesta mestarista voi tulkita myös toisin, lohdullisemmalla tavalla. Kumpikin maailman luetuimpien ajattelijoiden joukkoon nousseiden miesten voi nimitäin sanoa edenneen tähän asemaan ehkä osaksi sairauksiensa takia, mutta myös sairauksistaan huolimatta. Kuvauksessa voi nähdä suorastaan profetallisia sävyjä, joilla Mann julistaa sairauden vaivaaman elämän itseään suuremmaksi. Hyvinvointi, joka nojautuu terveyteen ja vain terveyteen, julistaa sairaat ulkopuoliseksi.

Mann sen sijaan tarjoaa sairaille mahdollisuuden astua elämän keskiöön. Näin hän torjuu hyvinvointiajattelun tavanomaista, joskin yleensä tahatonta vivahdetta, jonka mukaan terve elämä on oikeaa elämää ja sairaiden ja vammaisten elämä on jotenkin

viallista ja vajavaista. Korostaessaan sairautta luovuuden lähteenä Mann asettuu samalla puolustamaan valtavirrasta poikkeavia vähemmistöjä. Jokainen Styronin kuvauksen depressiosta luke-
nut ymmärtää kuitenkin, että Mann on myös vaarallisen lähellä sairauden romantisointia.

Luomisen hinta on tullut suomalaisille tutuksi Aleksis Kiven elämänkerrasta. Kivi koki monista erilaisista syistä Styronin kuvaamia epätoivon tunteita, eikä hänen elämänsä viimeisistä vaiheista löydä romanttisia piirteitä. Kiven kohtalossa huipentuvat sellaiset ikävät väärät tuomiot, joita uutta luovat ihmiset kohtaavat ja joita vastaan he saavat vähän tukea ja senkin liian myöhään. Lopullisesti Aleksis Stenvallin elämänlangan katkaisi lääkärin arvion mukaan August Ahlqvistin murskaava arvostelu. Potilasasiakirjaan on merkitty taudin syiksi: ”Anemia? Juopottelu? Loukattu kirjailijakun-
nia.” Viimeksi mainittu on ilman kysymysmerkkiä.

Luultavasti sama taudinkuva, ”loukattu ammattikun-
nia” voitaisiin kirjoittaa monen työterveyslääkärin antamaan todistukseen. Kiven kohtalossa voi nähdä, kuinka yhteisön vaikutusvaltainen jäsen voi omaa ahdistustaan purkaessaan tuhota toisten elämän. Hannes Sihvo kuvaa, kuinka Ahlqvist tuns-
i itse tullessaan väärin arvostetuksi, ja suuntaa kaiken kiukkunsa Kiveen. Sen sokeutunutta luonnetta kuvaa katkelma Ahlqvistin Kivestä kirjoittamasta pilkkarunosta: ”Muut’ en ma ollut kuitenkaan/ kuin taitamaton tarhuri/ ja hullu viinan juoja vaan.”

Kuvauksellaan jalkaisin löntystelevästä terveydestä Mann nostaa esille laajemminkin kysymyksen elämän tarkoituksesta. Ei vain poikkeavien suurmiesten elämästä. Voiko hyvinvointia tavoitella, ellei sallita surua ja tuskaa?

Voisi kuvitella, että Mannilla on ollut mielessään Aldous Huxleyn kirja ”Uusi uljas maailma”. Onnellista yhteiskuntaa tavoittelevan on syytä lukea kuvaus yhteiskunnasta, jonka tavoitteena on jokaisen onnellisuus. Kipua ja surua tuottavat asiat työnnetään syrjään, mutta samalla työnnetään syrjään voimakkaat kiintymykset ja tunnetilat. Kaikki järjestetään lasten synnytyksiä myöten niin, etteivät tunteet pääsisi valloilleen. Viime kädessä siinä auttaa erityinen lääke ”Soma”, joka nostaa hymyn huulille ja sisältää kaikki kristillisyyden ja alkoholin edut, mutta ei mitään niiden haitoista.

Niin Huxley kuin Mann haluavat korostaa, että elämää todellisessa merkityksessä on vain sellainen elämä, joka piinaa kantajansa aivoja jatkuvalla luomisen tuskalla. Tyytymättömän Sokraateen elämä on kaikesta huolimatta tavoitellumpaa kuin tyytyväisen sian. Arvokasta elämä on silloin, kun uskaltaa ottaa riskejä, kestää menetykset ja aloittaa alusta. Se on kahdella tapaa hyvä muistutus hyvinvointipolitiikkamme rajallisuudesta. Sosiaaliturva ei johdata ihmistä automaattisesti henkisen kilvoittelun uralle, eikä se valmenna riittävästi henkisten menetysten kantamiseen.

Juuri sen takia hyvinvoinnin ja kulttuurin näkeminen yhtenä kokonaisuutena korjaa hyvinvoinnin puutostautia. Taiteilija voi Sven Krohnia lainataksemme ”yltää vaikuttamaan pyydeluontommeikin syvimpiin kerrostumiin, joihin pelkkä älyllisyys tai eettisyys tai edes nämä yhdessä eivät kykene vaikuttamaan. Suuri taiteilija kyllä avaa kokonaisvaltaisesti sekä älyllisiä että eettisiä näköaloja, mutta kauneus, jolla hän valaisee persoonallisen elämämme pimeimpiäkin rotkoja, on kuin aurinko, joka suo valonsa sekä hyvälle että pahoille. Kauneuden säteilyn vaikutuksesta ’tunteittemme alamaailma’ puhdistautuu ja asettuu palvelemaan ihmisyksilön kokonaisuutta.”

Mannin ilmaisu antaa mahdollisuuden myös elitistiseen tulkintaan, jonka mukaan löntystelevä television katsoja ei elä täytettyä elämää. Ajatus ei ole uusi. Sama perusjuonne on tullut jo kauan sitten esille suhtautumisessa kehitysmaiden kulttuureihin. Yhtenä esimerkkinä on Australian aboriginaalien kokema kohtalo. Eikä vain kehitysmaiden. Ylemmillä yhteiskuntaluokilla on ollut tapana ajatella näin alemmista.

Esimerkkinä voi mainita vaikkapa Kai Donnerin, jonka matkamuistiinpanoja paikallisten ihmisten hitaista päivittäisrutiineista Siperiassa Jörn Donner lainaa seuraavasti: ”Mutta pystyvätkö tällaiset ihmiset ajattelemaan? Ja onko heidän elämällään muunlaista tarkoitusta kuin lehmillä navetassa tai kanalan kanoilla? Minä en usko sitä. Mutta he ovat järkyttävän onnellisia.” Sukulaisemme Siperiassa olivat Kai Donnerin mielestä tuolloin hyvin konkreettisesti lähempänä onnellista sikaa kuin tyytymättöntä Sokratesta.

3. Tavoitteena oman elämän hallinta

Turvallisuutta ei voi taata vain makropolitiikan keinoilla. On päästävä lähemmäksi arjen muutoksia ja ihmisen tapaa hahmottaa toimintamahdollisuuksiaan. On annettava tilaa ihmisen omille valinnoille.

Nietzschen teoksessa ”Näin puhui Zarathustra” nimihenkilö kutsuu valtiota kaikista kylmistä hirviöistä kylmimmäksi. 1900-luvulla nähtiin myös toteutuvan Zarathustran maalaama näky: ”Hävittäjiä ne ovat, jotka virittävät ansoja monille ja sanovat niitä valtioiksi: he ripustavat miekan ja sata himoa heidän ylleen.”

Aivan sivuun hyvinvointivaltiotakaan ei voida jättää tätä ennustusta luettaessa. Mitä mahtavammasi sitä on kehitetty, sitä ilmeisemmäksi on nimittäin käynyt ”satojen himojen” herääminen. Niitä kaikkia valtiota on vaadittu tyydyttämään. Sosiaaliturvan tuoma parannus elämän laatuun pienenee sitä mukaa kuin taso paranee. Yhä suurempi osa ongelmista on sellaisia, että ne edellyttävät ihmisen omaa aktiivista panosta. Jotta siirtymien alussa kuvailtu uudistajien yhteiskunta voisi toteutua, tarvitaan uudenlainen kartta hyvinvointiin. Tarvitaan kartta, joka auttaa kokonaisuuden hallinnassa.

Sanalla kartta on tässä kolme merkitystä. Se tarkoittaa laajasti otettuna ajattelutapaa, joka korostaa ihmisen oikeutta ja mahdol-

lisuutta tehdä valintoja tietoisena ja vastuullisena niiden seurauksista. Tällaista karttaa opiskelemme lapsuudesta vanhuuteen asti. Se on peruskartta, joka antaa ensimmäiset koordinaatit, kun kohtaamme ongelmia ja vaikeuksia. Se muuttuu hitaasti, mutta on johonkin asti muutettavissa.

Toiseksi se tarkoittaa suppeammassa mittakaavassa sosiaaliturvaa ja laajemminkin hyvinvointipolitiikkaa koskeviin asiakirjoihin ja lakeihin piirtyvää kuvaa oikeuksista ja velvollisuuksista, omista toimintamahdollisuuksista, uusista vaihtoehdoista ja kannusteista, joilla rohkaistaan ennakkoluulottomien valintojen tekemiseen. Toisin sanoen se tarkoittaa kuuluisaa lain henkeä. Lain henki ei kuitenkaan toteudu, ellei myös kirjain muutu. Tämän osuuden käynnistäminen ja vauhtiin saattaminen vie sekin aikaa, mutta on ensin mainittua helpommin toteutettavissa.

Kolmanneksi kartta pienimmässä mittakaavassa tarkoittaa paperille painettuja, sähköisistä välineistä kuultuja ja nähtyjä, netissä olevia ja kanssakulkijoiden antamia opasteita, joiden avulla kuka tahansa voi arvioida elämäntilannettaan. Ne ovat apuvälineitä, kun keskustellaan ammattihenkilön kanssa elämäntilanteesta. Kartta antaa yhteisen pohjan keskustelulle. Valinnat jäävät viime kädessä ihmiselle itselleen, mutta hän voi tehdä ne tietoisena mahdollisuuksista.

Näiden karttojen laatimiseksi tarvitaan peruskuvaus, joka auttaa ymmärtämään, mistä on kysymys. Koetan luonnehtia sitä alustavasti tietoisena siitä, että tällainen karttojen äiti syntyy vain kunnollisen kansalaiskeskustelun pohjalta, jos on syntyäkseen. Jostain on aloitettava.

Karttojen avulla pyritään avartaman ihmisen mahdollisuuksia hallita elämäänsä. Elämänhallinta voidaan kapeasti ymmärtää kyvyksi nopeasti sopeutua yhteiskunnan normeihin. Näin ymmärretty elämänhallinta on matalan profiilin toimintaa, sellaista, jota suuri osa suomalaista pitää hyvänä käyttäytymisenä.

Elämänhallinnalla voidaan tarkoittaa myös autonomian taivottelua, kykyä itse määritellä elämisen sisältö ja muoto. Autonomisuus voi päätyä hyvinkin epäsovinnaisiin ratkaisuihin, jotka eivät lopulta täytä sovinnaisia elämänhallinnan kriteereitä eivätkä ainakaan yksiselitteisesti tuota hyvinvointia ihmiselle itselleen. Tuskin voidaan sanoa, että Dostojevskin elämänhallinta oli

parhaalla tolalla, mutta ihmiskunnalle hänen epäsovinnainen ja hänelle itselleen paljon kärsimystä tuottanut elämäntapansa antoi ainutlaatuisen rikkauten.

Elämönhallinta tarjoaa toisin sanoen väljän mahdollisuuden tulkita, mitä hyvinvointi on. Se ei tarkoita ahdaskatseisuutta ja puritaanisuutta. Se viittaa ihmisen omaan harkintaan, tietoisuuden olemassa oloon. Palvellakseen hyvinvointipolitiikan välineenä elämönhallinta tulisi nähdä ymmärrystä laajentavana käsitteenä, ymmärryksen laajentamisena myös aineellisen hyvinvoinnin ulkopuolelle.

Elämönhallinnan avulla pääsemme käsiksi laadullisiin muutoksiin, juuri niihin, jotka jäävät kapeasti ymmärretyn sosiaaliturvan ulkopuolelle. Yhteiskunnan muutosprosessien puristuksessa olisi opittava vahvistamaan ihmisen kykyä tietojen käsitteilyyn ja taitojen parantamiseen, taiteiluun muuttuvissa elämäntilanteissa, raivaamaan tilaa kasvulle ja kehitykselle silloinkin, kun asiat eivät kulje toivotulla tavalla.

Elämönhallinnan välineet

Elämönhallinta on monimutkainen palapeli, jonka säännöt ja palat muuttuvat. Sosiaaliturvaan kohdistuu uusia vaatimuksia, mutta myös sosiaaliturvan puolelta on tarpeen asettaa vaatimuksia niille toimijoille, jotka vaikuttavat siihen, ajautuvatko ihmiset sosiaaliturvan varaan.

Elämönhallintaa tavoiteltaessa on edettävä monella rintamalla samaan aikaan. Näin toimet vahvistavat toisiaan ja saavat aikaan onnistuneen lopputuloksen. Rintamat voidaan nimetä seuraavasti:

Dynaamisessa yhteiskunnassa tasapainon etsiminen muuttuvien areenoiden, työ- ja toimintakyvyn, voimavarojen, osaamisen, sidosten, kannusteiden ja perusvalintojen kesken vaatii jatkuvaa ponnistelua. Toisin päin on yhtä selvää, että vain yhden osatekijän kehittäminen ei tuota hyvää tulosta, jos kaikki osat ovat huonossa jamassa. Ei ole viisasta kouluttaa tietylle alalle lisää ihmisiä, jos vika on alan kannusteissa. Työkyvyn parantaminen tuottaa parhaiten hyötyä, jos alalla on kasvavaa työvoiman tarvetta.

Perusvalinnat

Uudistuksia suunniteltaessa on muistettava, että me kaikki olemme tehneet joukon perusvalintoja, jotka ovat hankalasti tai eivät ole lainkaan muutettavissa. Tällaisia ovat koulutus, perheellisyys, asuinpaikka, elämäntapa, yhteyksien ylläpitäminen sekä eettiset

ja moraaliset perusvalinnat. Osittain ne tulevat annettuina, lapsuudesta ja ympäröivästä yhteisöstä.

Ne ovat kuitenkin osa omaa valintaa. Perusvalinnat luovat yksilön elämään ja yhteiskunnan toimintaan pitkäjänteisyyttä. Ne ovat kartan ensimmäinen osa, se, joka vaikuttaa ajattelutapaan eli tapaan punnita asioiden merkitystä. Olavi Riihisen tavoin voidaan sanoa: ”Valintojen monimutkaistuminen ei aiheudu yksinomaan tavara- ja palvelutuotannon valtavasta differentioitumisesta, vaan ehkä pääasiasiassa elämän perusvalintojen, kuten ammatinvalinnan ja maailmankatsomuksen pulmista.”

Ihmiset ovat kiintyneet asuinalueeseen, heillä on mahdollisesti perhe ja joka tapauksessa oma vuosikymmenien aikana kertynyt elämäkokemuksensa, takana on koulutusta, sairautta, työtä ja työttömyyttä ja mielikuvia hallitsevat tulevaisuuden suunnitelmat. Kuitenkin työvoimalukuja käsitellään ikään kuin luvut koskisivat virtuaalihahmoja, jotka ovat liikuteltavissa kepeästi sarakkeesta toiseen. Monet näistä liikkeistä vaativat ihmisiltä perusvalintojen muuttamista.

Perusvalintojen merkitystä ei pidä vähätellä. Tiedämme, että syntyy vaikeuksia, jos yhteiskunnan muutokset pakottavat ihmiset toimimaan toisin kuin heidän oikeina pitämänsä perusvalinnat edellyttäisivät. Sidosten katkeaminen aikaisempaan lähiyhteisöön on saattanut olla yksi niistä tekijöistä, jotka ovat johtaneet eristäytymiseen ja lopulta putoamiseen työelämän ulkopuolelle.

Muutoksiin on kuitenkin varauduttava ja etsittävä oikeat keinot. Kasvatus ja päivittäinen tiedonvälitys vaikuttavat olennaisesti siihen, miten muutospaineisiin suhtaudutaan. Turvallisuus rakentuu yhä enemmän siihen, että löytyy tapoja, keinoja ja väyliä, jotka vähentävät ihmisen sidonnaisuuksia. Muutoksiin sopeutuminen voi edellyttää uusien välittävien areenoiden avaamista, tavallisesti koulutuksen täydentämistä.

Muutosten jyrkkyyttä voidaan myös vähentää ottamalla käyttöön uusia toimintamalleja, kuten etätyö. Koulutus, tiedonsiirron kehittyminen ja kansainvälistyminen ovat vähentäneet alueellisten perusvalintojen sidonnaisuutta. Mitä parempi koulutus, sitä enemmän mahdollisuuksia. Tiedonsiirto avaa uusia tapoja pitää yhteyttä, ja kansainvälistymisen mukana arvot saavat suhteelli-

semman sävyn. Joustavuus lisääntyy ja sen mukana kyky sopeutua ulkoa tuleviin muutoksiin.

Ikääntyminen ja vanhentunut ammattitaito sitovat ihmisiä paikoilleen. Niin ikääntyneet itse kuin mahdolliset työnantajat epäilevät muutosten onnistumista. Vika on usein tavassa toteuttaa muutosta. Tekeminen on myös oppimisen muoto, jota ei riittävästi arvosteta teoreettisesti suuntautuneessa koulutuksessa. Pitkään työelämässä olleen ihmisen oppimismotivaatio rakentuu vahvasti tekemisessä onnistumiseen, ei uusien teorioiden opetteluun.

Toisin sanoen osa sidonnaisuuksista on arvokkaita ja niitä on pyrittävä kunnioittamaan. Osa vaikeuttaa väistämättömien muutosten hallintaa. Perusvalintoja on kunnioitettava silloin, kun ne liittyvät ihmisen elämän laatuun ja hyvien ihmissuhteiden vaalimiseen. Osa perusvalinnoista voi perustua epäonniseen kasvuympäristöön tai vääriksi käyneisiin ennako-odotuksiin. Silloin on tarjottava mahdollisuus uusiin valintoihin.

Perusvalintojen muutos koetaan monella tavalla uhkaavana. Onnistumista voidaan tukea ohjauksella ja hyvällä vertaistuellalla. Sosiaaliturva voi helpottaa muutosta varmistamalla toimeentulon uusien taitojen hankkimisen ajaksi.

Aineelliset voimavarat

Uurastajien yhteiskunnan tavoitteena oli turvata kulutusmahdollisuudet taloudellisten, sosiaalisten ja terveydellisten riskien toteutuessa. Rakennustyö eteni ripeästi ja tultiin luopujien yhteiskuntaan. Sosiaaliturvaan tuli piirteitä, jotka tahattomasti johtivat tähän suuntaan. Niistä ei ole kokonaan päästy eroon.

Yksi selvimpiä ongelmia on työttömyysloukku. Sellaisessa työttömyysloukussa, joissa palkkatuloista saatu lisäys jää alle 20 %:n, on noin 15 % työttömyyden kokeneista henkilöistä. Toisaalta koelaskelmat osoittavat, että loukussa olevien osuuden vähentäminen muutamalla prosenttiyksiköllä ja työllistymisverasteen pienentäminen prosenttiyksikön verran aiheuttavat toteuttamistavan mukaan 400–600 miljoonan menolisäykset. Ongelmallista on se, että työllisyysvaikutukset jäävät pieneksi, mikä puolestaan merkitsee, että työllisen hinta nousee korkeaksi. Täs-

tä syystä taloudellisten kannustimien lisääminen työllisyysveroa-
stetta pienentämällä on osoittautunut hankalaksi.

Tämän yleiskuvan takana on monia sellaisia epäjohtonmukai-
suuksia ja kynnyksiä, joista on päästävä eroon. Niitä liittyy muun
muassa asumistukeen, jonka rakenteen uudistaminen on välttä-
mätöntä. Niin sanottujen matalapalkkaongelmien poistamiseksi
on valmiita malleja. Samoin hallinnollisten viiveiden, ”byrokra-
tialoukkujen” poistamiseksi on tehty ehdotuksia, joista osa on
päätynyt lainsäädäntöön. Kokonaan loukuista ei päästä siitä yk-
sinkertaisesta syystä, että alimmat palkat ja sosiaaliturva ovat lä-
hellä tosiaan.

Loukkujen lisäksi sosiaaliturvan monimutkaisuus sinänsä näyt-
tää muodostuvan elämänhallintaa vaikeuttavaksi tekijäksi. Hie-
man kärjistäen voi sanoa, että jokainen parannus sosiaaliturvaan
on tuonut myös häivähdyksen epäjohtonmukaisuutta. Aikanaan
omaksuttuihin periaatteisiin on tehty pieni, myönteiseksi tarkoi-
tettu poikkeus. Kun niitä on riittävästi, kokonaisuus hämärtyy.

Ehdotuksia kirkkauden lisäämiseksi on tehty. SATA-komitean
mietinnön perusteluista ja arkistomateriaalista löytyy hyviä peri-
aatteita ja käytännön ehdotuksia, joihin yksinkertaistaminen voi-
si nojautua. Esimerkiksi vanhusten hoitoon liittyvien tukien, pal-
velujen ja palvelusetelien sekä verovähennysten selventämisestä
on tehty ehdotuksia, mutta laihoihin tuloksiin.

Kaikkien loukkujen poistamista ja rakenteen yksinkertaista-
mista koskevien ehdotusten toistaminen ei ole tässä tarpeen. Sen
sijaan vastaisuuden varalle voisi ehdottaa, ettei tähän tarkoituk-
seen enää asetettaisi työryhmiä tai selvitysmiehiä. Oikomisen ja
taloudellisen kannustamisen keinot tunnetaan.

Ongelmana onkin rahan ja rohkeuden puute. Kun ei ole rahaa,
pitäisi leikata toisilta eikä sitä haluta. Järkevintä on aina innon tä-
hän herätessä inventoida virkatyönä olemassa olevat ehdotukset
ja sen jälkeen tehdä poliittinen arvio siitä, mihin aineelliset ja
henkiset rahkeet riittävät.

Ei vain rahasta

Työttömyysloukku on vain yksi työhalukkuuteen vaikuttava teki-
jä. Ihmisen omassa tietoisuudessa asiat voivat leimautua toisin

kuin kannustinekspertin aivoissa. Vähäinen merkitys ei ole esimerkiksi työn ja työnantajan maineella omassa lähiyhteisössä. Työsuhteen kesto saattaa olla tärkeämpi kuin työn tuoma taloudellinen nettohyöty.

Tutkittuaan laman jälkeistä työttömyyttä Matti Kortteinen ja Hannu Tuomikoski päätyvät korostamaan yhteisöllisyyden merkitystä työttömyydestä selviytymisen välineenä. Ilman sosiaalisten suhteiden antamaa tukea työttömyyteen alkaa liittyä muita kielteisiä vaikutuksia.

Sosiaaliset suhteet ovat haavoittuvimpia köyhimpien työttömien ryhmässä. Tähän ryhmään kuuluvista monien elämä on ollut huojuvalla pohjalla jo ennen työttömyyden alkua. Työttömyys on tuonut siihen yhden uuden synkän sävyn, eikä tuen niukentaminen kannusta tätä ryhmää enää aktiivisemmin hakeutumaan työmarkkinoille. Pikemminkin sillä on juuri päinvastaisia vaikutuksia.

Muiden osalta tilanne ei ole yhtä huono. ”Yhteisyssuhteiden ja kohtuullisen elannon avulla työttömän on siis mahdollista selvitä terveenä pitkäänkin, mutta se ei merkitse, että hyvinvointi olisi korkea. Töissä voisi paremmin: yhteisyssuhteita on enemmän, elämällä on enemmän sosiaalista merkitystä ja talous pysyy paremmalla tolalla.”

Liisa Björklund toteaa, että kannustamisen etiikan peruskysymys on, miten ihmisiä voidaan kannustaa sekä hyvinvoinnin tuottamiseen että sen oikeudenmukaiseen jakamiseen. Kannustinrakenne voidaan ymmärtää hyvinkin laajana kokonaisuutena. Voidaan puhua taloudellisista ja sosiaalisista kannusteista sekä työhön ja innovointiin liittyvistä kannusteista.

Aktiivisesti työtä hakevan työttömän mahdollinen kannustinongelma liittyy niin ikään yleensä rahaan. Passiivisen työttömän ja syrjäytyneen työnhakijan ongelmat ovat monitahoisempia ja kytkeytyvät myös työn tarjontaan.

Vapaamatkustajia ovat henkilöt, jotka ovat työkykyisiä ja käyttävät sosiaaliturvaoikeuksia laillisesti, mutta lain tarkoituksesta poikkeavalla tavalla. Heille vapaa-aika on arvokasta, ja kannustimena tehokkain on työn tai muun aktivointitoimen tarjoaminen ja sosiaaliturvan epääminen, jos siitä kieltäydytään.

Lopuksi kysymys voi olla väärinkäyttäjistä, jotka ovat työkykyisiä, mutta saavat etuuksia väärin tietojen perusteella. Kan-

nustimina tulevat kysymykseen samat asiat kuin yleensä rikollisuuden vähentämisessä, selkeämmät normit, tehokkaampi valvonta ja asianmukaiset sanktiot.

Kannustimen sijasta mutta samaa tarkoittaen käytetään aktiivointi-sanaa työvoimapolitiikan keinoja kuvattaessa. Siellä aktiivointi tarkoittaa erilaisia toimia, joilla parannetaan työttömän mahdollisuuksia sijoittua työelämään. Tällaisia keinoja ovat koulutus, kuntoutus, työkokeilu, tuettu työllistäminen ja kuntouttava työtoiminta.

Tanskalaisten tutkimustulosten mukaan nämä kannusteet nopeuttavat oikein ajoitettuina työelämään siirtymistä. Mutta syynä eivät ole vain parantuneet taidot. Usein työmarkkinoille ajaa pikemminkin uhka kuin mahdollisuus. Tieto aktiivitoimeen joutumisen todennäköisyydestä johtaa nopeaan työllistymiseen.

Suomessa näihin toimiin on usein ryhdytty niin myöhään ja sattumavaraisesti, että niillä ei näytä olevan samaa vaikutusta. Hukkaamme panosta yrittämällä liian vähällä liian paljon saamatta vähällä sitäkin vähää, mitä sillä voisi saada.

Käyttäytymisen muutos toteutuu vain siten, että sosiaaliturvan tarkoitus ymmärretään uudella tavalla, ei luopumisen väylänä, vaan tienä täysipainoiseen elämään. Sosiaaliturva voi avustaa etsittäessä tietä uuteen ammattiin, korjattaessa vamman aiheuttamaa työkyvyn menetystä tai siirryttäessä työpaikasta toiseen. Sosiaaliturva voi tarjota perustoimeentulon, jota ansiotyö täydentää silloin, kun työkyky ei mahdollista täyttää työpanosta. Koulutus ja kuntoutus sekä niitä täydentävä toimeentuloturva saavat räätälöidymmän ilmeen. Työkyvyn ylläpitäminen ei enää perustu kaavamaisiin kuntoutusvaiheisiin vaan tavoitteeksi asetetun tehtäväkokonaisuuden hallintaan.

Tämä muutos, jota moni kutsuu asennemuutokseksi tai moraalin muutokseksi, ei toteudu käden käänteessä. Se on jatkoa lähes kaksikymmentä vuotta sitten aloitetulle keskustelulle työstä luopumisesta. Silloin ikääntyneiden osaamista ryhdyttiin markkinoimaan kansallisena voimavarana. Tavoitteena oli saada meidät ymmärtämään varhaiseen työstä luopumiseen liittyvät haitat. Nyt tavoite on kunnianhimoisempi: sosiaaliturva voi edellyttää meiltä aktiivisuutta ja taitojen käyttämistä työelämän ulkopuolellakin omaksi ja yhteiseksi hyväksi.

Uudistuvan sosiaaliturvan haasteena on löytää piiskaavien kannusteiden sijasta kannusteita, jotka perustuvat rohkaisuun sekä luovaan ja innovatiiviseen ajatustapaan. Tarvitaan uusia tapoja yhdistää asuminen ja työ, perhe ja työ, työ ja harrastukset, opiskelu ja perhe tai uutta tapaa ketjuttaa töitä, muuttaa niiden sisältöä, lisätä yksilöllisyyttä työprosesseihin, parantaa vaikeiden asiakkaiden kohtaamista ja niin edelleen. Jos uutta luovuutta ei löydy, ihmiset jauhautuvat sosiaaliturvan asiakkaiksi.

Toimintakyky

Kun pyrkimys luopumisyhteiskunnasta kohti kilvoittelun yhteiskuntaa alkoi 90-luvulla, toimintakyvyn arvostus nousi uusille lukemille. Monen ajatuksissa oli, että toimintakyvyn koheneminen yksin riittää turvaamaan korkeamman työllisyysasteen.

Toimintakyvyn saamaa arvostusta kuvaa osaltaan se, että toimintakyvyn mittaamisen asiantuntijaverkosto ”Toimia” on koonnut 70 toimintakykymittaria Toimia-tietokantaan. Osa mittareista on tarkoitettu tarkoin rajatun fyysisen toimintakyvyn mittaamiseen, osaa käytetään yleisen elämänlaadun mittaamiseen.

Mittareita on kognitiivisen, sosiaalisen ja psyykkisen toimintakyvyn mittaamiseen samoin kuin lasten ja nuorten toimintakyvyn, työikäisten työkyvyn ja iäkkäiden henkilöiden palvelutarpeen mittaamiseen. Esimerkiksi 15 D -mittaria ja RAND36-mittaria on käytetty aikuisten elämänlaadun mittaamiseen, ja ne on todettu monissa tutkimuksissa käyttökelpoisiksi apuvälineiksi. Mittareista ei tule ensimmäiseksi pulaa.

Toimintakyvyn jakautuma väestön keskuudessa muistuttaa terveydentilan jakautumaa: vähän koulutetut, ruumiillista työtä tekevät ja pienituloiset henkilöt ovat toimintakyvyltään selvästi muita huonommassa asemassa. Tulos ei ole hämmästyttävä. Mielenkiintoisemmaksi sen tekee arvio, jonka mukaan puolet suomalaisten päivittäisestä hoivan tarpeesta poistuisi, jos koko väestö olisi yhtä toimintakykyistä kuin ylimpään koulutusryhmään kuuluvat.

Koulutuksen ja toimintakyvyn yhteys paljastuu mielenkiintoisella tavalla suomalaisesta työkykytutkimuksesta. Ilon aihe-

tamme on ollut se, että eliniän pidentyessä myös toimintakykyisten vuosien määrä on lisääntynyt. Tätä himmentää havainto, jonka mukaan koulutuksen vaikutuksen vakiointi hävittää tämän ilmiön. Havaitaankin, ettei työkyky kuluneen parinkymmenen vuoden aikana ole parantunut koulutusryhmien sisällä. Työkyvyn paraneminen seuraa koulutustason yleistä kohoamista. Tilastoissa näkyvä työkyvyn paraneminen johtuu siitä, että koulutus on laajentunut aikaisemmin heikosti koulutettujen alueelle.

Eikö laajentuneella työterveyshuollolla ja työkykyä ylläpitävillä toimilla ole ollut mitään merkitystä? Todennäköisesti on, mutta edellä sanotun valossa niiden pitkäaikaisia ja väestöllisiä vaikutuksia on arvioitava entistä huolellisemmin. Pitää kysyä, millaisten prosessien kautta koulutuksen vaikutus ulottuu työelämään. Vaikutusmahdollisuudet ovat kahdenlaisia: koulutuksen kohoamisen mukana ovat muuttuneet myös työtehtävät, ja se heijastuu työkykyyn myönteisesti. Tai sitten niin, että koulutus näkyy elämäntavan muutoksena, jonka seurauksena on työkyvyn paraneminen. Tai molemmat.

Työkäisten työkyky on saanut viime vuosina paljon huomiota osakseen sen takia, että työkyvyn paranemiseen tähtäävien toimien on arvioitu nostavan eläkkeelle siirtymisen ikää. Työterveyshuollon korvausperusteita ja sairausvakuutustietoihin perustuvaa seurantaa on muokattu siten, että ongelmallisiin tilanteisiin puututtaisiin varhaisemmin ja terveyttä edistävä toiminta saisi enemmän painoa.

Tapaustutkimuksissa saadaan yleensä hyvin myönteisiä tuloksia, mutta väestövaikutukset eivät ole olleet yhtä selviä. Yhtenä selityksenä voi olla se, että työelämässä on menossa ristikkäisiä virtauksia: Työkyvyn paraneminen sinänsä johtaa pidempään työuraan, mutta samaan aikaan saneerataan ikääntyneitä eläkkeelle.

Vuosien aikana on tehty runsaasti ehdotuksia kuntoutusvastuun selkeyttämiseksi ja kuntoutusprosessin tehostamiseksi. Taustalla on kuntouttajien työnjaon epäselvyys, jonka seurauksena henkilö ”ohjataan” toisen viranomaisen luokse, joka edelleen ”ohjaa” muualle. Kuntoutuspäätökset olisi tehtävä kohtuullisessa ajassa jo pelkästään kuntoutusmotiivin säilyttämiseksi. Ponniste-

luja on tehty erityisesti osatyökykyisten aseman parantamiseksi. Samoin on kehitetty kuntoutuksen toimintatapoja, joilla vahvistetaan tulevan työn ja kuntoutuksen yhteyttä.

Kuntoutuksen myönteisestä vaikutuksesta on selvää näyttöä myös vanhustenhuollossa. Järjestelmällinen kuntoutus parantaa vanhusten kykyä selvitä kotona ja vähentää avustavan henkilöstön tarvetta. Toiminta on inhimillisesti ja taloudellisesti perusteltavissa.

Sosiaaliturvan uutta sisältöä hahmoteltaessa on työ- ja toimintakyky kuitenkin ymmärrettävä aikaisempaa laajempaan tapaan tarkastella asioita. Kun haetaan hallinnollista ja samalla poliittista ratkaisua, joka vahvistaisi ihmisen taitoa käsitellä ennakoimattomia riskejä ja parantaa elämänhallintaa – toisin sanoen antaisi hänelle kelvollisen toimintavakuutuksen –, yksi ensimmäisistä asioista on sosiaali-, opetus- ja kulttuuritoimen ymmärtäminen yhdeksi ja samaksi kokonaisuudeksi. Erityisesti tämä koskee lapsuutta ja nuoruusvuosia, mutta myös ikääntymistä ja vanhuutta. Elinkaaren jälkipäässäkin kulttuuriharrastuksilla ja henkisillä viirikkeillä on suuri merkitys.

Tällaisten taitojen opetukselle, elämään kasvamiselle on periaatteessa runsaasti mahdollisuuksia äitiysneuvolasta ja päiväkodista peruskouluun. Laajemman hyvinvointipolitiikan vallankumouksellista puolta korostaa ehkä juuri se, että onnistuakseen se edellyttää opetuksen ja koulutuksen luonteen muuttumista läpi linjan.

Jos haluamme, että työelämä muuttuu ja johtaminen muuttuu, tulevien työntekijöiden ja johtajien on ymmärrettävä ihmisen monipuolisuus ja siinä piilevä rikkaus. Kauppaoikeutta tai ortopediaa opettava professori ei ehkä heti innostu ajatuksesta, että hänen tiedekunnassaan harrastettaisiin jotain niin joutavaa kuin ilmaisutaitoa, vaikka juuri ilmaisutaito onkin yksi hänen oppilaidensa tulevan työn onnistumisen perusehdoista. Myös sosiaalityön professori saattaa jarrutella ajatusta, että sosiaalityön opiskelijaa opetettaisiin ymmärtämään musiikkia, vaikka musiikki on yksi käyttökelpoinen väline tavoittaa hauras ja haavoittunut mieli, saada rakennettua yhteys, joka johtaa toimintakyvyn palautumiseen.

Arena eli toimintamahdollisuudet

Toimintakyvyn vastinpari on toimintamahdollisuus. Tarve toiminta-areenoiden avaamiseen ja kehittämiseen on jyrkässä nousussa. Siitä kertovat omalla tavallaan vaikeudet toteuttaa nuorisotakuuta, löytää nuorille sopivia töitä ja toimintamuotoja. Massatuotannon ”massatyö” on siirtynyt koneille tai sinne, missä työ on halpaa.

Kulutukseen hankittavat massatuotteetkin ovat menettäneet hohtoaan. Hyvinvoinnin ei koeta lisääntyvän niinkään massatuotteilla vaan toiminnasta, jossa oma panos näkyy, yhteisöllisyyden tunteesta ja mahdollisuudesta kokea jotain, jossa persoonallinen luovuus on mukana.

Yhteisöjen toiminnoista vastaavien päättäjien kunnissa, seurakunnissa, järjestöissä, valtion virastoissa, yrityksissä ja oppilaitoksissa tulisi siirtää painotusta yksilön trimmaamisesta yhteisön tarjoamiin toimintamahdollisuuksiin. Yhteiskunnan osoittaman taloudellisen tuen painopistettä tulisi siirtää yksilötuesta yhteisötukeen. Vähiten tärkeää ei liene se, että työllisyys kohenee uusia areenoita avaamalla.

Arena tarkoittaa tässä paikkaa ja/tai yhteisöä, joka tarjoaa mahdollisuuden sosiaaliseen vuorovaikutukseen, itseilmaisuuksiin ja vaikuttamiseen. Se voi olla myös tulonlähde, kuten työ on. Arenat ja lähiyhteisöt ovat sosiaalisten uudistusten toimeenpanossa tärkeämpiä kuin toimeenpanijat ja lainsäätäjät tulevat ajatelleeksikaan.

Yhteiskunta ei toimi niin, että ylhäällä on valtakunnallinen päätös ja alhaalla niitä kuuliaisesti toteuttava kansalainen. Ymmärrys yhteiskunnasta syntyy yhteisöjen antaman tulkinnan kautta. Käsite lainsäädännön tarkoituksesta, soveltamismahdollisuuksista ja käyttötavoista syntyy kotipiirissä, työpaikoilla, kaljakuppiloissa, golfkerhoissa ja ylioppilasjuhliissa.

Sosiaalivakuutuksen yllättävästi leviävät ja lainsäätäjän tarkoituksesta poikkeavat käyttötavat eivät ole syntyneet yksilöllisesti kunkin hakijan päässä, vaan sosiaalisten verkostojen kautta. Tiedonvälityksen nopeutuessa vaihtoehtoisille tulkinnoille löytyy nopeasti lukijoita ja kuulijoita. Lainsäädännön toimeenpanon edistämiseksi olisi löydettävä uusia tapoja parantaa yhteisöjen kautta kulkevaa viestintää.

Miksi puhua areenoista eikä yksinkertaisesti ja selkeästi perheestä, työstä, järjestötoiminnasta, asuinyhteisöstä tai sukulaispiiristä? Sen takia, että elämä on kokonaisuus, jossa eri nimillä kulkevat osat vaikuttavat toisiinsa. Areena yleisnimenä auttaa ymmärtämään, etteivät ne ole toisistaan irrallisia, vaan limittyvät ja osaksi korvaavat toisiaan.

Lapsuuden toimintamallit siirtyvät aikuisuuteen ja värittävät ihmissuhteita koko elämän ajan. Kokemukset työyhteisössä eivät koteloidu sinne, vaan siirtyvät kotiin ja päinvastoin. Perheelle sattuneet vastoinkäymiset syövät sitä energiaa, jolla pitäisi ponnistella työelämässä. Areenat voivat jossain määrin korvata toisiaan. Pettymyksiä työelämässä voi onnistua purkamaan kehittämällä taitojaan harrastusten parissa.

Yksi hyvinvointipolitiikan haasteista on rakentaa areenoiden väliset yhteydet. Niihin liittyy teknishallinnollisia ja tietosuojapulmia. Mutta on selvää, että vain näitä yhteyksiä parantamalla voidaan parantaa ihmisen mahdollisuuksia saada elämänhallinta paremmin omiin käsiin. Areenoiden on avattava uusia mahdollisuuksia toimia ja toteuttaa yhteisesti hyväksyttävä tavoitteita, niiden on joustettava vaatimuksissaan siten, että elämäntilanne kokonaisuutena on hallittavissa. Opiskelu, työ, harrastukset, itsensä kehittäminen, vapaaehtoistoiminta yhdessä läheissuhteiden ja sosiaalisen median kanssa tarjoavat monia yhdistelmiä, joilla voi aloittaa uusien elämäntapojen viljelyn.

Siirtymäriskiä areenalta toiselle ei pidä tarkastella edeltävistä vaiheista erillisenä ilmiönä. Jokainen Alice Milleriä lukenut tietää, että varhaislapsuuden kokemukset vaikuttavat pitkälle aikuisuuteen ja siihen, miten ihminen suhtautuu läheisiin, työtovereihin ja ongelmallisiin elämäntilanteisiin.

Työyhteisöissä ei läheskään aina ymmärretä, mistä syystä joku yhteisössä käyttäytyy muita oudoksuttavalla tavalla. Syyt voivat juontua ensimmäisiltä elinvuosilta. Jos elämän varhaisessa vaiheessa lapsen positiivisia tunteita ei ole vahvistettu ja tyynytetty negatiivisia, myöhemmin tunnevinoutumia on vaikea korjata. Myöhemmin vastaan tulevat siirtymät tehtävästä toiseen tai ääneen lausuttu kritiikki koetaan poikkeuksellisen uhkaavana.

Jos lapsi joutuu toistuvasti pelottaviin tilanteisiin, seurauksena ei ole vain hetkellisiä tunnehäiriöitä, vaan fysiologiaa muutoksia.

Pelon tunne heijastuu aivojen kehitykseen; tunteita säätelevä mantelitulake ylikehittyy ja lapsi on ikään kuin jatkuvassa hälytystilassa. Vaikka lapset yleisesti ottaen näyttävät kehittyvän nopeammin, koska aivojen kuorikerroksen tietojenkäsittely kyllä nopeutuu, tunnetaso ei kehity aikaisempaa nopeammin. Siitä syystä tunnekypsymistä tulisi tukea entistä enemmän. Se ei ole helppoa hektisessä elämäntavassa.

Elämänhallinnan vaikeudet näkyvät peruskoulussa ja konkretisoituvat viimeistään silloin, kun koulu keskeytyy tai päättyy ilman jatko-opintoja. Se ennakoi myöhempiä vaikeuksia, toistuvia työttömyysjaksoja ja lopulta ajautumista siihen työttömien joukkoon, jonka työllistyminen on hyvin epätodennäköistä. Näitä ihmisiä on sosiaalitoimistojen, työvoimatoimistojen ja terveysasemien asiakkaina muita enemmän, ja lopulta heidän elämänsä jää muita lyhyemmäksi. Miksi syrjäytymisen estämiseksi lapsen ja nuoren kehitysprosessiin ei puututa riittävän ajoissa?

Luultavasti vikaa on ainakin siinä, että ajatellaan syrjäytymisen estämisen vaativan erityisiä toimia, vaikka kysymys on usein siitä, ettei passiivinen tiedon jakaminen ole paras tapa tyydyttää lapsen toiminnallisia tarpeita. Tiedetään, että koulupudokkaat ovat lähes aina poikia. Joku merkitys on sillä, että opettajat antavat todellisia taitoja huonompia arvosanoja ujoille ja varautuneille pojille ja hyvien Pisa-tulosten rinnalla kulkee huono viihtyvyys.

Koulu on siis osalle lapsia ja nuoria paikka, jossa ei viihdytä ja josta halutaan pois. Toisin päin ongelma kääntyy silloin, kun opiskeluajat venyvät ja siirtyminen työmarkkinoille viivästyy. Pysyttely opiskeluareenalla liian kauan perustuu moneen seikkaan. Opintotuki ja osa-aikainen työ ovat houkutteleva yhdistelmä, jolloin opiskelu viivästyy. Jos työ liittyy opiskeluun, haitta on osittain muodollinen tai sitä ei ole ollenkaan. Jos näin ei ole, opiskeluinvestointi tuottaa hitaasti hyötyä. Mutta on muitakin syitä.

Opetusta ei ole arvostettu korkeakouluissa eikä myöskään määrätietoisesti ponnisteltu opetuksen järjestämiseksi siten, että valmistuminen toteutuisi määrääjassa. Tilastot osoittavat, että vaihtelu on suurta. Muutoksen merkkejä on ilmassa. Opetuksen laadun parantaminen on päässyt kuitenkin jo asiakirjoihin asti. Rohkaisevaa on, että opetuksen tasoon kiinnitetään huomiota

myös ja erityisesti eturiviin tähtäävissä yliopistoissa. Opiskelun tehostamiseksi tarvitaan siis toimia sekä opetuksen että opintojen rahoituksen puolella.

Opiskeluvaihe on kriittinen elämäntilanne myös sen takia, että vanhat yhteydet ohenevat ja uusia syntyy. Oppilaitosten, opiskelijayhteisöjen ja opiskelijoiden terveydenhuollon on uudistettava toimintatapansa estääkseen opiskelusta ja yhteisöelämästä syrjäytyminen. Oppilaitos on opiskelijoiden työpaikka. Opiskelijat ovat opettajien työtovereita. Opettaja on esimies, joka opastaa työssä eteenpäin ja vastaa oppilaidensa työhyvinvoinnista. Oppilaitosten ja opiskelijoiden terveydenhuollon välille tarvitaan kiinteät yhteydet, jotka auttavat oppilaitosta korjaamaan toimintatapojaan silloin, kun terveyttä horjuttavat syyt näyttävät johtuvan sen toiminnasta. Työterveyshuollon uudistamiseen liittyvät periaatteet sopivat erinomaisesti sovellettaviksi myös opiskelijaterveydenhuoltoon.

Aikuistumiseen liittyy perheen perustaminen. Näin aloitetaan elämä uudella areenalla, jossa läheissuhteet ovat hyvinvoinnin lähteenä. Perheen perustamisen ja lasten hankkimisen viivästyminen on useita syitä, yhtenä opiskelu. Sosiaaliturvaa on edelleen muokattava siten, että se parantaa mahdollisuuksia yhdistää perhe ja opiskelu. Monissa tapauksissa lapsen odotus- ja hoitovaiheen yhdistäminen opiskeluun on helpompaa kuin sen yhdistäminen työelämän vaatimuksiin.

Ensisynnytyksen siirtymisen syistä vähäisin ei ole nuorten naisten diskriminointi työmarkkinoilla. Työhön valittaessa heidän arvellaan tuovan mukanaan synnyttäjäriskin. Kun turvallisen työpaikan saanti siirtyy, siirtyy myös lasten hankinta. ”Työnantaja” ei tässä tapauksessa ole sikaria polttava, paksumahainen patruuna, vaan kuka tahansa työnjohtaja tai apulaisvirastopäällikkö, joka ratkaisee yksikkönsä henkilöstöasiat. Heitä olisi palkittava silloin, kun työajat ja tehtävät on järjestetty niin, että perheen velvollisuudet ja työn vaatimukset ovat tasapainossa. Tämän ymmärryksen lisäämiseksi riskiä on tasattu työnantajien kesken, mutta nuorten valinnat puhuvat edelleen selvää kieltä siitä, että tilanne ei ole kunnossa.

Perhe on myös yhteiskuntaa uudistava voima, se huolehtii väestön uusiutumisesta ja sen kasvattamisesta. Lyhytnäköinen

kulttuurimme ei tue sitä tässä tehtävässä. Vapaa-ajan palveluihin ei tunnu sopivan lasten lennokkuus ja äänekkyyys, puhumattaakaan niistä häiriöistä, joita lapset aiheuttavat työmarkkinoilla. Näin siitä huolimatta, että he ovat tulevia kuluttajia ja työntekijöitä. Perinteiset sosiaaliturvan keinot eivät riitä. Tarvitaan pienyhteisöjä jakamaan hoitovuoroja ja -tehtäviä. Ehkä eniten kuitenkin tarvittaisiin tunnetta, että erilaisuus ja yhdessä oleminen on rikkaus sinänsä.

Kun halutaan saada suuremmat joukot työelämään, on myös tarjottava uusia mahdollisuuksia. Perheellisyyden lisäksi on muitakin syitä, miksi työaikojen on joustettava. Säännöllinen kokopäivätyö ylittää joidenkin ihmisten voimat. On toisia, jotka haluavat investoida itseensä parantamalla taitojaan tai kokeilla palkkatyön rinnalla pientä yritysmuotoista toimintaa tai hoitaa sairasta lähimmäistä.

Jos tosissaan halutaan korkeampi työllisyysaste, tarvitaan aimon suvaitsevaisuutta ja erilaisuuden hyväksymistä työpaikoilla. Muuten osa näistä ihmisistä valitsee siirtymisen kokonaan pois työmarkkinoilta. Tarjolla on paljon käyttökelpoisia ehdotuksia, jotka tähtäävät työelämän moni-ilmeisyyden lisäämiseen, kuten osatyökykyisyyden ja vajaakuntoisuuden huomioon ottaminen.

Ihmisten odotukset vanhuuden turvasta edellyttävät hoitoareenoiden uudistumista. Ammatillinen tuki ja osaaminen on mahdollista järjestää toisin. Erityisosaamista voitaisiin keskittää ja lähiosaamista hajauttaa. Monessa tapauksessa osa hoivasta voitaisiin korvata asiantuntija-avulla ja sopivilla vapaaehtoispalveluilla.

Omaishoidon mahdollisuuksia ei ole kehitetty läheskään loppuun asti. Omaista hoitava henkilö tarvitsee neuvoja ja tukea. Vertaiskeskustelujen organisoiminen on yksi tapa auttaa hoitajia. Nyt ei puhuta aivan vähäisestä asiasta. 2020-luvun hoitonäkymiin vaikuttaa aivan ratkaisevasti se, miten suurten ikäluokkien vanhuksat aikanaan pitävät huolta toisistaan ja miten heidän lapsensa suhtautuvat hoidon mahdollisuuksiin.

Globaalistumisen alkuvaiheessa sen arvioitiin kohdistavan kielteisiä vaikutuksia ennen kaikkea heikosti koulutettujen työmarkkina-asemaan. Prosessin jatkuessa on käynyt entistä selvemmäksi, että muutokset ovat yhä useammin tehtäväkohtaisia

ja voivat kohdistua myös hyvin koulutettuihin. Yhä harvempi on kokonaan suojassa.

Areenoiden muutokset tulevat yllätyksenä. Työttömyys koetaan edelleen häpeällisenä. Suuri osa irtisanotuista tuntee itsensä petetyksi ja loukatuksi ja on sen jälkeen pitkään masentunut. Aktiivinen asenne nopeuttaisi toipumista, mutta sekin vaatii osaamista ja tukea. Mitä paremmin ymmärretään, että työttömyys on osa dynaamisia työmarkkinoita, sitä vähemmällä häpeällä siitä selvitään.

Työmarkkinoilla tapahtuu jatkuvia siirtymiä, ja osa toteutuu työttömyyden kautta. Työttömyyttä ei voi välttää. Sen sijaan siirtomekanismeihin tarvitaan tehoa, jottei siirtoareenasta tulisi pitkäaikaista.

Työttömyyden määrittely on yrittäjän ja omaa työtä tekevän osalta tavallista vaikeampaa, koska on tulkinnanvaraista, milloin tulojen epäsäännöllisyys on ylittänyt ”vapaan ammatin” harjoittamiseen luontaisesti kuuluvat epäsäännöllisyyden rajat. Näyttää siltä, ettei aika hoida tätä ongelmaa.

Työareenalla on yhä enemmän ihmisiä, joiden tulonmuodostus on epäsäännöllistä. Korvauskäytännön sääntöjä onkin selvennettävä ja yksinkertaistettava. Tulevat mahdolliset tulot eivät voi loputtomiin olla työttömyysturvan esteenä eikä liioin pidä edellyttää, että tulevaisuuden mahdollisuudet laitetaan koipussiin ennen työttömyysturvan myöntämistä.

Jos ennusteet työelämän muutoksista pitävät paikkansa, yhä suurempi osa työvoimasta on tehtävissä, joissa ei noudateta säännöllistä työaika, joissa tulonmuodostus on epävakaa ja työn- tai toimeksiantajat vaihtelevat, ja yhä vähemmän on niitä, jotka koko työuransa ajan menevät saman työnantajan töihin kahdeksalta aamulla.

Osa ihmisistä menestyy näissä oloissa, mutta osa tuntee itsensä turvattomaksi. Siksi yhteisöllisyydelle on luotava uusia areenoita. Siihen tarjoaisivat mahdollisuuden esimerkiksi työntekijöiden itsensä perustamat työosuuskunnat, jotka vanhastaan olivat tuttuja rakennustöissä. Ne tasaavat riskejä ja järjestelevät töitä. Pieniyhteisöjen solidaarisuutta on kuitenkin vaikea yhdistää vallitseviin kollektiivisiin turvajärjestelmiin, jotka maksavat vain yksilökohtaisia korvauksia.

Pienyhteisön yhteisvastuuta pitäisi kuitenkin vahvistaa myös sosiaaliturvan keinoilla eikä ainakaan vähentää. Jos työyhteisö tasaa töitä ja tuloja yhteisvastuullisesti, työntekijät voivat menettää oikeuden soviteltuun päivärahaan tai toisinpäin, ja työt suunnitellaan päivärahojen maksimoimiseksi. Tämän estämiseksi korvaus on suunnattava yhteisölle ja määriteltävä siten, että se kannustaa yhteisöä tehokkaaseen työnetsintään ja yhteisvastuun kantamiseen.

Yhteisölle pitäisi löytää sovelias juridinen muoto, jolloin voitaisiin soveltaa korvauskäytäntönä samantapaista periaatetta kuin kunnille maksettavassa valtionosuudessa. Tuki olisi laskennallinen, jolloin omatoimisuudesta ja aktiivisuudesta koituu saajalle pelkästään hyötyä.

Työpankkeja voitaisiin kehittää tähän suuntaan. Tuki mitoitettaisiin työntekijöiden työllistymisen todennäköisyyden mukaan, jolloin jokainen työllistynyt ei heti pudota tukea ja into työllisyyden edistämiseen säilyy tehokkaana. Työpankki maksaisi säännöllistä palkkaa työntekijöilleen.

Työpankkeja kehiteltäessä ajatuksena on ollut tarjota turvallisia siirtymämarkkinoita sellaisille työntekijöille, joiden työllistyminen on törmännyt työmarkkinoiden ennakkoluuloihin ja/tai työntekijän heikentyneeseen työkykyyn. Henkilöt saavat peruspalkkaa työpankista, joka pyrkii työllistämään heitä aktiivisesti. Kysymys on siis osittain henkilön tulojen tasaamisesta, ja tasaa-misriskin ottaa hoitaakseen työpankki. Työpankin tehtäviin kuuluu myös järjestää sellaista koulutusta ja kuntoutusta, joilla parannetaan työmarkkinakelpoisuutta.

Työpankkiajattelun laajentaminen siten, että työpankki ottaisi työnantajavastuuta eikä vain työvoiman välitysvastuuta, voisi johtaa mielenkiintoisiin yhdistelmiin. Se saattaisi tarjota erilaista kausivaihtelua kokeville yrityksille työvoimaa, joka näin on jatkuvasti täystyöllistettynä kausivaihteluiden kumotessa toisensa.

Työpankki voi työvoimahallintoa paremmin huolehtia siitä, että sesonkiluontoinenkin työ jaetaan työntekijöiden kesken siten, ettei kenenkään työttömyysjaksoista tule liian pitkiä. On monia tapoja poistaa määräaikaisuuden ja satunnaisuuden haittoja ja toteuttaa samaan aikaan tuotannon vaatimia joustoja. Sove- liaan muodon löytäminen vaatii vielä kehittämistyötä.

Areenat ja lähiyhteisöt ovat tärkeitä kaikille, mutta ennen kaikkea niiden puutteesta kärsivät työelämästä pudonneet, henkilöt, jotka eivät enää työllisty tavanomaisin keinoin. Heidän mahdollisuutensa rakentaa elämä toiselle pohjalle onnistuu parhaiten toisten tuella. Takana voi olla monia epäonnistumisia elämässä ja niiden mukana kadotettu itsetunto ja heikentynyt kyky hallita elämää. Työelämän tavanomaiset vaatimukset ovat heille liikaa.

Osalle ainoa realistinen paluu työelämään voi loppujen lopuksi toteutua vain erityisin ehdoin toimivaan työpaikkaan. Keskeisin näistä ehdoista on, että ensisijaisena tavoitteena on työkyvyn ja tehtävien tasapaino, jolloin voidaan tinkiä toiminnan muista tulostavoitteista. Tavoitteena on elämänrytmin palauttaminen ja työkyvyn vähittäinen kohottaminen. Siihen pääsemiseksi noudatetaan työelämän yleisiä pelisääntöjä mahdollisimman pitkälle.

Onnistuneita esimerkkejä tällaisista erityisehdoin ja -tuella toimivista löytyy muun muassa ympäristöhuollosta. Ongelmatonta ei tietenkään ole se, että työelämästä syrjään jääneet kokoontuvat omille työmarkkinoilleen. Sieltä ulos pääseminen voi jäädä liian korkean kynnyksen taakse. Mutta se on toisinaan ainoa tie eteenpäin.

Osa voi palata normaalille työareenalle lisäkoulutuksen ja erityistuen avulla. Erityistuki on tarpeen siinä tapauksessa, ettei työpanos riitä täysin palkan vastikkeeksi. Työnantajalle maksettava tuki korvaa puuttuvan osan. Tai sitten menetellään niin, että palkka vastaa työpanosta ja sitä täydentää työntekijälle maksettava tuki.

Parhaimmillaan on onnistuttu yhdistämään saman katon alle kaikkea edellä mainittua, jolloin siirtymät voivat toteutua joustavasti. Työpankkikokeilun yhteydessä on löytynyt mielenkiintoisia esimerkkejä koulutuksen, tuetun työllistämisen ja avoimien työmarkkinoiden yhdistelmistä. On aivan selvää, että areenoiden yhdistely uudella tavalla tarjoaa monelle umpikujaan ajautuneelle uuden tien eteenpäin. Tarvitaan paikallisia ja alueellisia rohkeita uudistajia.

Erityisareenoiden tarve riippuu siitä, miten perusasioissa on onnistuttu. Jos taloudessa menee hyvin, työvoiman kysyntä kasvaa ja yhä suurempi osa löytää tiensä työttömyydestä työllisyyteen. Taantuman iskiessä keskeisin keino ei tietenkään ole eri-

tyisareenoiden rakentaminen. Tärkeintä on vaikuttaa työllisyyteen talouspolitiikan keinoilla.

Ei vain työ vaan myös lähiyhteisön omaksuma elämäntapa ja sen viljelemät elämänarvot vaikuttavat yhteisön jäsenten arvovallintoihin, käyttäytymiseen ja tyytyväisyyteen tai tyytymättömyyteen eli ylipäättänsä elämänhallintaan. Viihtyisä asuinyhteisö jos sellaisenaan antaa ihmiselle huomaamatta voimavaroja.

Elämänhallinnan luisuttua omien voimien ulkopuolelle voi löytyä areenoita, jotka ovat uuden elämäntavan myönteisiä kannattajia. Jossakin tapauksessa ne tarjoavat passiivisuutta paremman vaihtoehdon, kuten työttömien yhdistykset tai työpajat. On vain huolehdittava siitä, että niistä johtaa myös väylä ulospäin.

Yhteisöllisyyden edistäminen, sosiaalisen pääoman kartuttaminen on syytä ottaa kaiken kaikkiaan uudelleen tarkasteluun hyväksymällä ihmisten erilaisuus ja erilaiset tavat rakentaa yhteyksiä. Samassa rappukäytävässä eletään hyvin erilaisia aikakausia. Joillekin riittää televisio, jotkut ovat perinteisiä yhdistysihmisiä ja osa seikkailee twitterien ja facebookien maailmassa.

Yhteisöllisyyttä ei voi tai tarvitse rakentaa vain alueelliselle pohjalle tai työpaikan tai järjestöjen aktiivisuuden varaan. Internet tarjoaa jatkuvasti uusia muotoja rakentaa verkostoja. Työ ja vapaa-aika sekoittuvat toisiinsa monella tavalla, mikä koettelee yhä enemmän sosiaaliturvan rajoja.

Miten päästään toimeenpanoon?

Sosiaaliturvan paradoksi on se, että sen koetaan pääasiassa korvaavan ei-toimintaa. Sosiaaliturvan uudistamisen tulisi sukeltaa syvälle muiden yhteiskuntapolitiikan lohkojen sisälle. Omat hallintokoneistonsa ovat opetusta, tutkimusta, työvoima-asioita, yrittämistä, kulttuuria, urheilua, ympäristönhuoltoa, kaavoitusta, rakentamista, asumisen tukemista, sosiaalihuoltoa, terveydenhuoltoa ja kansansivistystä varten. Miten ne saadaan toimimaan yhdessä?

Uuden ja käyttämättömän avaimen muutoksen liikkeelle saattamiseen tarjoaa sote-uudistus ikään kuin sivutuotteena. Kun sosiaali- ja terveystalvelujen järjestämisvastuu siirtyy uudelle organisaatiolle, kunnat lähestyvät alkuperäistä tehtäväänsä kuntalais-

ten yhteisönä ja yhteistoiminnan järjestäjinä. Voidaan puhua henkisestä kuntauudistuksesta.

Muutos koskee kuntaa kokonaisuudessaan – niin kunnan ulkoista asua kuin toimintatapaa. Jähmeän virkavaltaisuuden ja ilmoitustauluinformaation sijasta kunta voi toimia aktiivisena innostajana ja ideoiden markkinoijana, tarjota tiloja ja toimintamahdollisuuksia, herätellä kiinnostusta syrjään jääneissä ja elämänotteen menettäneissä ja yhdistellä toimijoiden ponnistuksia yli muodollisten ja hallinnollisten rajojen.

Kunnan ja kolmannen sektorin eli yleishyödyllisten yhteisöjen tulisi löytää tasavertaisia tapoja toimia yhdessä. Se ei ole aivan helppoa mutta tarpeellista kylläkin. Vielä enemmän henkistä uudistumista tarvitaan kunnan ja yritysten yhteistyössä silloin, kun puhutaan heikosti työllistyvien työllistamisestä. Jotta se voisi toteutua, ajattelun on muututtava kunnan kaikissa portaissa. Vastuun kantamisen muotojen ja mittareiden on muututtava myös järjestöissä ja yrityksissä. Muuten syntyy läjäpäin väärinkäsityksiä.

Kolmannen sektorin toiminnan painotuksiin vaikuttavat rahoittajien näkemykset. Veikkauksen ja Raha-automaattiyhdistyksen linjauksia muuttamalla voidaan urheilu- sekä sosiaali- ja terveysalan järjestöissä avata uusia areenoita ja ottaa käyttöön tapoja, jotka johtavat elämänhallinnan paranemiseen. Yhteistyötä kuntien kanssa helpottaa se, ettei kunnilla enää ole palvelujen järjestämistä vastuuta. Näin ei tarvitse kantaa samanlaista huolta siitä, että tuetaan kuntaa tehtävissä, joista se vastaa.

Muutostarve koskee myös valtion roolia. Kuivien suositusten sijaan sen tulee tiivistää strategiset ydinsanomat, tarjota innostavia näkymiä niiden toimeenpanemiseksi ja esitellä jo valmiiksi pohdittuja toimintamalleja, joita voi paikallisesti soveltaa. Rahoitus tähän toimintaan saadaan muokkaamalla kuntien saamia valtionosuuksia niin, että ne kannustavat toimintamahdollisuuksien avaamiseen, yhteisöllisyyden vahvistamiseen ja samalla terveyttä edistävän ja sosiaalisia ongelmia estävän toiminnan virittämiseen. Terveiden, toimintakyvyn ja omatoimisuuden vahvistaminen vähentää palvelutarvetta ja tuottaa ajanoloon säästöä sekä lisää toimeliaisuutta ja työtä.

Toiminta-areenoista tärkeimpiä on työelämä. Kiinnostus työelämän uudistamiseen on herännyt, mutta sitä vaivaa hieman

sama tauti kuin julkista hallintoa. Asioita katsotaan ylhäältä ja ongelmia ratkotaan järjestelmäkeskeisesti. Taustalla luuraa huoli, kuinka valtaa jaetaan.

Askel parempaan suuntaan olisi työsuojelutoiminnan, työterveyshuollon, työelämän uudistamisen ja elinkeinotoiminnan edistämisen lähentäminen toisiinsa. Kaikilla on oma roolinsa, mutta myös yhteinen tehtävä huolehtia hyvinvoinnista tarjoamalla ihmisille paremmat elämisen ja toiminnan puitteet. Toisin kuin kaukaa katsottuna luulisi, yhteisen toimintaidean toteuttaminen myös käytännössä vaatii huomattavan suuren hallinnollishenkisen ponnistuksen. Siihen olisi kuitenkin ryhdyttävä. Jos siinä onnistuttaisiin, päästäisiin ehkä siihen, että kaivatut muutokset alkaisivat yhä useammin versota työpaikalla luonnostaan.

Asuinyhteisöjen rooli toiminta-areenana saisi vauhtia, jos lainsäädäntöön lisättäisiin taloyhtiöiden velvollisuuksiin huolehtia asuntojen lisäksi asuinyhteisöistä. Isännöitsijät saisivat uusia tehtäviä, jotka nykyisen tiedonvälityksen aikana eivät työtaakkaa paljon lisäisi, mutta tarjoaisivat halukkaille toimintamahdollisuuksia. Kunta puolestaan voisi huolehtia siitä, että pientaloalueiden asukkaiden yhteisötoiminnalle luodaan edellytykset ja tarvittaessa hieman tuupataan toimintaa liikkeelle.

Tietoisuus mahdollisuuksista, taito toimia

Viime kädessä uudistuva hyvinvointipolitiikka saa voimansa ihmisten tietoisuuden heräämisestä. Luomalla edellytyksiä uusille mahdollisuuksille voimme käynnistää prosessin, jonka lopputulos muotoutuu prosessin kuluessa ja saattaa olla jotain muuta kuin kuvittelimme. Tehtävämme ei ole määritellä yhtä oikeaa hyvinvointikäsitystä, vaan muokata edellytyksiä siten, että ihmisyyden idealla on mahdollisuus kasvaa ja kehittyä, tutkia vaihtoehtoja ja kokeilla hyväksi kuviteltuja.

Valtion tehtävänä on huolehtia siitä, että ihmisten käytettävissä on tietoa vaihtoehtojen vaikutuksista ja että ihmisten arvotukset tulevat aitoina mukaan päätöksentekoon. Yhä selvemmäksi käy, ettei ihmisten rooliksi riitä mahdollisuus valita yleishyvien tavoitteiden ja poliittisten fraasien välillä, vaan he muotoilevat

itse tavoitteet. Etäisiksi jäävien toimintaohjelmien sijasta muutetaan toimintatapoja työpaikoilla, asuinalueilla, kouluissa, järjestöissä eli kaikilla eri areenoilla. Uuden oppiminen toteutuu uutta tekemällä.

Areenoiden, toimintakyvyn ja kannusteiden merkitys määräytyy sen mukaan, mitä ihminen saa niistä irti ja miten hän osaa käyttää mahdollisuuksiaan. Näiden laajentamisesta on kysymys. Viime kädessä ratkaisevaa on ihmisen niistä tekemä tulkinta. Se ei synny tyhjästä, siihen vaikuttaa perimä, kulttuuri, lähiyhteisö ja elämäkokemus. Virikkeitä on tullut lapsuudesta asti. Mutta oma osuutensa on ihmisen tässä ja nyt tekemällä itsenäisellä arvioinnilla asioiden tilasta ja toimintamahdollisuuksista. Kasvatuksen luoma perustyyli ja päivittäisen tietovirran ja vuorovaikutuksen perusviritykset ovat arjen komppasseja.

Rihkaman ja arvokkaan eroista on syytä käydä jatkuvaa keskustelua. Eräs tapa hahmottaa näiden välistä rajaa on yritys tehdä ero tarpeiden ja halujen välille. Aineelliset, sosiaaliset, toiminnalliset ja henkiset tarpeet ovat ihmisille ominaisia kulttuurista ja ajasta riippumatta, halut ovat voimakkaasti aikaan ja kulttuuriin sidonnaisia.

Tarpeiden tyydyttäminen on hyvän elämisen ehto. Halujen, kuten ahneuden, kateuden tai mässäilyn ylenpalttisuus, voi johtaa elämänhallinnan menetykseen. Silloin voidaan puhua väärästä tietoisuudesta, ”henkilö haluaa sellaista, mitä ei tarvitse, ja tarvitsee sellaista, mitä ei halua.”

Halujen rooli on tärkeä arvioitaessa elämänhallinnan laatua. Jos ihminen on halujensa vanki, ei voida puhua hyvästä elämänhallinnasta. Terveuden eriarvoisuudessa on kysymys kyvystä hallita niitä haluja, joilla on terveyteen kielteisiä vaikutuksia. Voiko yhteiskunta rajoittaa kiusausten määrää? Käytännön vastaus rajoittamisoikeuteen on kyllä, mutta periaatteellinen kysymys kuuluu, kuinka pitkälle voidaan mennä.

Jokapäiväisen kokemuksen ja ennen muuta käyttäytymistutkimuksen perusteella tiedetään, että ihmisillä on taipumus toimia etunsa vastaisesti valitsemalla lyhytnäköisiä ja helppoja vaihtoehtoja. Nopeat kannanotot ovat sosiaalisen median kautta lisääntymässä. Huolellinen arvio johtaisi kannanottajan toiseen tulokseen.

Ei siis pidä kysyä, onko oikeus toimia vapaasti, vaan onko pyrittävä toimimaan viisaasti. Epäviisaat valinnat eivät synny tyhjästä, ne tuottavat usein joillekin taloudellista hyötyä. Vastapainoksi yhteiskunnalla on oikeus osoittaa valinnan turmiollisuus ja tarvittaessa tönäistä toiseen suuntaan tietoisuuden herättämiseksi.

Teollisen yhteiskunnan etujen mukaista oli korostaa säännöllisyyttä ja kurinalaisuutta. Niin sanottu protestanttinen työetiikka ahkeruuden ja täsmällisyyden korostajana oli hyvä henkinen pohja tehdastyölle. Postmodernille ajalle ominaista on luovuus, yksilöllisyys ja vaihtuvat verkostot. Samat hyveet ovat edelleen arvokkaita, mutta eivät riittäviä.

Tarvitaan joustavuutta ja kykyä nähdä muuttuvissa oloissa piilevät mahdollisuudet. Ennen kaikkea tarvitaan suvaitsevaisuutta. Silti tulevaisuudessakin voi käydä niin kuin kävi itävaltalais-unkarilaiselle lääkärielle Ignac Semmelweisille. Hänelle kirkastui 1800-luvun puolivälissä, että lapsivuodekuume levisi kosketuksen välityksellä. Hän ei saanut elinaikanaan kunniaa keksinnöstään, päinvastoin ajatus tuomittiin asiantuntijavoimin ja Semmelweis ajautui mielisairaalaan.

Anthony De Mello korostaa juuri tässä mielessä tietoisuuden kehittämisen tärkeyttä. Yhteisöllisyys on positiivinen asia, mutta siitä voi tulla myös orjuuttava. Minän on oltava riittävän rohkea ja ollakseen oikealla tavalla rohkea minän tietoisuuden on vahvistettava. Tietoisuus auttaa vapautumaan ulkoisista sidoksista.

De Mellon ajatuksissa tietoisuus ja vapaus siis yhdistyvät: Tietoisuus ulkoisesta maailmasta auttaa vapautumaan siitä. Kunnia ja häpeä eivät enää sido ahdistavalla tavalla ihmistä. Ihmiset ovat itsenäisiä tai ainakin autonomisia, mutta eivät itsekkäitä. He tuntevat toisia kohtaan rakkautta, mutta eivät ole heidän hyväksymisestään riippuvaisia. Vapautumisen jälkeen ihmiset ovat energisempiä, he antavat luovuudelle tilaa ja lakkaavat olemasta ”kuolleita puita, he eivät pelkää epäonnistumisia, eivät aja jarrut päällä”. Tässä on haaste kasvattajille ja meille kaikille.

Toiminta-aste tarkastelun kohteeksi

Sosiaaliturvan uutta roolia hahmoteltaessa on tärkeä ymmärtää periaate, jonka voisi tiivistää termiin ”korkea positiivinen toiminta-aste”. Se ei korvaa korkeaa työllisyysastetta tai edullista elatusuhdetta, kaikkia tarvitaan. Mutta se kuvaa uudella tavalla ymmärrystä yhteiskunnan toiminnasta. Ihmisiä ei jaeta karkeasti ”aktiivi- ja passiiviväestöön”.

Lähtökohtana on ajatus, että lähes poikkeuksetta ihmisillä on annettavaa toisille. Panos vaihtelee. On työikäisiä ja työkykyisiä, joiden antamasta panoksesta ollaan valmiita maksamaan, ja on niitä, joiden panos on määrältään ja laadultaan sellainen, että toimeentulo tulee järjestää osittain tai kokonaan yhteisvastuullisesti. Mutta viimeksi mainitussakin tapauksessa ihmisillä voi olla sellaisia fyysisiä ja sosiaalisia taitoja sekä henkisiä ominaisuuksia, että he rikastuttavat lähimmäisten elämää.

Toiminta-astetta kuvaavaa mittaria ei ole olemassa, mutta sellaisen kehittäminen on mahdollista. Se kuvaisi, paljonko panoksia käytetään työn lisäksi toimintaan, jolla periaatteessa on myös markkina-arvo. Esimerkkeinä vapaaehtoistyö sekä omatoimiset hoiva- ja kunnostustehtävät. Toisin kuin usein kuvitellaan, Suomessa vapaaehtoistyön ja naapuriavun merkitys on taloudellisesti hyvinkin merkittävä. Kansainvälisesti katsottuna olemme lähimmäisistä huolehtivia.

Tämän lisäksi toiminta-asteeseen kuuluvat ihmisen itseensä tekemät investoinnit, kuten opiskelu. Sana ”positiivinen” toiminta-asteen yhteydessä viittaa siihen, että yhteiskuntaa heikentävät toiminnat, kuten korruptio, rikollisuus, ilkeä ja piittaamattomuus, eivät kuulu toiminta-asteeseen tai, jos ne sisällytetään siihen, ne pienentävät toiminta-asteen arvoa. Jos voimavaroja kuluu omaisuuden tuhoamiseen, varkauksien ja rötösten paikkailuun, se alentaa toiminta-astetta.

Toiminta-aste korostaa elämän muodostamaa kokonaisuutta, jossa jokainen vaihe riippuu edellisestä, mutta saa myös oman ilmeensä. Erityisen tähdellistä on, millaisen ilmeen toiminta saa, kun jäädytään eläkkeelle. Monet huomaavat, että vapaus itsessään ei anna elämään sisältöä. Velvollisuudet saavat heidät kokemaan itsensä tarpeelliseksi. Sellainen tehtävä voi olla ajan käyttäminen johonkin lähimmäisiä hyödyttävään tehtävään.

Sosiaaliturva sellaisena kuin se nyt on, voidaan hyvin ymmärtää kansalaispalkaksi. Eläkeläiset voivat kokea olonsa oikeutetuksi myös oman toimintansa kautta eikä vain menneiden tekojen perusteella. Jos työolot organisoidaan siten, että pienemmälläkin panoksella voi osallistua työhön, monet haluavat säilyttää yhteyden myös työelämään. Mitä mielenkiintoisempi ja haastavampi työ on ollut, sitä suuremmalla todennäköisyydellä työssä jatketaan tavalla tai toisella. Taiteilijat ovat tästä kiistaton esimerkki.

Vapaaehtoistyön laajeneminen ja uudet ilmeet eivät myöskään synny vain odottelemalla. Sata vuotta sitten suomalaista yhteiskuntaa uudistettiin järjestövoimin. Toivottavasti se on jälleen mahdollista. Ainakin siihen olisi tarvetta. Järjestöt voisivat tarjota uusia areenoita toiminnalle ja keskustelulle. Ne voivat koota ihmisiä yhteen ja synnyttää uusia ideoita. Niillä ei ole lainsäädäntövaltaa eikä suuria budjetteja. Se ei aina ole ratkaisevaa, kun etsitään kestävää toimintamallia.

Mieleen tulee Stalinin ironinen kysymys paavin sotavoimista. Katolinen kirkko osoittautui kuitenkin kestävämmäksi. Ratkaisevaa ei ollut, montako tykkiä paavilla oli käytössään.

Lopuksi

Hyvinvointipolitiikan todellinen haaste on selvittää, miten ihmisten tietoisuus kehittyy ja saa ilmi muotonsa. Ihmisen hyvinvointi syntyy viime kädessä hänen omassa tietoisuudessaan. Siihen vaikuttaa ratkaisevasti se, tuntee ko hän elämänsä olevan hallinnassa. Tämä käsitys puolestaan nojautuu hänen kokemuksiinsa toiminta-areenoilla, kuten kotona, koulussa, töissä ja asuinyhteisössä.

Epäonnistumisen lasku lähetetään sosiaaliturvan puolelle. Siitä syystä sosiaaliturvasta vastaavilla on oltava mahdollisuus osallistua järjestelmällisemmin areenoiden toiminnan sisällön määrittelyyn ja uusien areenoiden, uusien toimintamahdollisuuksien rakentamiseen.

Jos haluamme auttaa uudelle polulle ihmisen, joka on menettänyt elämänhallinnan, ei riitä, että opetamme hänelle joukon tosiasioita. Asioiden on syövyttävä tietoisuuteen ja muututtava sitä kautta käyttäytymiseksi. Koulun keskeyttäjää tuskin saa perumaan suunnitelmiaan kertomalla, kuinka paljon hänen ennusteensa menestyä elämässään heikkenee. Tupakoitsija ei heitä tupakkaa pois kädestään kuultuaan siihen liittyvistä terveysriskeistä. Tieto yksin ei riitä muuttamaan käyttäytymistä. Tarvitaan tunne oikeasta ja väärästä tai rumasta ja kauniista.

Jos haluamme muokata ihmisten tietoisuutta, meidän on kannettava siitä myös eettistä vastuuta. Millaista ihmiskuvaa me haluamme vahvistaa? Globaalisti kestävä elämän turvaaminen näyttäisi edellyttävän ”kohtuullisuuden” asettamista korkealle eli aristoteelisen kuvan vahvistamista. Se ei aseta ylivoimaisen altruistisia vaatimuksia kenellekään eikä edellytä yhtä oikeaa elämäntapaa. Tärkeää on pyrkimys vahvistaa jatkuvaa henkistä kasvua.

Kohtuullisuuden korostaminen johtaa elämänvalintoihin, joka saa ihmisen tuntemaan elämänsä pääpiirteissään sellaiseksi, jota hän on tavoitellut. Tyytyväisyys elämään näyttää myös lisäävän laadullisesti hyviä elinvuosia. Turvattomuus on yksi pahiten elämänlaatua jyrsvä tekijä, ja siinä suhteessa sosiaaliturva on tulevaisuudessakin tärkeä elämänlaatua parantava tekijä. Turvattomuuden vähentäminen ja onnellisuuden lisääminen nojaavat kuitenkin aina myös ihmisen omiin mahdollisuuksiin säädellä riskejä ja kestää epävarmuutta.

Tämä korostaa kykyjä, jotka vaikuttavat elämänhallintaan. Sellaisia ovat työkyky, ammattitaito, sosiaaliset taidot, moraalinen kestävyys ja tahdonlujuus. Nämä kaikki vaativat elämän mittaista ponnistelua ja jatkuvasti muuttuvia ja aikaan sopivia toiminnallisia puitteita kykyjen harjoittamiseksi.

Kykyjen harjoittamisen rinnalla on oltava areenoita, joista voidaan valita itselle sopivia mahdollisuuksia. Jos tarjolla ei ole työtä, kykyjen trimmaaminen tuottaa laihoja tuloksia. Areenoiden ja kykyjen tulee kohdata toisensa. Jossain määrin kykyjen kehittäminen synnyttää uusia innovaatioita, jotka avaavat sarjan uusia toiminnan kenttiä.

Sosiaali- ja terveydenhuollon uudistus vapauttaa kunnat järjestämisvelvollisuudesta. Nyt kunnat voivat ottaa haasteena ja uutena tehtävänä kuntalaisten toimintamahdollisuuksien laajentamisen. Ne voivat valtiota paremmin löytää polkuja työhön ja toimintaan.

Areenoiden käyttöä rajoittavat sidokset. Monet niistä ovat enustettavuuden ja jatkuvuuden takia perusteltuja, mutta osa sidoksista hidastaa ja vaikeuttaa sosiaalisten ongelmien ratkaisua. Ihmiset voivat tuntea sidonnaisuutta elinympäristöön, joka on tosiasiaa johtamassa heitä tuohon. Tällaisten sidoksien purka-

minen ei onnistu muuten kuin voimakkaiden vastatunteiden avulla – niihin on vastakkaisuudesta huolimatta sisällyttävä ihmisen aidosti arvostamia osia.

Mahdollisuuksien politiikka rakentuu kykyjen kehittämiseen, areenoiden lisäämiseen, kannusteiden vahvistamiseen ja sidoksien vähentämiseen, joihin kaikkiin liittyy enemmän tai vähemmän tietoisuuden laajentaminen ja maailman hahmottamisen muuttaminen. Silloin voidaan ajatella, että hyvinvointivaltio on enemmän osa näköpiirissä olevien muutosten ratkaisua kuin niiden tielle kasaantunut ongelma. Kasvatuksellinen panos on osa tulevaisuuden sosiaaliturvaa, ja se koskee meitä kaikkia. Ritarillisuuden voimistaminen on osa sosiaaliturvaa – kunniallisuuden vaatimus koskee kaikkia toimijoita.

Vielä pieni pala historiaa. Sata vuotta sitten elettiin murrosta, jossa sivistyneistö tunsu idean yhtenäisestä kansakunnasta toteutuvan suurlakon hetkellä. Runebergiläisessä hengessä olivat taiteilijat hakeneet voimaa jalon kansan riveistä. Tulos oli lähes käden ulottuvilla. Seuraavat vuodet mursivat tämän käsityksen. Kapinoiva kansa ei vastannut kareliaanisia ihanteita.

Hyvinvointipolitiikka oli toinen yritys koota ihmiset yhteisen idean taakse. Sille antoivat pohjan sotavuosien kokemukset ja niitä seuraava säännöstely. Maailmalla tämä kuva alkoi murentua 70-luvulla, Suomessa 90-luvulla. Entä nyt? Mitä olemme oppineet?

Olemme oppineet, että muutokset tulevat askel askeleelta, myös suuret muutokset. Niin kansallinen herääminen kuin hyvinvointivaltio. Olojen kypsyessä muutos voi olla huima, mutta takana on pitkä valmistautumisen kausi.

Nyt olemme valmistautumassa jälkiteolliseen, postmoderniin maailmaan, jota luonnehtii toisaalta etäisyyksien kutistumien ja toisaalta osaamiskuilujen syventyminen. Pienen ja syrjäisen alueen potentiaalisena vahvuutena on laaja rekrytointi ja vähäinen syrjäytyminen eli korkea positiivinen toiminta-aste. Vahvuus ei tule itsestään. Hyvinvointivaltion perusratkaisut ovat antaneet hyvän pohjan.

Nyt on otettava seuraava askel. On keskityttävä toiminta-areenoiden kehittämiseen ja uusien toimintamahdollisuuksien luomiseen. Ihmisten luontainen halu oppia uutta, toimia yhdessä ja

edistää sosiaalista ja henkistä hyvinvointia on saatava paremmin käyttöön. Suomi vuonna 2044 näyttää hyvin erilaiselta kuin Suomi vuonna 2014. Parhaassa tapauksessa elinvoimaisemmalta ja onnellisemmalta.

Polemia-sarjassa ovat ilmestyneet

- 1 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 1992
- 2 Erkki Mennola
IDEA KUNNASTA (1992)
- 3 Terho Pursiainen
KRIISIAJAN ETIIKKA (1993)
- 4 Työryhmä Kyösti Urponen (pj.), Raija Julkunen, Olli Kangas,
Jorma Sipilä, Asko Suikkanen ja Petri Kinnunen (siht.)
KASVUSTA VASTUUSEEN – sosiaalipolitiikan tulevaisuus
(1993)
- 5 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 1993
- 6 Pekka Ojala–Aulis Pöyhönen
LÄHEISYYSPERIAATE – hallinnon uusjako (1994)
- 7 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 1994
- 8 Jorma Hämäläinen–Veikko Teikari
HENKILÖSTÖPOLITIIKKA PAKKORATKAISUJEN EDESSÄ
(1995)
- 9 Terho Pursiainen
NOUSUKAUDEN ETIIKKA (1995)
- 10 Eero Ojanen
EIPÄJOKI
Fiktiivinen reportaasimatka mihin tahansa suomalaiseen kun-
taan (1995)
- 11 Heikki Koski
KANSALAINEN, KUNTA JA KANSALAISSYHTEISKUNTA
(1995)
- 12 Seppo Niemelä
MUUTOSKIRJA
Rohkaisuksi murroksen maailmaan (1995)
- 13 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 1995
- 14 Lauri Hautamäki
MAASEUTU ELÄÄ (1995)

- 15 Juha Kuisma–Heikki Haavisto
KAUPUNKI JA MAASEUTU
– avoliitto vai susipari (1995)
- 16 Olli Pusa
ELÄKEPOMMIN VARJOSSA (1996)
- 17 Satu Apo–Jari Ehrnrooth
MILLAISIA OLEMME?
Puheenvuoroja suomalaisista mentaliteeteista (1996)
- 18 Eira Korpinen
OPETTAJUUTTA ETSIMÄSSÄ (1996)
- 19 Erkki Pystynen
LIITTOKUNTA (1996)
- 20 Martti Sinisalmi
TYÖLLISTÄMISTÄ VAI PALVELUA? (1996)
- 21 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 1996
- 22 Olli Mäenpää
KUNTIEN ITSEHALLINTO EU-SUOMESSA (1997)
- 23 Tuula-Liina Varis
KRISTALLIYÖ JOENSUUN KAUPUNGINTALON TORNISSA
(1997)
- 24 Terho Pursiainen
KUNNALLISTEN KÄYTÄNTÖJEN ETIIKKA
Yhteisöopin alkeet (1997)
- 25 Siv Sandberg–Krister Ståhlberg
KUNTALAISTEN KUNTA JA VALTIO (1997)
- 26 Pertti Hemánus
KUNNALLINEN TIEDOTTAMINEN JA JASKA JOKUNEN
Tutkittua tietoa ja tutkimattomia tulkintoja (1997)
- 27 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 1997
- 28 Esko Antola
UUSI EU? (1998)
- 29 Eero Ojanen
YHTEISKUNNAN ITSEPUOLUSTUS (1998)
- 30 Pertti Kettunen
ELINKEINOPOLITIIKAN TAITO (1998)

- 31 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 1998
- 32 Torsti Kivistö
JOUTILAISUUSYHTEISKUNTA (1998)
- 33 Erkki Mennola
IDEA MAAKUNNASTA (1999)
- 34 Jorma Hämäläinen
MINÄ KUNNANJOHTAJA (1999)
- 35 SINÄ KUNNANJOHTAJA (1999)
- 36 Juha Talvitie
KUNTA VAI MAAKUNTA?
Globalisaatio ja regionalismi (2000)
- 37 Juha Sihvola
YKSILÖNÄ YHTEISÖSSÄ
Näkökulmia paikallisuuteen, globalisaatioon ja hyvään elämään
(2000)
- 38 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 2000
- 39 Seppo Niemelä
TULISIELU
Verkostoajan aluekehittäjä (2000)
- 40 Kauko Heuru
ITSEHALLINNON AIKA (2001)
- 41 Heikki Eskelinen
ALUEPOLITIIKKA RAUTAHÄKISSÄ (2001)
- 42 Matti Wiberg
PALUU POLITIIKKAAN (2001)
- 43 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 2001
- 44 Ilkka Virtanen
YLIOPISTOJEN KOLMAS TEHTÄVÄ (2002)
- 45 Arvo Myllymäki
KUNTIEN KUJANJUOKSU (2002)
- 46 Risto Eräsaari
KUINKA TURVATON ON RIITTÄVÄN TURVALLINEN?
(2002)

- 47 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 2002
- 48 Pentti Arajärvi
PAREMMINVOINTIYHTEISKUNTA (2003)
- 49 Eero Uusitalo
MAASEUTU KANSAN VAI HALLINNON KÄSISSÄ? (2003)
- 50 Esko Juntunen
KUNNAN ELINKAARIHYPPY
– strateginen kehittäminen ja yhteistyö (2003)
- 51 Pekka Sauri
SUOMEN DEMOKRATISOIMINEN (2003)
- 52 Esko Aho
SATTUMA SUOSII VALMISTAUTUNUTTA (2003)
- 53 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 2003
- 54 Seppo Rainisto
KUNNASTA BRÄNDI? (2004)
- 55 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 2004
- 56 Markku Lehto
TAKAISIN TULEVAISUUTEEN
– valtion ja kuntien yhteinen taival (2005)
- 57 Tarmo Pukkila
IKÄVALLANKUMOUS (2005)
- 58 Matti Wiberg
VALTA KUNNASSA (2005)
- 59 Soili Keskinen
ALAISTAITO Luottamus, sitoutuminen ja sopimus (2005)
- 60 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 2005
- 61 Samuli Skurnik
OSUUSTOIMINNASTA OPPIA?
Kuntapalvelut uudessa talousmallissa (2006)
- 62 Markku Lehto
PELASTUSRENKAAN PAIKKAUS (2006)

- 63 Pasi Holm
VEROKIRJA (2006)
- 64 Matti Virén
KANSALAISEN KUNTAUUDISTUS (2006)
- 65 Markku Lehto
OI OMA KUNTANI (2006)
- 66 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 2006
- 67 Peter Ekholm
POLEMIA – AJATUSPAJAKO? (2007)
- 68 Aatos Hallipelto
PARAS TUOTTAKOON!
Hyvinvointipalvelujen tulevat markkinat (2008)
- 69 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 2008
- 70 KUNNON VALTUUTETUT?
Ilmapuntari 2008, osa 2
- 71 Sami Borg
HILJAA HYVÄ TULEE
Puheenvuoro äänestysprosentista ja vaaliaktiivoinnista (2008)
- 72 Matti Wiberg
HALLITSEKO HALLITUS? (2009)
- 73 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 2009
- 74 Jussi-Pekka Alanen
HELSINKI
Kansakunnan pääkaupunki – ihmisten metropoli (2009)
- 75 Laura Berg–Mari K. Niemi
KENEN KUNTAVAALIT? (2009)
- 76 Esa Halme–Lauri Kuukasjärvi
UUSI KUNTA VAI KUNTALIITOS – KUNTALAISEN ITSE-
HALLINTO (2010)
- 77 Esko Kalevi Juntunen
SULJETUSTA AVOIMEEN – TALOUDEN GLOBAALIMYRS-
KY (2010)

- 78 Anne Luomala – Tuomo Puumala
BUDJETTI – JULKINEN SALAISUUS VAI SALAINEN JULKI-
SUUS? (2010)
- 79 KANSALAISMIELIPIIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 2010–2011 (2011)
- 80 Terho Pursiainen
MIELEKÄS ELÄMÄ, MIELEKÄS YHTEISKUNTA (2011)
- 81 Antti Mykkänen (toim.)
KUNTAKIRJA – UUDISTUSAJATUKSIA (2011)
- 82 KANSALAISMIELIPIIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 2011–2012 (2012)
- 83 Antti Mykkänen (toim.)
KUNTAYHTYMÄ PELASTAA? (2012)
- 84 Ari Mölsä (toim.)
KUNTARAKENNEKIRJA (2012)
- 85 Timo Reina
KAHDEN TULEN VÄLISSÄ – ALUEHALLINNON TILA JA
TULEVAISUUS? (2012)
- 86 Tarja Cronberg
ESTEJUOKSU LUOVAAN SUOMEEN (2012)
- 87 KANSALAISMIELIPIIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 2012 (2013)
- 88 Marja-Liisa Manka, Laura Bordi ja Kirsi Heikkilä-Tammi
PERUSASIOISTA PIENIIN IHMEISIIN – KUNTAJOHTAMI-
SEN KUVA (2013)
- 89 Kari Välimäki
KAKKUA JAETTAVAKSI (2013)
- 90 Wille Rydman
UNELMASTA PAINAJAISEKSI?
– Kuinka hyvinvointivaltio syö itse itsensä (2013)
- 91 Yrjö Hakanen
MARKKINOIDEN VAI IHMISEN HYVÄKSI?
– Kommunistin puheenvuoro (2013)
- 92 KANSALAISMIELIPIIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 2013 (2014)
- 93 Heljä Misukka
KOULUTUKSEN SUURVALTA TIENHAARASSA (2014)

94 Markku Lehto

MARKKINAT, SOSIAALITURVA JA YKSILÖN VOIMA (2014)

KAKS – Kunnallisalan kehittämissäätiö rahoittaa kuntia palvelevaa tutkimus- ja kehittämistoimintaa. Tavoitteena on tukea ja parantaa kuntien ja niiden organisaatioiden toimintamahdollisuuksia.

Rahoitamme hankkeita ja tutkimuksia, joiden arvioimme olevan kuntien tulevaisuuden kannalta keskeisimpiä. Tuloksien tulee olla sovellettavissa käytäntöön. Rahoitettavilta hankkeilta edellytetään ennakkoluulotonta ja uutta uraa luovaa otetta.

Säätiöllä on *Polemiikki*-niminen asiakaslehti ja kaksi julkaisusarjaa:

Polemia-sarja, jossa käsitellään kunnille tärkeitä strategisia kysymyksiä ajattelua herättävällä tavalla.

Tutkimusjulkaisut-sarja, jossa julkaistaan osa säätiön rahoittamista tutkimuksista. Pääosa säätiön rahoittamista tutkimuksista julkaistaan tekijätahon omissa julkaisusarjoissa.

Toimintamme ja julkaisumme esitellään tarkasti kotisivuillamme www.kaks.fi.

Vuonna 1990 perustettu itsenäinen säätiö rahoittaa toimintansa sijoitustuotoilla.

Osoite Fredrikinkatu 61 A
00100 Helsinki

Asiamies Antti Mykkänen, antti.mykkanen@kaks.fi,
p. 0400 570 087

Tutkimusasiamies Veli Pelkonen, veli.pelkonen@kaks.fi,
p. 0400 815 527

Taloudenhoitaja Anja Kirves, anja.kirves@kaks.fi,
p. 0400 722 682

Tutustu kotisivuihimme (www.kaks.fi)!

Markku Lehto

Markkinat, sosiaaliturva ja yksilön voima

Mitä hyvinvointi on? Miten ihmisten elämänhallinta onnistuu markkinoiden ja valtion puristuksessa? Miten suomalainen sosiaaliturva on kehittynyt? Mitä on tulevaisuuden hyvinvointi, entä kuntien rooli siinä?

STM:n entinen kansliapäällikkö Markku Lehto kirjoittaa terävästi ja valaisevasti analyysiä ihmisen ja yhteiskunnan suhteesta.

9 789527 072097

Julkaisutiedot
ISBN 978-952-7072-09-7
ISSN 1235-6964